

Sectoradvies
Letteren en bibliotheken

**De
daad
bij het
woord**

**RAAD
VOOR
CULTUUR**

Voorwoord	4
Over het belang van geletterdheid	6
Deel 1.	
Beschrijving	9
1. De actoren	10
Wie zijn de actoren?	10
Wat doet de overheid?	12
Wat zijn de doelen van het letterenbeleid?	13
2. Het ecosysteem	16
Auteurs	16
Aanbod	18
Uitgeverijen	19
Boekhandel	20
Podia	22
De bibliotheek	24
Digitaal	26
Opleiding en talentontwikkeling	27
Leesbevordering en laaggeletterdheid	29
Media	30
Overzicht van instellingen in het letterenveld	31
Deel 2.	
Analyse	39
3. Artistieke waarde	40
Non-fictie floreert	40
Experiment in het gedrang	41
Schrijfonderrwijs professionaliseert	42
De complexe verhouding tussen analoog en digitaal	43
Reflectie en debat blijven cruciaal	44
Aanbevelingen	46
4. Maatschappelijke waarde	49
De letteren zijn overal	49
Leesplezier op een dieptepunt	50
Een talige tweedeling dreigt	53
Kansen voor de zelfstandige boekhandel	54
De bibliotheek als tweede huiskamer	55
Spoken word stimuleert culturele diversiteit	57
Aanbevelingen	59

5. Economische waarde	63
Auteursinkomen flink onder modaal	63
De eeuwige slingerbeweging van de uitgeverij	66
Het boek als cadeau	67
Het sociale lezen	68
Aanbevelingen	70
Deel 3.	
Aanbevelingen	73
6. Overkoepelende aanbevelingen	74
1. Investeer in lees- en literatuuronderwijs en de bestrijding van laaggeletterdheid	74
2. Bevorder de pluriformiteit en inclusiviteit van de letteren	76
3. Zorg dat iedere Nederlander onbelemmerd toegang heeft tot de culturele producten van de letterensector	77
4. Creëer optimale voorwaarden voor een eerlijke auteurshonorering	78
Tot slot	79
Bijlagen	80
Adviesaanvraag	81
Samenstelling commissie	92
Overzicht gesprekspartners	93
Literatuur	96
Colofon	101

Voorwoord

Dit advies dragen wij op aan Ben Peperkamp, onze bevlogen voorzitter die halverwege de totstandkoming onverwacht kwam te overlijden.

In februari 2014 ging boekhandelsketen Polare failliet. Het was op het hoogtepunt van de economische crisis, die het boekenvak hard raakte. De 21 Nederlandse Polare-vestigingen stonden op het punt te worden gesloten. Toen kwamen boekhandelaren in actie. Het kon niet zo zijn, zo was het algemene gevoel, dat gerenommeerde boekhandels als (voorheen) Scheltema, Donner en Broese uit het straatbeeld zouden verdwijnen. Winkelpersoneel zette crowdfunding-acties op. Andere boekhandelaren sloegen de handen ineen om een vestiging nieuw leven in te blazen. Zo konden uiteindelijk 16 van de 21 winkels worden gered.

Het verhaal van Polare is illustratief voor de koppige liefde die veel boekenvakkers blijven voelen voor hun beroep, tegen de stroom in. En het laat zien dat er nog altijd succes te behalen valt in de boekensector, voor wie oprecht blijft geloven in de schoonheid van de letteren, in de kracht van verhalen en verbeelding. In de sociologie is de term *resilience* in opgang. Dit wil zeggen dat een individu, een groep of een samenleving veerkracht vertoont in tijden van tegenslag, rampen, oorlogen. Ze houden zich staande, passen zich aan, en vinden de weg terug naar welzijn en een beter functionerende samenleving. ^[1]

Ook de letterensector heeft de laatste jaren blijk gegeven van veerkracht en herstellingsvermogen. De periode 2009 – 2015 waren zeven magere jaren voor de sector. Omzetten kelderden, bibliotheeksubsidies liepen terug, uitgeverijen moesten herstructureren, boekhandels vielen om. Auteurs zagen hoe hun inkomen fors verminderde.

Maar deze moeilijke markt bleek ook een voedingsbodem voor creativiteit, voor vechtlust, voor nieuwe initiatieven. Met dank aan die koppige liefde die boekenvakkers eigen is.

Op verzoek van de minister van OCW heeft de Raad voor Cultuur onderzocht hoe het ervoor staat in de letteren- en bibliotheeksector. We signaleren en analyseren de ontwikkelingen binnen het boekenvak en doen aanbevelingen om knelpunten te verlichten. In dit advies komt de veerkracht van de sector op verschillende plekken tot uiting. Schrijvers die zich ontwikkelen tot performers. Boekhandels die succes hebben met nieuwe winkelconcepten. Het bibliotheekveld dat zichzelf opnieuw uitvindt door allianties aan te gaan met theaters en het onderwijs.

Maar tegelijkertijd constateren we dat er wordt geknaagd aan de wortels van de letterensector. We zien al langer dat het aantal lezers gestaag terugloopt, en deze trend lijkt vooralsnog niet gekeerd te worden, ondanks allerhande leesbevorderingsinitiatieven.

Deze ontwikkeling baart de raad grote zorgen. Want, koppige liefde of niet, zonder lezers lukt het niet de sector levendig en levensvatbaar te houden.

‘Moedig voorwaarts.’ Met die aansporing sloot Gerard Reve zijn fraaie epistels vaak af. In de letterensector bespeuren wij eenzelfde gesteldheid: moedig, met de blik gericht op de immer onzekere toekomst.

De Raad voor Cultuur is grote dank verschuldigd aan de commissie die dit advies heeft voorbereid: vicevoorzitters Diana Chin-A-Fat en Frank Huysmans, en de leden Wiet de Bruijn, Caroline Damwijk, Jos Debeij, Babs Gons, Jenneke Harings, Elsbeth Kwant, Daniël van der Meer en Liesbet van Zoonen. Hun inbreng, inspiratie en tijd waren cruciaal. De commissie werd ondersteund door Thomas van den Bergh en Anna Pedroli. De raad draagt de verantwoordelijkheid voor het advies.

Marijke van Hees, *voorzitter*
Jeroen Bartelse, *directeur*

1
‘Institute for societal resilience’
Vrije Universiteit Amsterdam

Over het belang van geletterdheid

Toen Eline Vere met behulp van morfinedruppels een eind aan haar leven had gemaakt, was heel Den Haag in rep en roer. De lezers hadden zo meegeleefd met haar tragische historie, die in afleveringen in de krant Het Vaderland was verschenen, dat het hen toescheen alsof er een intieme vriendin was heengegaan. Beroemd is de anekdote dat Hagenaars elkaar daags na het droeve eind van hun heldin in de paardentram toefluisterden: ‘Heb je het gehoord? Eline is overleden...’^[1]

Het is een sprekend voorbeeld van wat de verbeelding vermag. Mits doeltreffend aangewend, kan zij de lezer tijdelijk in een andere wereld laten geloven, ze kan emoties bespelen en waarnemingen vertroebelen. Dit vermogen de lezer aan het denken te zetten, te prikkelen en te schokken wordt al eeuwen onderkend – en leidde ertoe dat romans werden gecensureerd of zelfs verboden. Maar sinds een aantal jaren is ook wetenschappelijk vastgesteld dat het lezen van literatuur mensen daadwerkelijk verandert, op het vlak van onze opvattingen, van onze sociale cognitie en ons geestelijk en fysiek welzijn.^[2]

In de eerste plaats vergroot lezen de woordenschat en de leesvaardigheid. Dat wordt de ‘positieve leesspiraal’ genoemd: wie al jong begint met lezen wordt taalvaardiger, gaat lezen leuker vinden en gaat het daarom weer vaker doen. Wie leest, ontwikkelt bovendien empathische vermogens: het dwingt de lezer zich in een andere denkwereld, een ander gevoelsleven te verplaatsen. En andere producten van verbeelding dan? Wie naar een film kijkt, leeft ook mee met een ander personage. Dat mag zo zijn, maar uit onderzoek blijkt dat boekenlezers actiever en effectiever worden betrokken bij de innerlijke wereld van de personages dan filmkijkers of gamers.^[3]

Maar de effecten van lezen reiken nog verder. Er bestaat een sterk verband tussen een geringe leesvaardigheid en werkloosheid, lage lonen en beperkte carrièrekansen. Leesvaardigheid draagt bij aan de groei van het Bruto Nationaal Product.^[4] Laaggeletterdheid brengt ook gezondheidsrisico’s met zich mee.^[5] Om al die redenen vinden we het van het grootste belang dat iedere Nederlander geletterd is. Dat hij of zij toegang heeft tot boeken, en in staat en bereid is die tot zich te nemen.

Op die punten zijn er grote zorgen. Het aantal leesuren onder Nederlanders neemt al jaren af. In 1975 lazen we nog gemiddeld 6,5 uur boeken per week, in 2011 was dat gedaald naar 2,5 uur.^[6] Die daling is sindsdien doorgezet. Uit een groot tijdsbestedingsonderzoek blijkt dat de totale leestijd van volwassen Nederlanders (op scherm en papier) is afgenomen tot 37 minuten per dag. Een afname ten opzichte van 2013, toen we 5 minuten langer lazen. Het gaat in dit onderzoek behalve over boeken ook over het lezen van kranten, tijdschriften, boeken en folders. Het lezen van social media, mail of WhatsApp-berichten wordt niet meegerekend. De daling wordt, aldus de onderzoekers, veroorzaakt doordat minder mensen lezen.

De leestijd van degenen die wel lezen loopt dus niet terug. ‘Het is niet zo dat mensen steeds minder lezen, maar wel dat steeds minder mensen lezen.’ [7]

Het begint allemaal met het kweken van leesplezier. De inbreng van een bevlogen docent of een enthousiaste bibliothecaris is hier cruciaal. De letterensector heeft behoefte aan dit soort ambassadeurs, die jonge mensen kunnen overtuigen van de schoonheid en kracht van de letteren, in al hun verschijningsvormen. Maar zowel in het onderwijs als in de bibliotheek zijn steeds minder tijd en middelen beschikbaar om lezen en literatuur de aandacht te geven die het verdient.

Ook de beschikbaarheid van de boeken zelf staat onder druk. Het netwerk van bibliotheken en boekhandels is de afgelopen jaren minder fijnmazig geworden. Dat heeft op sommige plekken in het land onherroepelijk geleid tot een verschraving van het aanbod. De gevolgen laten zich raden. Een recent SCP-rapport luidt de noodklok over het leesgedrag van met name jongeren. Bij de tieners daalde het aandeel lezers van 65 naar 40 procent en bij de jongvolwassenen (20-34 jaar) van 87 naar 49 procent. Overigens stellen de onderzoekers ook vast dat jongeren (tot 34 jaar) steeds minder van papier lezen, ten faveure van het beeldscherm. [8]

Tegelijkertijd zien we een toename van het percentage laaggeletterden onder jongeren. Van alle Nederlandse 15-jarigen was in 2015 17,9 procent laaggeletterd. Vooral op de praktische onderwijsniveaus bevinden zich veel laaggeletterde leerlingen: van alle leerlingen binnen de leerweg vmbo-kader is 35 procent laaggeletterd, van alle leerlingen binnen de leerweg vmbo-basis zelfs 62 procent. [9]

Zo groeit in Nederland de kloof tussen hooggeletterden en laaggeletterden. Dit is een zeer problematische ontwikkeling, die vraagt om een intensivering van het leesbevorderingsbeleid. Voordat we in dit advies kijken naar de letterensector in al zijn veelkantigheid, willen we dit onderstrepen: zonder een gedegen aanpak van ontleding en laaggeletterdheid zullen uitgeverijen en boekhandels, bibliotheken en festivals zich moeten heroriënteren op hun toekomst. De wil en het vermogen te lezen gaan aan alles vooraf.

Dit advies is als volgt opgebouwd. In het eerste deel trachten we de letterensector gedetailleerd te beschrijven met behulp van cijfermateriaal en data. In het tweede deel volgt de analyse van de voornaamste ontwikkelingen in de sector, gekoppeld aan beleidsaanbevelingen. Ten slotte zullen we in het derde deel alle losse adviezen bundelen in een viertal hoofdaanbevelingen.

1

Louis Couperus.
Bastet, F.L.
1987, p. 123

2

Wat doet het boek?
Stichting Lezen, 2017

3

Rapportage Boekenbranche.
Stichting Marktonderzoek Boekenvak, GfK, 2016

4

International Adult Literacy Survey.
Statistics Canada, 2004

5

Kernvaardigheden in Nederland.
ECBO, 2012

6

Media:Tijd in beeld.
SCP, 2015

7

Een onderzoek van SCP en NPO en nog een aantal onderzoeksbureaus
op het gebied van mediagebruik.
Media:Tijd in kaart.
SCP, 2016

8

Lees:Tijd.
SCP, 2018

9

Resultaten PISA-2015.
Cito, 2016

Beschrijving

Deel 1

De Actoren

We stellen vast wie de verschillende actoren zijn in de sector. We schetsen het letterenveld, en de rol van de overheid hierin. We beperken ons tot een opsomming, in 'Het ecosysteem' zullen we alle onderdelen nader omschrijven met behulp van cijfermateriaal.

Wie zijn de actoren?

Het werkveld van letteren en bibliotheken is een hybride domein, waar marktwerking en overheidsregulering hand in hand gaan. De spelers zijn zulke uiteenlopende partijen als uitgeverijen, bibliotheken, festivalorganisatoren, leesconsulenten en schrijvers. Die diverse actoren laten zich niet eenvoudig onder één noemer brengen. De auteurs bijvoorbeeld, die het vertrekpunt vormen in de sector, vallen in verschillende subcategorieën uiteen. Je hebt de klassieke romanciers, die van hun royalties en leenrechtvergoedingen proberen te bestaan. Maar dit type schrijver wordt steeds zeldzamer. Tegenwoordig moeten schrijvers het meer hebben van optredens op scholen en bibliotheken, bij leesclubs en op literaire manifestaties in het land.

Een auteur is ook de ghostwriter die door een snuggere uitgever aan een BN'er als Astrid Holleeder wordt gekoppeld. Een auteur is de succesvolle cabaretier, zoals Paulien Cornelisse, die haar taalcolumns bundelt. Een auteur is een vlogger als Enzo Knol, die een magazine-achtig boek vult met foto's, strips, interviews en tips. Er zijn jeugdboekenauteurs, vertalers, journalisten, toneelschrijvers. Er zijn illustratoren, scenaristen, biografen, schoolboeken- en kunstboekenauteurs. Je hebt zelfs auteurs voor wie het geschreven woord niet noodzakelijk meer het einddoel vormt. *Slam poetry* en *spoken word* zijn volwaardige literaire genres die zich op de grens bevinden met de podiumkunsten. Al deze individuele kunstenaars in het letterenveld noemen we voor het gemak 'schrijver'. Maar die benaming suggereert een eenvormigheid die allang is ingehaald door de veelkleurige realiteit.

Ook 'het boek' kent uiteenlopende verschijningsvormen. *Graphic novels* naast prentenboeken, opgeblazen grootletterboeken naast compacte 'Dwarsliggers', volvette meerdelige romanreeksen naast uitgebeende dichtbundels, luisterboeken naast e-books.

De digitale evolutie heeft bovendien innovatieve vertelvormen opgeleverd. Literaire apps als 'Hooked', waarbij verhalen in WhatsApp-dialogen zijn gegoten, en 'Puzzling Poetry', waarbij je bestaande gedichten moet reconstrueren uit losse woorden en tekstblokken, benutten het potentieel van digitale platforms steeds beter. Maar het blijft vooralsnog bij kleinschalige experimenten.

Verlengstuk van de auteurs zijn uitgeverijen, internet en de podia. Er wordt al langer gespeculeerd over een letterenveld zonder uitgevers. Parallel aan de platenmaatschappijen in de gedigitaliseerde muziekindustrie, zouden uitgeverijen in de marge verdwijnen met de opkomst van het e-book. Immers, *self-publishing* is nu makkelijker dan ooit. Iedere aspirant-schrijver met een computer en een eigen website kan zijn manuscript in een vingerknip online publiceren. Ook zijn er tal van online platforms die de e-boekenauteur helpen een lezerspubliek te vinden.

Maar in weerwil van dergelijke voorspellingen vormen de uitgevers nog altijd een onmisbare schakel in het letterenveld. Een uitgeverij is een zeef, die uit het overvloedige aanbod van manuscripten een scherpe selectie maakt. Een uitgeverij draagt bij aan de creatie door redactie en vormgeving. Een uitgever vormt de schakel met de boekhandel, zowel analoog als digitaal. En, last but not least, een uitgever geeft het noodzakelijke kwaliteitsstempel aan een boek. Behalve uitgevers dragen ook literaire festivals en organisaties bij aan de creatie van literaire producten. Auteursoptredens beperken zich allang niet meer tot droge voorlees-sessies. Op een literair podium kan iets geheel nieuws ontstaan door de combinatie van tekst en muziek of de toepassing van theatrale elementen.

Naast auteurs, uitgevers en festivals en de creatieve producten die zij, in vele vormen, voortbrengen, wordt het letterenveld gevormd door de bibliotheken, die middenin een grondige transitiefase verkeren. De bibliotheken zijn zich van boekenuitleencentra aan het omvormen tot multifunctionele ontmoetingsplekken. In de Bibliothekwet zijn vijf taken voor de bibliotheek gedefinieerd, op het gebied van leesbevordering, informele educatie en cultuur. ^[1] We zien grote verschillen in de wijze waarop de bibliotheken invulling geven aan deze functies. Dat heeft voor een deel te maken met de beschikbare middelen. Omdat de financiering van het bibliotheekwerk goeddeels is toevertrouwd aan de gemeenten, zijn hier aanzienlijke regionale discrepanties ontstaan.

Minstens zo belangrijk voor het boekenvak is de retail. De offline- en online-boekhandel verzorgt de presentatie en verkoop van boeken en tijdschriften. In de winkelstraten kenden boekhandels economisch moeilijke jaren. Zij bezinnen zich op hun toekomst: wat is de toegevoegde waarde van een boekhandelaar, nu ieder denkbaar boek met één druk op de knop vanuit de luie stoel te bestellen is? De digitale omgeving maakt nieuwe distributiemodellen mogelijk. Zo wordt er geëxperimenteerd met abonnementen, waarbij voor een vast bedrag per maand een onbeperkt aantal titels op de e-reader, smartphone, tablet of andere drager kan worden gedownload. Ook de bibliotheken hebben een groot digitaal platform opgezet voor de uitleen van e-books.

Behalve van hun inkomsten uit verkoop en uitleen, moeten auteurs het steeds meer hebben van alternatieve bronnen. Ze schrijven meer in opdracht, of het nu een column is in het lokale krantje of een gelegenheidsverhaal voor een bierfabrikant, en staan steeds vaker op podia van literaire festivals, dichtersmanifestaties, op scholen en in boekhandels. Voor spoken word-artiesten en slamdichters is het podium zelfs hun enige 'publicatievorm'. Al deze plekken die ten dienste staan van de live presentatie van de letteren, scharen we gemakshalve onder het hoofdje 'podia'.

Maar daarmee zijn we er nog niet. Want een onmisbare schakel in het letterenveld wordt gevormd door het publiek. Zoals we eerder vaststelden, is het afnemende publieksbereik door laaggeletterdheid en ontlezing onze grootste zorg in de sector. Bij het bestrijden van laaggeletterdheid gaat het erom een zo groot mogelijke groep mensen de vaardigheid van lezen en schrijven bij te brengen; de leesbevorderaars zetten zich in om het plezier in lezen te vergroten.

Zo komen we tot het volgende schema, waarin alle soorten actoren in de keten zijn ondergebracht. ^[2]

Actoren

Individuele kunstenaars

Auteurs, vertalers, illustratoren

Productie

Uitgeverijen, *self-publishers*, literaire festivals en organisaties

Presentatie, distributie

Podia, boekhandels, online diensten, bibliotheken, CB, Schrijverscentrale, musea gewijd aan literatuur en boeken

Instellingen voor talentontwikkeling

Schrijversvakschool, hogescholen, universiteiten, uitgeverijen, Nederlands Letterenfonds, festivals

Instellingen voor literatuur- en leeseducatie

Stichting Lezen, Stichting De Schoolschrijver, de Schrijverscentrale, kinderopvang, basis- en middelbaar onderwijs, bibliotheken

Instellingen voor de bestrijding van laaggeletterdheid

Stichting Lezen en Schrijven, bibliotheken

Overige instellingen

Belangenverenigingen, koepels, kennis- en onderzoekscentra, evenementorganisatoren, CPNB, provinciale ondersteuningsinstellingen

Media

Kranten, (literaire) tijdschriften, televisiezenders, radiozenders, internetplatforms, blogs

Publiek

Lezers, festivalbezoekers

Wat doet de overheid?

De boekenmarkt bedruipt voor een groot deel zichzelf. De overheid verleent subsidies en intervenueert op twee manieren in de markt. De Wet op de Vaste Boekenprijs (WVB) bepaalt dat de boekhandel minimaal een jaar een door de uitgever vastgestelde vraagprijs moet hanteren voor nieuwe boekuitgaven. ^[3] Ook geldt voor fysieke boeken het verlaagde btw-tarief, wat een lagere verkoopprijs oplevert. Die maatregel moet meer verkoop genereren, wat ten goede komt aan de marge van uitgevers en boekhandelaren.

Beide maatregelen dienen een cultuurpolitiek doel. Ze moeten boekhandel en uitgeverij in staat stellen kwetsbare en commercieel minder kansrijke literaire genres op de markt te brengen. Dit is wat wordt bedoeld met 'kruissubsidiëring'.

Naast deze instrumenten zijn er verschillende subsidieregelingen voor auteurs, uitgevers, vertalers en festivals. Die worden toegekend door diverse fondsen, met name door het Nederlands Letterenfonds (hierna: Letterenfonds) en het Fonds voor de Bijzondere Journalistieke Projecten.

In de 'Culturele Basisinfrastructuur 2017 – 2020' zitten drie instellingen uit het letterenveld: het Fonds voor de Bijzondere Journalistieke Projecten, de Schrijverscentrale en Stichting Lezen. De Koninklijke Bibliotheek is een Zelfstandig Bestuursorgaan, dat wordt gefinancierd door OCW. Voor de helft vanwege de Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (WHW) en voor de helft vanwege de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob). Ook het Letterenfonds en de Stichting Lezen en Schrijven worden rechtstreeks gefinancierd door OCW. In het kader van de Wsob is het Rijk verantwoordelijk voor het stelsel van openbare bibliotheekvoorzieningen als geheel en voor de landelijke digitale openbare bibliotheek. De bibliotheekorganisaties zelf ontvangen subsidie van de gemeenten waarbinnen zij werkzaam zijn. Op het gebied van wetgeving is, naast de Wet op de Vaste Boekenprijs en de Wsob, de auteurswet het belangrijkste. Deze wet regelt alle kwesties die met het auteursrecht te maken hebben.

Wat zijn de doelen van het letterenbeleid?

In onze verkenning 'Cultuur voor stad, land en regio' hebben we vier doelstellingen van het Nederlandse cultuurbeleid geformuleerd. ^[4] Met deze doelstellingen geven we aan welke verantwoordelijkheid de overheid naar ons idee moet nemen om een bloeiend cultureel klimaat te waarborgen. ^[5] Toegepast op de letteren luiden deze doelstellingen als volgt.

- Ten eerste vinden we het belangrijk dat talent in de letterensector zich optimaal artistiek kan ontplooiën. Dit impliceert dat schrijvers hun beroepspraktijk goed moeten kunnen uitvoeren, en daarvoor een acceptabele vergoeding ontvangen. Het is belangrijk dat talent in brede zin wordt opgevat. Daar horen ook woordkunstenaars bij die niet binnen de traditionele genreopvattingen vallen.
- De tweede doelstelling is dat iedereen in Nederland, ongeacht leeftijd, (culturele) achtergrond, inkomen of woonplaats, toegang heeft tot de letteren. Zoals eerder betoogd, bevordert literatuur het welzijn van burgers. Literatuur reikt ideeën en ervaringen aan waarmee we anders niet in aanraking zouden komen. Literatuur opent vergezichten maar geeft evengoed inzicht. Literatuur biedt verstrooiing, en maakt mensen empathischer. Een kennissamenleving als de onze is gebaat bij burgers die in staat zijn die kennis tot zich te nemen, en een gewogen selectie te maken uit alle informatie die hun, offline en online, wordt aangeboden. Mediawijsheid en geletterdheid zijn belangrijke voorwaarden voor een goed functionerende maatschappij. De sector moet zich ervoor inzetten dat iedere burger wordt bereikt. Dit houdt in dat er geen witte plekken mogen ontstaan als het gaat om de spreiding van bibliotheken en boekhandels.

- Ten derde bekommert de overheid zich om een pluriform letterenaanbod. Er wordt gezorgd voor erfgoed, maar ook ruimte gemaakt voor nieuwe artistieke ontwikkelingen, perspectieven en stemmen. Het een kan niet zonder het andere bestaan. In een democratie zijn de beschikbaarheid en toegankelijkheid van kennis een absolute voorwaarde. Om aan het debat te kunnen deelnemen, moeten burgers in staat gesteld worden zich goed te laten informeren. Een pluriform aanbod van boeken en andere media draagt hieraan bij. De samenleving verandert, de samenstelling van de bevolking verandert. Daarom moet de letterensector mee veranderen. Diversificatie van het aanbod, zodat alle bevolkingsgroepen zich betrokken en aangesproken voelen, is een voornaam streven.
- Tot slot draagt de overheid ertoe bij dat de samenleving fungeert als een vrije ruimte voor kunst en cultuur, waar kritische reflectie kan plaatsvinden op de maatschappij. Elk debat mag gevoerd worden, zonder beknotting van vrijheid of censuur. Dat betekent dat het gevoerde cultuurbeleid voortkomt uit ontwikkelingen binnen de verschillende sectoren, zonder dat de overheid vooraf een standpunt inneemt welke cultuuruitingen kwaliteit hebben en welke niet.

1

Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob), ingegaan op 1 januari 2015.

2

Beroepsgroepen die wel in het letterenveld actief zijn, maar tegelijkertijd betrokken zijn bij andere sectoren, zoals vormgevers en drukkers, blijven in deze analyse buiten beschouwing.

3

Na een half jaar mag een uitgever de prijs eenmalig aanpassen.

4

Cultuur voor stad,
land en regio.
Raad voor Cultuur, 2017

5

We volgen hier de doelstellingen op het cultuurbeleid zoals die op hoofdlijnen zijn beschreven in de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid uit 1993. Zie artikel 2: 'Onze Minister is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid.'

Het ecosysteem

We brengen de actoren, zoals die hiervoor zijn geïdentificeerd, kwantitatief in kaart. We volgen hierbij alle schakels van de keten van de sector, van creërend naar producerend, van distribuerend naar presenterend en eindigend bij de conserverende en beschouwende schakels. We proberen ons zoveel mogelijk te beperken tot een zakelijke inventarisatie, al is het onvermijdelijk dat hier en daar de analyse al tussen de regels door kiert. Soms geven we de ontwikkeling in de tijd weer, enigszins afhankelijk van de data die voorhanden zijn. Soms zullen we vooruitwijzen naar ‘deel 2’, waar de ontwikkelingen geduid worden.

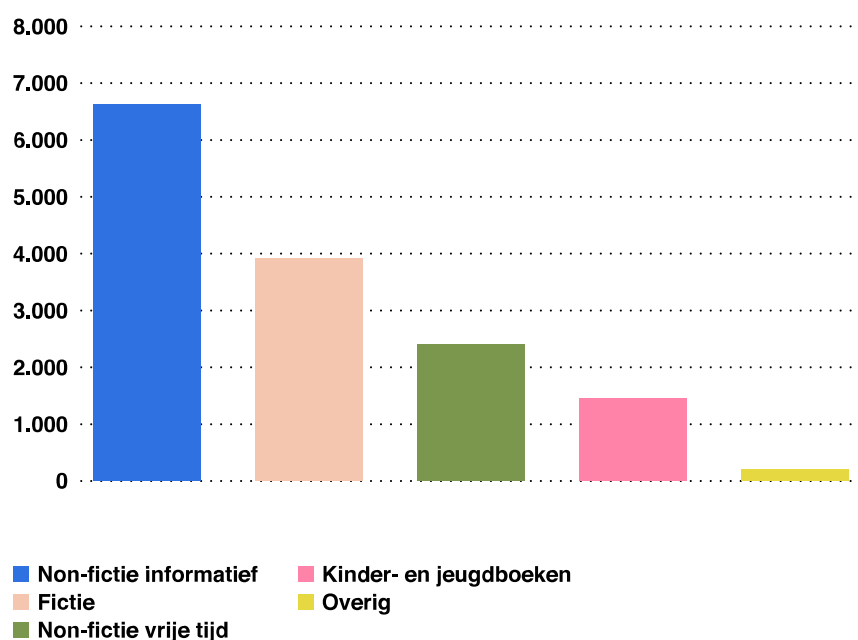
Auteurs

Het veelkleurige en veelvormige letterenveld begint bij de auteur, slamdichter of spoken word-artiest die zijn of haar tekst creëert. Om te kunnen bepalen hoeveel actieve auteurs Nederland telt, moet eerst worden gedefinieerd wat we onder een schrijver verstaan. Is dat iemand die dagelijks in zijn dagboek schrijft? Iemand die op internet een blog bijhoudt? Iemand die zijn particuliere familiegeschiedenis te boek wil stellen? Iemand die onregelmatig in een krant of tijdschrift publiceert? Iemand die minimaal één boekuitgave op zijn naam heeft staan?

Het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) heeft berekend dat in de periode 2012 – 2017 plusminus 7 procent van de bevolking van 6 jaar en ouder zich met creatief schrijven bezighield.^[1] Dat is een totaal van 1,1 miljoen Nederlanders, die zich weleens wijden aan een gedicht, een toneeltekst, een rap, een essay, et cetera. Dit is de ruimste inventarisatie. Als je, zoals KVB Boekwerk doet, alleen de bij professionele uitgevers gepubliceerde auteurs meetelt, dan kom je op een beduidend lager aantal uit.

In 2016 telde de KVB 27.651 actieve auteurs, waarbij onder ‘actieve auteur’ een schrijver wordt verstaan die in een periode van vijf jaar ten minste één nieuw oorspronkelijk Nederlandstalig werk publiceerde.^[2] Dit aantal betreft de totale boekenmarkt, inclusief school- en wetenschappelijke boeken. Beperken we ons tot de algemene boeken, dan kom je op 13.570 actieve auteurs.^[3] Dit getal is de laatste jaren stabiel. Tot voor kort was het niet mogelijk te specificeren welke genres deze schrijvers beoefenen. Maar door gegevens van de Koninklijke Bibliotheek en het CB (voorheen Centraal Boekhuis) te koppelen, heeft de KVB onlangs voor het eerst de diverse typen auteurs in kaart kunnen brengen.

Auteurs naar genre ^[4] (in aantallen)

bron: KVB Boekwerk

Afgezet over een periode van vijf jaar is er sprake van een stijging van het aantal fictie-auteurs met 11 procent, en een daling van het aantal jeugdboekenschrijvers (-10 procent), terwijl het aandeel non-fictie-auteurs stabiel blijft. In dezelfde periode nam het aantal vertalers flink af, tot 2.550 actieve vertalers in 2016. Dat is een daling van ruim 300 vertalers ten opzichte van 2012. Die daling was het grootst in het segment informatieve non-fictie. ^[5] Daarnaast telde KVB Boekwerk 14.000 actieve auteurs van school- en wetenschappelijke boeken.

Er is ook een flink contingent publicerende journalisten. Volgens een onderzoek van platform Villamedia waren er in 2015 4.000 journalisten in dienst bij landelijke printmedia, daarnaast telde men 5.500 freelancers. ^[6] Over toneelschrijvers en scenaristen hebben we minder concrete gegevens. Bij de Auteursbond, de beroeps- en belangenvereniging, zijn 114 toneelschrijvers en 349 scenarioschrijvers aangesloten, maar het percentage niet-aangesloten auteurs is onbekend. ^[7]

Hoe zit het met de slamdichters en de spoken word-artiesten – de schrijvers voor wie het podium hun primaire publicatievorm is? Hoeveel zijn er daarvan in Nederland? Deze sector kent (nog) geen kennisinstituten of koepelorganisaties. Een ruwe schatting levert een totaal van 1.100 ‘schrijver/performers’ op. ^[8] De gemiddelde leeftijd ligt op 27 jaar, van hen is 75 procent man, 25 procent is vrouw. ^[9]

Uiteraard is er overlap tussen de verschillende afdelingen in het letterenveld. Er zijn kinderboekenauteurs die af en toe een roman voor volwassenen schrijven (Carry Slee), er zijn romanschrijvers die weleens een toneelstuk maken (Ilja Leonard Pfeijffer), er zijn journalisten die fictie publiceren (Hassan Bahara), er zijn vertalers die reisboeken schrijven (Hans Boland), et cetera. Geen enkele rol ligt vast.

Toch wagen we ons aan een (ruwe) schatting van het totaal aantal actieve woordkunstenaars in Nederland. In 2016 waren dat er een kleine 40.000. ^[10]

Een auteur verdient zijn inkomen uit royalty's, verkregen uit de verkoop van zijn werk, een leenrechtvergoeding op basis van het aantal uitleningen bij de bibliotheek, nevenrechten (met name verfilmingen en vertalingen) en neveninkomsten, zoals columns, optredens, schrijfcursussen en commerciële opdrachten. Daarnaast kan een auteur in aanmerking komen voor schrijf- en reisbeurzen. De belangrijkste verstrekker van beurzen is het Letterenfonds, dat subsidies geeft aan auteurs, toneelauteurs, vertalers en biografen.

In 2016 was de gemiddelde beurs die auteurs ontvingen voor het schrijven van nieuw werk zo'n 19.900 euro. Gemiddeld wordt zo'n twee tot drie jaar aan zo'n nieuw project gewerkt. Voor vertalers bedroeg de gemiddelde subsidie per vertaalproject 8.400 euro. ^[11] Naast het Letterenfonds zijn er enkele particuliere fondsen, zoals het VSBfonds en het Jaap Hartenfonds, die incidenteel auteurs ondersteunen. Ook zijn er lokale fondsen die geld geven aan boeken over de desbetreffende regio.

Aanbod

Als iets al deze schrijvers, dichters, publicisten en performers bindt, dan is het hun vermogen een talige vorm te vinden voor hun observaties, hun ideeën, hun zielenroerselen, hun fantasieën. In 2016 publiceerden zij een totaal van 13.450 nieuwe Nederlandstalige titels, inclusief school- en wetenschappelijke boeken. Dat was een daling van 500 titels in vergelijking met een jaar daarvoor. Zes op de tien boeken waren oorspronkelijk in het Nederlands geschreven, de overige titels waren vertalingen naar het Nederlands.

Ook als we ons beperken tot de algemene boeken is er al enige jaren sprake van een daling van het aantal nieuwe, oorspronkelijk Nederlandstalige werken. Verschenen er in 2012 in totaal 4.318 nieuwe titels, in 2016 waren het er nog 4.001. Dat is een daling van 7 procent. ^[12]

Auteurs van kinder- en jeugdboeken zijn het productiefst, ze maakten 1,6 nieuwe titels per jaar. Fictie-auteurs volgen met gemiddeld 1,2 nieuwe boeken, en auteurs van informatieve boeken staan op de derde plek, met 0,9. Dit veranderde niet veel over de afgelopen vijf jaar. Maar omdat het aantal fictie-auteurs is toegenomen, nam ook het aandeel fictieboeken op het totaal toe. In 2016 ging het in 35 procent van de nieuwe oorspronkelijk Nederlandstalige titels om een fictieboek, in 2012 was dat nog 30 procent. Dit ging ten koste van de informatieve non-fictie, die de afgelopen vijf jaar met 4 procent daalde. ^[13]

Nieuwe titels verschijnen in de meeste gevallen zowel op papier als in digitale vorm. Soms verschijnt een boek alleen analoog, vooral kinderboeken met plaatjes worden nog amper digitaal verspreid. Omgekeerd is er een toenemend aantal platforms waar titels alleen digitaal worden aangeboden, zoals Lulu, Sweek, Kobo Plus en Bookchoice. Daarnaast is er sprake van een wederopleving van de productie en verkoop van digitale luisterboeken. In het eerste decennium van deze eeuw ontplooiden veel uitgeverijen luisterboek-initiatieven. Dit leidde in 2005 zelfs tot de oprichting van De Week van het Luisterboek.

Maar de verkoop van luisterboeken bleef relatief klein. Vermoedelijk speelde de gebruiksonvriendelijkheid een rol. Luisterboeken werden uitgebracht op cd's, die slechts 70 minuten gesproken tekst konden bevatten. Een dikke roman als 'Knielen op een bed violen' van Jan Siebelink nam zodoende twaalf schijfjes in beslag.

Dankzij nieuwe technieken is het gedoe met cd's verleden tijd en beleeft het luisterboek een comeback. Het Zweedse bedrijf StoryTel ontwikkelde een app die het mogelijk maakt via je telefoon of iPad naar gesproken boeken te luisteren. Ook via podcasts zijn intussen vele literaire auteurs actief.

Er zijn in Nederland 22 spoken word-organisaties en 3 spoken word-festivals, die gezamenlijk ongeveer 150 evenementen per jaar organiseren. ^[14] Boekpublicaties van spoken word-teksten zijn nog een zeldzaamheid. De meeste spoken word-artiesten gebruiken hun persoonlijke website en de sociale media (Facebook en Instagram) om hun creativiteit te delen. Ook YouTube is een veelgebruikt kanaal om eigen optredens te tonen. Wie een overzicht wil krijgen van spoken word-artiesten kan terecht op de sites van ClubSpoken, een agentschap gericht op de commerciële markt, of spoken.fm, een netwerk van woordkunstenaars.

Uitgeverijen

Al dat fysieke en digitale leesvoer wordt op de markt gebracht door iets meer dan 3.900 uitgeverijen van algemene boeken. In 2016 bedroeg hun gezamenlijke omzet uit boekverkoop 524 miljoen euro. Voor het merendeel zijn dat kleine bedrijfjes. Van die 520 miljoen euro wordt een kwart opgebracht door de vijf grootste uitgevers, concerns van diverse kleinere uitgeverijen en hun imprints, 75 procent wordt opgebracht door 39 uitgevers. De overige 25 procent wordt gegenereerd door de andere 3.891 uitgevers. Zo ziet het letterenlandschap er dus uit: een klein clubje grote spelers, en daarachter een lange sliert van kleintjes. ^[15] In totaal zijn er 13.500 mensen werkzaam in de uitgeefsector. ^[16] Dit is inclusief uitgevers van magazines, kranten, vakbladen en leermiddelen. Helaas is het niet mogelijk de werkgelegenheidscijfers per uitgeefgroep te berekenen. ^[17]

Anders dan wel wordt aangenomen, is het aantal boekenuitgeverijen al een tijd lang vrij stabiel. Met name het segment dat voor die 75 procent omzet zorgt, is sinds 2012 nagenoeg gelijk gebleven. Alleen in het onderste kwart daalde het aantal uitgeverijen flink, van 4.415 in 2012 naar 3.891 in 2016.

Er was de laatste jaren nogal wat onrust in de uitgeverijbranche. Zo vertrok de kinderboekentak van uitgeverij Querido met veel rumoer bij WPG en begon Mizzi van der Pluijm een eigen zaak na een verbeterde zelfstandigheidsstrijd met VBK. Nieuwe, zelfstandige uitgevers als DasMag, Koppernik en Brandt profileerden zich nadrukkelijk als zelfbewuste partijen die weinig titels in de markt zetten.

Het vak van uitgeven is aan het veranderen. We zien dat steeds meer auteurs een literaire agent in de arm nemen als intermediair, met name voor zakelijke onderhandelingen. Paul Sebes was jarenlang de enige serieus te nemen agent in de Nederlandse letteren, maar daar zijn intussen andere bijgekomen, zoals Marianne Schönbach en Lolie van Grunsven.

Ook *self-publishing* wint terrein. Het in eigen beheer uitgeven van een boek is al jaren mogelijk, maar de laatste tijd is de techniek een stuk makkelijker en goedkoper geworden. Weliswaar gaat het nog altijd om kleine aantallen: het aandeel van *self-publishers* in de totale afzet en omzet lag op respectievelijk 0,2 procent en 0,3 procent. De *self-publishing* markt kenmerkt zich door een grote hoeveelheid titels met een zeer lage omloopsnelheid. Maar dit kleine marktaandeel ten spijt is er een sterke groei zichtbaar, zowel in de afzet (+35 procent) als de omzet (+39 procent) sinds 2012. ^[18]

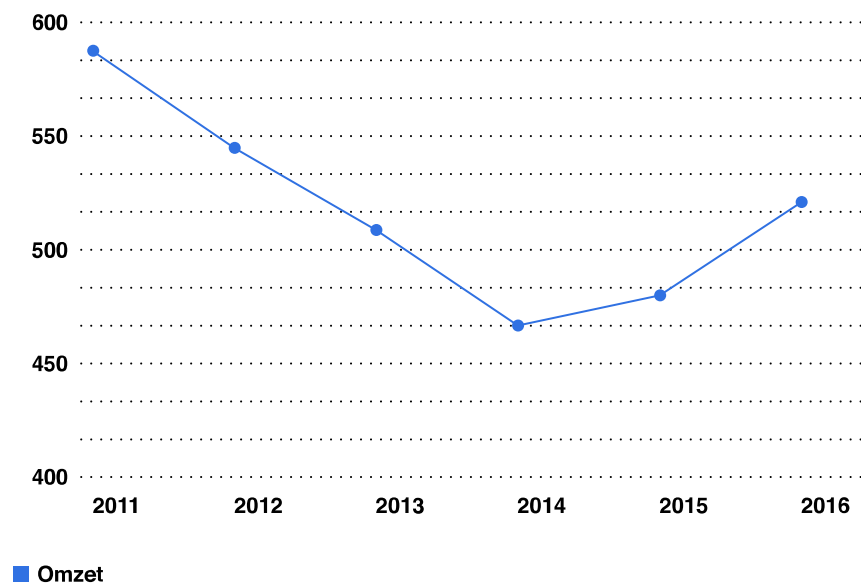
Een toenemend aantal auteurs publiceert zijn boeken via een van de *self-publishing* platforms die op internet te vinden zijn: Brave New Books, Mybestseller, Kindle Direct en andere. In 2016 ging het in totaal om 6.745 verschillende titels, vijf jaar geleden waren dat er nog geen 500. ^[19] Uitgevers kunnen productiesubsidies aanvragen bij het Letterenfonds voor moeilijk te exploiteren titels, die de kwaliteit en diversiteit van het aanbod ten goede komen. Daarnaast is er de zogenoemde Schwob-regeling, bedoeld voor de uitgave van vertalingen van klassieke meesterwerken. Ook het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Jaap Hartenfonds ondersteunen incidenteel publicaties.

Boekhandel

Nederland had in 2016 1.350 fysieke verkooppunten, tegenover 1.300 in 2015. Dat wijst op een licht herstel, na een serieuze terugval in de jaren daarvoor (in 2013 telde Nederland nog 1.469 verkooppunten). Het gaat om 559 vestigingen van ketens, waarvan Libris/Blz en Bruna de grootste zijn, 487 zelfstandige boekhandels en 10 wetenschappelijke boekhandels. Daarnaast zijn er 160 digitale, bij het Centraal Boekhuis aangesloten verkoopkanalen. ^[20] Naast bol.com zijn dat in de meeste gevallen webwinkels van bestaande fysieke boekwinkels. Over het totaal aantal werknemers in de boekhandel zijn geen gegevens bekend. ^[21]

De boekhandel verkeerde in de periode 2008 – 2014 in zwaar weer. Zeven jaar op rij nam de totale omzet af tot 466,7 miljoen euro in 2014 (een daling van 20 procent). In 2015 waren er de eerste tekenen van licht herstel (+3,5 procent), en dat zette in 2016 en 2017 door, met 5,4 procent naar 529 miljoen euro. ^[22]

Omzet A-Boekenmarkt
(excl. e-books, in miljoenen euro's)

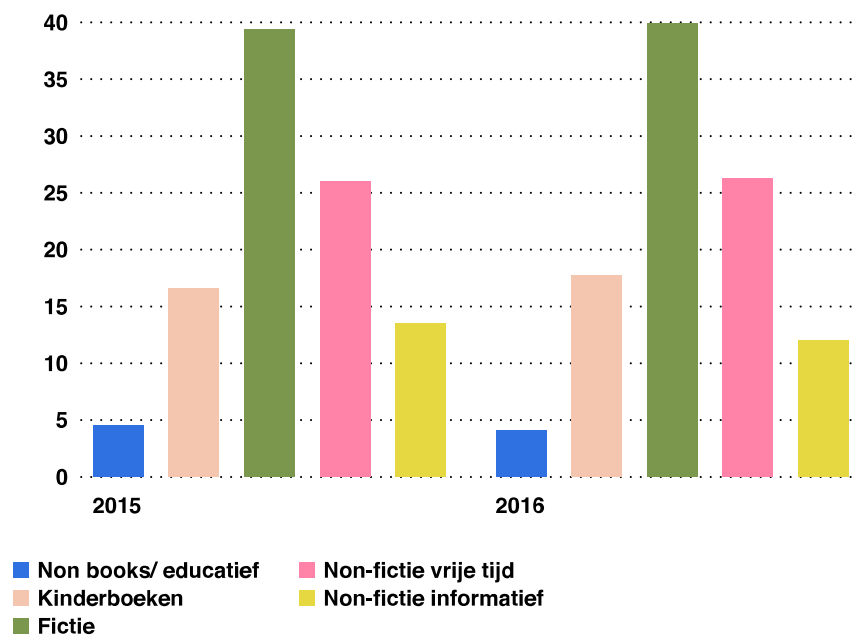
bron: Jaarverslagen KBb

Hiermee zit de markt weer op het niveau van 2013, maar nog altijd ver onder de resultaten uit het eerste decennium van deze eeuw, toen er dik in de 600 miljoen euro werd omgezet. Bovendien werd de groei deels gerealiseerd via e-commerce, waarvan de fysieke boekhandel minder profiteert. In 2015 groeide de verkoop via e-boekhandels naar 23 procent, als de verkoop van e-books wordt meegerekend. Exclusief e-books was het afzetaandeel in 2015 17 procent. ^[23]

De verkoop van e-books is nog altijd groeiende, al vlakt die groei wel af. In 2016 steeg het omzetaandeel naar 4 procent en de afzet naar 6 procent. ^[24] Het papieren boek is vooralsnog dominant in de markt. Binnen de e-commerce zijn drie op de tien boeken een e-book, en die e-books zijn vooral fictietitels: 80 procent; 14 procent van de verkochte titels is non-fictie, 5 procent kinderboek. ^[25]

De afgelopen twee jaar werd de groei in de overall verkoop vooral gerealiseerd bij de kinderboeken en in het segment 'non-fictie informatief'. Met name het segment 'Young Adult' (literatuur voor lezers tussen 14 en 18 jaar) mag zich verheugen in een toenemende populariteit. Onder 'non-fictie informatief' vallen bijvoorbeeld de uiterst succesvolle titels van VI Boeken ('Gijp', 'Kieft') en de familiechroniek van Astrid Holleeder ('Judas'). Toch blijft het literair-culturele segment vooralsnog dominant. Van de tien verkochte titels komen er zes uit deze hoek. ^[26]

Omzetaandeel per genre (in percentages)

bron: KVB Boekwerk

Opvallend is de toename van de verkoop van anderstalige boeken. In 2017 ging het om 12 procent in de totale afzet (papier plus digitaal), tegen 7 procent in 2012.^[27] In 2013 kocht 32 procent van de lezers ‘wel eens’ een boek in het Engels, inmiddels is dat al 35 procent.^[28] Hoewel de totale stijging niet significant is, zien we dat dit over alle talen heen gelijk blijft of licht stijgt. De aankoop van boeken in het Duits en Frans blijft gelijk ten opzichte van 2016, de lichte toename geldt voor boeken in het Engels en voor andere talen. Engelstalige boeken worden van de anderstalige boeken veruit het vaakst gekocht, vooral door mannen en hoogopgeleiden. Ook zijn deze relatief populair onder de lezers van e-books.^[29]

Podia

Auteurs worden niet slechts in de etalage van de boekhandel gepresenteerd, ook zetten ze zichzelf in de schijnwerpers op diverse podia. Festivals mogen zich in Nederland verheugen in een toenemende populariteit. Daarvan profiteert ook de literatuur. Volgens de jaarlijkse Festival Monitor trokken in 2017 934 festivals in totaal 26,7 miljoen bezoekers. Het leeuwendeel vormt de muziekfestivals (639), daarna volgen theaterfestivals (152) en beeldende kunstfestivals (87).^[30] De literaire manifestaties blijven daar ver bij achter, maar we zien steeds vaker dat literatuur een onderdeel vormt van het programma van theater- of muziekfestivals. Op popfestival Lowlands staat bijvoorbeeld al enige jaren een zeer populaire literatuurtent.

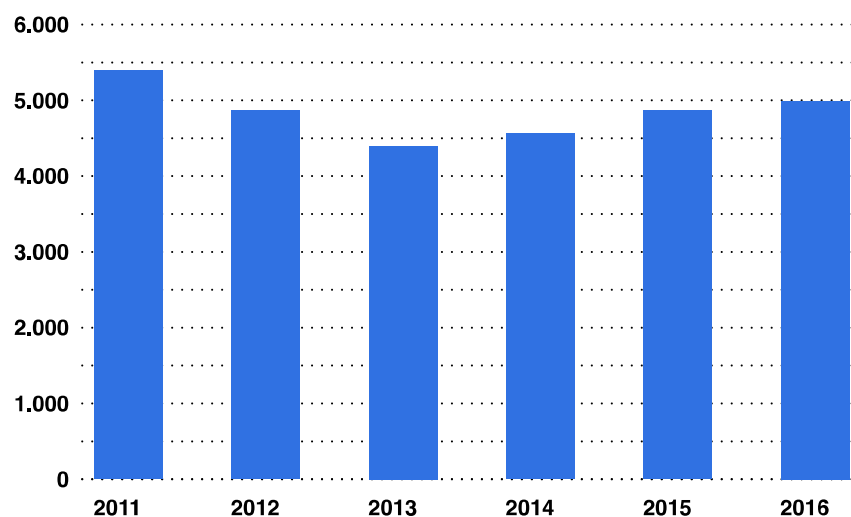
Voorheen zaten literaire manifestaties in de ‘BIS’, vanaf 2013 worden ze door het Letterenfonds gesubsidieerd. Het gaat om tweejarige en vierjarige regelingen. Die laatste is voor festivals met een (inter)nationale uitstraling. Per kalenderjaar is ruim 1,1 miljoen euro beschikbaar. Voor de periode 2014 – 2017 kwamen de volgende

zes literaire organisaties voor een meerjarige subsidie in aanmerking: Writers Unlimited in Den Haag, Passionate Bulkboek in Rotterdam, organisator van het Geen Daden Maar Woorden-festival, Poetry International in Rotterdam, Wintertuin in Nijmegen, en Literatuurhuis Utrecht, dat met name de Nacht voor de Poëzie en het International Literature Festival Utrecht (ILFU) organiseert. ^[31] Daarnaast ontvangen twee literair-educatieve organisaties een vierjarige subsidie: de School der Poëzie in Amsterdam en het Poëziepaleis in Groningen.

Met ingang van 2017 ontvangen nog eens vijf festivals een tweejarige subsidie: SLAG, Read my world, Tilt, Boekids en Explore the North. Voor deze festivals is een bedrag van 270.000 euro per jaar beschikbaar. Gevoegd bij de incidentele ondersteuning voor manifestaties en projecten besteedt het Letterenfonds jaarlijks 1.970.000 euro aan festivals.

Voor sommige festivals gaat de taakopdracht verder dan het louter presenteren van schrijvers en literatuur. Poetry International is bijvoorbeeld een gerespecteerd kenniscentrum op het gebied van internationale poëzie. Bovendien draagt het festival via workshops en schrijfoopdrachten bij aan de productie van nieuwe poëzie en vertalingen. Ook Wintertuin en Passionate Bulkboek zijn ontwikkelinstellingen, gericht op talentontwikkeling en educatie. Naast de grote literaire evenementen bestaat een levendig circuit van losse, eenmalige auteursoptrédens op scholen, in bibliotheken en boekhandels. De Schrijverscentrale is bemiddelaar tussen organiserende instanties en auteurs. In 2016 kwamen 4.992 contracten tot stand door bemiddeling van de Schrijverscentrale. Dat is flink minder dan de 6.165 in het topjaar 2010, maar de laatste zeven jaar is het aantal min of meer stabiel, fluctuerend rond de 5.000 optredens. ^[32]

Schrijversoptrédens bemiddeld door Schrijverscentrale (in aantallen)

bron: Schrijverscentrale

Van deze auteursbezoeken werd tussen 2005 en 2016 iets minder dan de helft georganiseerd door bibliotheken. Hoewel het aantal activiteiten in bibliotheken sinds 2014 flink toenam, is het aantal auteursoptredens in die periode juist gedaald. De optredens in boekhandels fluctueerden sinds 2005 sterk. Tussen 2005 en 2009 verdubbelde het aantal contracten, om in de daaropvolgende jaren weer bijna te halveren. In 2014 en 2015 stegen deze optredens weer naar het niveau van 2009, in 2016 daalde dat aantal weer. De Boekmanstichting, die deze cijfers verwerkte in haar Cultuurindex, constateert dat de ontwikkeling van de optredens in boekhandels een uitvergroting zijn van de omzetcijfers in de branche. ^[33]

In het poetry slam- en spoken word-circuit is het podium een *sine qua non*. De afgelopen tien jaar zijn evenementen in dit circuit steeds talrijker geworden. Maar nieuw is het fenomeen in Nederland niet. Begin jaren tachtig vond in De Melkweg in Amsterdam al het One World Poetry-festival plaats, met behalve dichters ook spoken word-artiesten. In de jaren negentig verenigden zich dichters, rappers en performers onder de vlag van het Double Talk-festival. De eerste Palabras-avond werd in 2001 georganiseerd. Vijftien jaar lang vonden deze bijeenkomsten ‘for poets, lyricists & wordsmiths’ plaats in de bovenzaal van poptempel Paradiso.

In die tijd ontstond de Rotterdamse Stichting Crime Jazz. Tien jaar lang organiseerde Crime Jazz een maandelijks literair cross-over programma in Rotterdam. Hier werden diverse vormen van gesproken woord afgewisseld met hiphop, nu-soul, jazz en aanverwante muziekstromingen.

Poetry slams kregen voet aan de grond toen het Amsterdamse café Festina Lente onder de bezielende leiding van Simon Vinkenoog in 1998 begon met de organisatie van een maandelijks poëzieslag. Later haakte de Nijmeegse Wintertuin aan, dat in 2002 de eerste NK Poetry Slam organiseerde. ^[34] Dit kampioenschap vindt nog ieder jaar plaats tijdens de Nationale Poëzieweek, nu in Utrecht.

In 2007 werd de Poetry Circle Nowhere opgericht, een platform voor ‘schrijvende performers en performende schrijvers’. Inmiddels zijn er Circles, groepen waarin beginnende spoken word-artiesten verenigd zijn, in Rotterdam, Amsterdam, Eindhoven, Tilburg en Leeuwarden. Een rondreizend podium is Mensen Zeggen Dingen, met een combinatie van *spoken word*, literatuur, theater, rap, cabaret en *improv*. Het brandpunt van de Nederlandse *spoken word* bevindt zich in de regio Rotterdam, waar diverse organisaties huizen: Woorden Worden Zinnen, Paginagroets, Spraakuhloos en het Ken Theater.

De bibliotheek

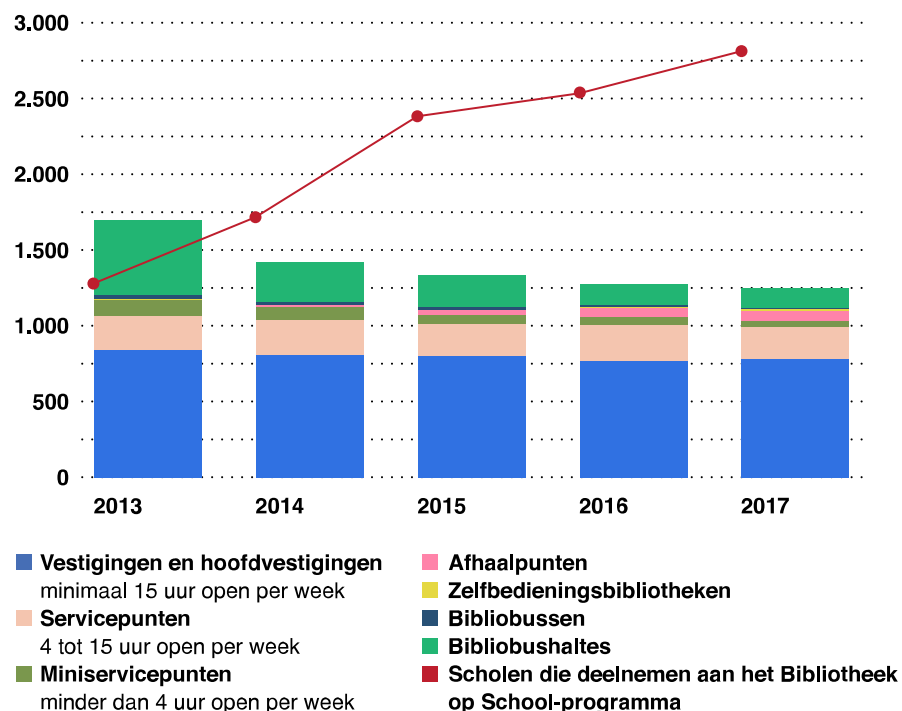
De openbare bibliotheken functioneren in een decentraal stelsel. Door het hele land zijn 781 vestigingen, die worden aangestuurd door 154 bibliotheekorganisaties. Deze organisaties worden gefinancierd uit de gemeentekas. Daarnaast zijn er 9 provinciale ondersteunende instellingen (POI’s), die geld krijgen van de provincies. OCW financiert de KB, die aan het hoofd staat van het netwerk van bibliotheekorganisaties, voor 91 miljoen euro per jaar. ^[35] Er is één belangen- en werkgeversorganisatie (de Vereniging Openbare Bibliotheken), die samen met de VNG zorgdraagt voor de certificering van bibliotheken, voor educatie en voor belangenbehartiging.

In 2016 waren er 3,7 miljoen mensen lid van een openbare bibliotheek; zij leenden 73 miljoen werken. Het ledental van de bibliotheken daalt al vele jaren. Op het hoogtepunt, halverwege de jaren negentig, waren er bijna 5 miljoen mensen lid van de bieb (volwassenen plus kinderen). In de periode 2005 tot 2011 schommelde het aantal leden rond de 4 miljoen. Daarna zette een afname in: sinds 2011 is het aantal leden niet meer boven de 4 miljoen gekomen. [36]

Dat betekende een daling van de inkomsten. Daarbij kwamen vanaf 2009 ook drastische bezuinigingen op de bibliotheekbudgetten. Kregen de bibliotheken in 2010 nog 458 miljoen euro van de gemeenten, in 2015 was dit gedaald naar 414 miljoen euro, een afname met 10 procent. In totaal zetten de bibliotheken in 2016 512 miljoen euro om. [37]

De bezuinigingen troffen vrijwel iedere bibliotheekorganisatie, slechts 4 procent werd in de periode 2012 – 2016 in het geheel niet geraakt door gemeentelijke kortingen. Het aandeel eigen inkomsten bleef constant op 19 procent. Die inkomsten verwerven bibliotheken uit lidmaatschappen, toegangkaartjes voor activiteiten en ‘telaatgelden’. Bibliotheken zijn dus voor ruim 80 procent afhankelijk van subsidiestromen. [38] Onderstaande figuur laat zien dat deze bezuiniging heeft gezorgd voor een flinke daling van het aantal vestigingen. [39]

Bibliotheekvestigingen

bron: CBS Statline

Vestigingen verdwenen (-11 procent), bibliobushaltes werden opgeheven (-70 procent). Daarvoor in de plaats kwamen 67 afhaalpunten, zoals op het Centraal Station van Rotterdam, maar vooral heel veel bibliotheekvestigingen op scholen. Ook het aantal bibliotheekwerknemers is stevig gedaald, van 7.870 in 2012 naar 6.639 (4.076 fte) in 2016, een daling van ruim 15 procent. ^[40]

De Bibliotheek op School (BoS) is onderdeel van het leesbevorderingsprogramma Kunst van Lezen, dat door Stichting Lezen (penvoerder) en de KB wordt gecoördineerd. Dagelijks worden 697.000 kinderen in het basisonderwijs en het vmbo bereikt met de BoS. ^[41]

Sinds 2015 is er een nieuwe bibliotheekwet van kracht: de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob). Daarin is vastgelegd dat er een landelijk netwerk van bibliotheekorganisaties dient te zijn, en dat de KB uitvoerder van de stelseltaken van de landelijke overheid is. In de wet is verankerd wat al sinds 2005 de praktijk was. Toen formuleerden VOB en VNG samen vijf kernfuncties: Kennis en informatie, Lezen en literatuur, Ontwikkeling en educatie, Kunst en cultuur, Ontmoeting en debat. ^[42]

De invulling van deze taken wordt grotendeels aan de bibliotheken overgelaten. De minister van OCW heeft vlak voor Kerst 2017 de ‘Midterm review Wsob’ aan de Tweede Kamer verstuurd, waarin ze de stand van zaken in het Nederlandse openbare bibliotheekstelsel beschrijft.

Digitaal

De groei in de verkoop van e-books is afgevlakt. ^[43] Maar daarnaast zijn er steeds meer mogelijkheden om e-books te lenen. Zowel commerciële partijen als de bibliotheken zijn druk doende platforms te ontwikkelen die e-book-uitleningen via een abonnement mogelijk maken – een ‘Spotify for books’.

Onder de vlag van de Stichting debibliotheek.nl ontstond de voorloper van de huidige onlinebibliotheek.nl. Met de inwerkingtreding van de Wsob in 2015 ging deze stichting op in de KB. De onlinebibliotheek.nl bevat ruim 15.000 titels, in alle mogelijke genres. Bibliotheekleden kunnen gratis 10 titels tegelijk lenen, voor maximaal 21 dagen. Wie geen lokaal bibliotheeklid is, betaalt 42 euro per jaar voor een online-lidmaatschap (‘digital only’) bij de KB.

Het totaal aantal bibliotheekleden met een account bij onlinebibliotheek.nl stond eind 2017 op 497.313. Maar slechts de helft daarvan was actief lid, met minimaal één uitlening per jaar. Digitale boeken, luisterboeken en cursussen werden sinds de start in 2014 alles bij elkaar bijna 7 miljoen keer uitgeleend. ^[44]

De KB is, samen met de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en de Taalunie, ook verantwoordelijk voor de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL). Dit is een digitale collectie van grotendeels rechtenvrije teksten die behoren tot het Nederlandstalige erfgoed, van de vroegste tijd tot heden. Alle teksten op dbnl.org zijn gratis toegankelijk en downloadbaar. De website wordt jaarlijks zo’n 4 miljoen keer geraadpleegd. ^[45]

Uitgeefconcern VBK lanceerde begin 2017 het platform Bookchoice, waar je voor 3,99 euro per maand 8 e-books en luisterboeken kunt lenen. Boekhandelsketen Bruna probeerde het met Bliyoo, een abonnementservice waarbij je voor 14,95 euro per maand zowel boeken als tijdschriften en luisterboeken kon lenen. [46] Dan is er Bookmate, waarbij de abonnementskosten 10,99 euro per maand zijn. Bol.com en e-bookreader-fabrikant Kobo begonnen een jaar geleden met de abonnementsdienst Kobo Plus. Voor 9,99 euro per maand kan de abonnee onbeperkt e-books lezen en uitproberen. Het aanbod is hier het grootst (keuze uit meer dan 150.000 titels), maar het betreft alleen e-books, geen luisterboeken of magazines. Ten slotte is er ook nog het platform voor e-kinderboeken, genaamd Booqees.

Opleiding en talentontwikkeling

Op het gebied van schrijfeducatie zien we langzaam een toenemende professionalisering. Waar *creative writing* in de Verenigde Staten al decennialang tot het universitaire curriculum behoort, is dat bij Nederlandse hogescholen mondjesmaat het geval. Zo heeft de Rietveld Academie sinds 2007 een studierichting Beeld en Taal en begon de Artez Hogeschool in Arnhem zes jaar terug een afdeling Creative Writing. Aan de HKU is er een vierjarige studie Writing for Performance: een voltijd hbo-studie tot dramaschrijver, waar het accent weliswaar ligt op film, theater en andere media, maar waarvan alumni vaak hun weg vinden richting literatuur, poëzie en andere genres.

Er is nog geen masteropleiding creatief schrijven, wel sloegen het Letterenfonds, Literair Productiehuis Wintertuin en de schrijfopleidingen van ArteZ, de Rietveld Academie en de HKU de handen ineen en richtten in 2015 het Slow Writing Lab op. Dit is een opleiding voor literair talent, ingericht als een 'vrije master'. Studenten stellen een individueel programma samen rondom een voor hun eigen ontwikkeling relevant onderwerp of thema, waarbij ze worden gecoacht door schrijvers, redacteurs en regisseurs.

De Schrijversvakschool in Amsterdam biedt een vierjarige deeltijdopleiding voor aspirant-schrijvers op het gebied van proza, poëzie, toneel, scenario en essay. Ook kan men er losse cursussen volgen. Sinds 2013 bestaat de Schrijversacademie. In tien steden door heel Nederland biedt de Schrijversacademie elf schrijfcursussen aan op het gebied van romans en verhalen, thrillers, *young adult*, *fantasy*, scenario, columns, kinderboeken, poëzie, biografieën, reisverhalen en storytelling. Aan de Nederlandse filmacademie wordt een vierjarige opleiding scenarioschrijven aangeboden. Tot de sluiting in 2012 stond er bij het Maurits Binger Film Institute een postacademische opleiding scenarioschrijven op het cursusprogramma.

De vierjarige universitaire studies vertaalkunde en vertaalwetenschap zijn beide opgeheven. Wel bieden de universiteiten van Utrecht en Amsterdam eenjarige masters aan met respectievelijk praktische en meer theoretische modules. Aan de Hogeschool Zuyd in Maastricht wordt een vierjarige opleiding tot tolk/vertalen gegeven, net als in Utrecht aan de ITV Hogeschool. In Amsterdam is de Vertalersvakschool gevestigd, die opleidingen en cursussen aanbiedt voor aspirant-literair vertalers.

Verschillende instanties ontfermen zich daarnaast over jonge schrijvers, nog niet of net wel gedebuteerd. Het Letterenfonds organiseert bijvoorbeeld workshops over het standaard auteurscontract en aanverwante zakelijke aspecten van het schrijverschap. Wintertuin werkt met schrijfcoaches en geeft cursussen. Het Expertisecentrum Literair Vertalen organiseert vertaalcursussen en faciliteert mentoraten, waarbij een beginnende vertaler bij het vertalen van een literair boek in een één-op-één-relatie samenwerkt met een ervaren vertaler. En Das Mag heeft zijn zomerkampen, waar literaire talenten gedurende een week worden ondergedompeld in diverse schrijfactiviteiten.

In de spoken word-scene is de Poetry Circle Nowhere het belangrijkste podium voor talentontwikkeling. In Rotterdam, Amsterdam, Eindhoven, Leeuwarden en Tilburg biedt de Poetry Circle laagdrempelige workshops aan. Ook is er een steeds groter cursusaanbod op scholen. Als er internationale headliners zijn bij de grote spoken word-evenementen in Nederland worden daar geregeld masterclasses aan gekoppeld. Zo leiden spoken word-artiesten elkaar op.

De hbo-en wo-opleidingen voor bibliothecarissen hebben zich in de loop der jaren inhoudelijk steeds verder verbreed. Inmiddels kun je in Nederland op hoger onderwijsniveau geen opleiding meer doen, specifiek voor een baan in de bibliotheeksector (en ook in Vlaanderen is dat het geval). Alle relevante opleidingen zijn geïntegreerd in opleidingen op het gebied van informatiemanagement. Zo heeft de Saxion Hogeschool een opleiding informatie, dienstverlening en -management, en bieden de universiteiten van Amsterdam en Leiden een master media en informatie of iets vergelijkbaars aan. Cubiss, de POI in Noord-Brabant en Limburg, ontwikkelde de post hbo-opleiding Community Librarian in samenwerking met hogeschool Avans. Ook is er een opleidingshuis in de maak om bibliotheekpersoneel verder te professionaliseren. Kunst van Lezen is in 2009 gestart met het aanbieden van trainingen en workshops voor BoekStart en de Bibliotheek op School.

In 1964 werd een opleiding voor het boekenvak opgericht onder de naam de Frederik Muller Academie. In de jaren negentig ging die op in de Hogeschool van Amsterdam. Daar stoomt de specialisatie media, marketing en publishing aan het Instituut voor Media en Informatie Management studenten klaar voor een baan in de uitgeverij. De Universiteit van Amsterdam organiseert een master redacteur/editor bij de afdeling Boekwetenschap. Voor boekhandelaren ontwikkelde het KBb het bijscholingsprogramma Boekondernemer van de toekomst, met subsidie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het O&O-fonds. In totaal volgden 350 boekverkopers de BOvdT-cursus, vanuit 275 winkels.^[47] Iets vergelijkbaars doet het Nederlands Uitgevers Verbond (NUV) met de NUV Academy. Personeel van de aangesloten uitgeverijen kan zich laten bijscholen, naar netwerkbijeenkomsten en op studiereis.

Leesbevordering en laaggeletterdheid

Over de positieve gevolgen van lezen en het belang van leesbevordering schreven we al. De Nederlandse overheid heeft de ambitie om tot de kennistop van Europa te behoren. Tegelijkertijd zijn er in Nederland 2,5 miljoen mannen en vrouwen, allochtoon en autochtoon, die moeite hebben met lezen, schrijven, rekenen en digitale geletterdheid. ^[48] Van hen zijn een kleine 2 miljoen laaggeletterd. Deze zogenoemde 'laaggeletterden' kosten de samenleving bijna 1 miljard euro op jaarbasis. ^[49]

De helft van de laaggeletterden werkt, vaak met een zwakke arbeidsmarktpositie. Mensen die laaggeletterd zijn, zijn oververtegenwoordigd bij de schuldhulpverlening. 19 procent van de laaggeletterden leeft ten minste één jaar onder de armoedegrens. Daarbij komt dat het probleem van generatie op generatie wordt doorgegeven. Een kind met laaggeletterde ouders heeft een driemaal hogere kans om zelf ook laaggeletterd te worden. ^[50]

De Stichting Lezen en Schrijven werd opgericht in 2004 met de bedoeling het probleem van laaggeletterdheid op de kaart te zetten. De stichting investeert in scholing, onderzoek, campagnes, advies en de ontwikkeling van lesmateriaal. Het programma Tel mee met Taal is door de ministeries van OCW, VWS en SZ ontwikkeld voor het voorkomen en bestrijden van laaggeletterdheid. Stichting Lezen en Stichting Lezen en Schrijven zijn de twee hoofdvoerders van respectievelijk het preventieve en het curatieve deel. Hiervoor wordt in de periode 2016 – 2018 jaarlijks 18 miljoen euro gestoken in Tel mee met Taal. In een brief aan de Tweede Kamer formuleerde OCW de hoofddoelstellingen voor diezelfde periode als volgt: 1. Tenminste 45.000 Nederlanders verbeteren hun taalbeheersing aantoonbaar. ^[51] 2. Eind 2018 worden 1.000.000 kinderen tussen 0 en 12 jaar bereikt met leesbevorderingsactiviteiten.

Uit onderzoek blijkt dat Tel mee met Taal zijn vruchten afwerpt. Na het volgen van het taaltraject heeft 71 procent van de cursusdeelnemers een aantoonbaar betere taalbeheersing. Ook hun psychische en fysieke gezondheid gaan er meetbaar op vooruit. ^[52]

Dit geldt niet alleen voor laaggeletterden. Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat er een verband is tussen het lezen van boeken en betere leerprestaties, bij basisschoolleerlingen en tieners, maar ook bij studenten in het hoger onderwijs. ^[53] Zelfs kinderen van 15 maanden hebben een grotere taalvaardigheid en woordenschat, als hun ouders in de eerste acht maanden zijn begonnen met voorlezen. ^[54]

De Stichting Lezen, opgericht in 1988, is in het leven geroepen om de ontlezing tegen te gaan. Om die reden organiseert Stichting Lezen, in samenwerking met andere partijen zoals CPNB, Passionate en het Letterenfonds, een scala aan leesbevorderingsactiviteiten, zoals de Nationale Voorleeswedstrijd, De Weddenschap (waarbij vmbo-leerlingen worden uitgedaagd om drie boeken te lezen), Literatour (de Boekenweek voor jongeren), en de Inktaap (de jongerenprijs van de Nederlandse literatuur). Ook doet Stichting Lezen veel onderzoek naar lezen, leesbevordering en literatuureducatie. De stichting is met haar publicaties en onderzoeken ook een kenniscentrum.

In 2012 hebben de Stichting Lezen, de Stichting Lezen en Schrijven, het CPNB, het Literatuurmuseum en de bibliotheken (VOB en KB) de handen ineengeslagen en de Leescoalitie opgericht. Dit samenwerkingsverband zet ieder jaar een landelijke campagne op touw om het lezen te stimuleren. In 2013 was dat 'Het jaar van het voorlezen', in 2014 en 2015 'Vaders voor lezen', in 2016 'Het jaar van het boek' en in 2018 en 2019 is dat 'Lees met andermans ogen'.

Onder de vlag van Tel mee met Taal coördineert de Stichting Lezen samen met de KB 'Kunst van Lezen', een leesbevorderingsprogramma van het ministerie van OCW dat sinds 2008 loopt en in 2015 is verlengd tot en met 2018. Kunst van Lezen bestaat uit drie onderdelen: 1. Strategische leesbevorderingsnetwerken, 2. BoekStart en 3. De Bibliotheek op School (BoS). Het eerste onderdeel betreft het stimuleren van de samenwerking tussen gemeenten, scholen, kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en bibliotheken. In het kader van BoekStart krijgen ouders van pasgeboren baby's een brief van de gemeente met een waardebon, waarmee een koffertje met voorleesboekjes bij de plaatselijke bibliotheek kan worden opgehaald. Op die manier komen steeds meer ouders al vroeg in het leven van hun kinderen in een bieb. Tien jaar geleden waren er nauwelijks babyleden, nu zijn dat er jaarlijks ruim 60.000. ^[55] Ook worden er bibliotheekhoeken ingericht op kinderopvanglocaties en krijgen de pedagogisch medewerkers trainingen om hun deskundigheid te bevorderen.

De Bibliotheek op School is een samenwerkingsverband tussen de gemeente, bibliotheken, basisscholen en vmbo's. De uitvoering kent vele varianten. Een onderdeel kan de inzet van een leesconsulent zijn (een medewerker van de bibliotheek). Van deelnemende scholen wordt verwacht dat ze tenminste één leerkracht laten opleiden tot leescoördinator. In de kern komt het er meestal op neer dat een bibliotheekvestiging, gericht op kinder- en jeugdboeken, in de school wordt geopend.

In 2017 werd 36 procent van de nieuwgeboren baby's bereikt met BoekStart-koffertjes, werd 22 procent van de kinderopvanglocaties bereikt, deed 43 procent van de basisscholen en 24 procent van de vmbo's mee aan de Bibliotheek op School. ^[56] Het streven voor 2018 is in alle basisbibliotheken het programma BoekStart in te voeren. Zo moet eind 2018 100 procent van de ouders met pasgeboren baby's geïnformeerd zijn en 55 procent van die baby's via hun ouders zijn bereikt. Ook voert eind 2018 85 procent van de basisbibliotheken het programma de Bibliotheek op School uit, 25 procent op het vmbo en 10 procent op havo/vwo. ^[57] Stichting Lezen zit in de BIS en ontvangt een structurele subsidie van het Rijk van 1,87 miljoen euro per jaar. Daarnaast ontvangt de stichting in 2016, 2017 en 2018 3,35 miljoen euro per jaar projectsubsidie voor Kunst van Lezen.

Media

Reflectie op de letteren is van belang voor canonvorming en debat. In de papieren media, het traditionele domein voor de literatuurkritiek, is de ruimte voor recensies de laatste decennia afgenomen. Boekenbijlagen zijn ingekrompen, recensies werden korter en kleiner in aantal. ^[58]

Daartegenover staat een haast onophoudelijke stroom recensies op internet en in de sociale media. Populaire sites met boekennieuws, schrijversinterviews en recensies zijn bijvoorbeeld Hebban, 8Weekly, LiterairNederland en dereactor.org. Literatuurplein.nl is een site met nieuws, recensies en een agenda van de Vereniging Openbare Bibliotheken, schrijvenonline.org is een grote online community van amateurschrijvers en op lezertv.nl staan videoproducties met literaire interviews en reportages.

Het aantal fysieke literaire tijdschriften nam het laatste decennium flink af.^[59] Na een periode van bezuiniging ondersteunt het Letterenfonds sinds 2017 de papieren literaire tijdschriften weer structureel, met 120.000 euro per jaar.^[60] Een tijdschrift mag maximaal 12.000 euro per jaar (oftewel 24.000 euro per ronde) ondersteuning aanvragen. Dat bedrag dient aangewend te worden voor schrijvershonoraria en kosten voor de redactie van teksten.

Op radio en televisie zijn de letteren naar de randen van de programmering verdreven, met uitzondering van het populaire boekenpanel in De Wereld Draait Door. Auteurs mogen op gezette tijden opdraven voor een interview, met name in VPRO's Boeken op zondag, maar een tv-programma waarin op serieuze wijze wordt gereflecteerd op literatuur is er niet meer. Op de radio houden cultuurprogramma's Kunststof en Opium de eer hoog, al zijn die aan alle kunsten gewijd. Het radioprogramma Nooit meer slapen bevat enkele vaste letteren-elementen: een kort verhaal, een hoorspel en een gedicht.

Overzicht van instellingen in het letterenveld

Auteursbond

De Auteursbond is de beroeps- en belangenvereniging van de Nederlandse auteurs en vertalers. De bond vertegenwoordigt ruim 1.500 auteurs, die zijn onderverdeeld in negen secties: letterkundigen, jeugdboekenschrijvers, scenarioschrijvers, toneelschrijvers, literair vertalers, boekvertalers, educatieve auteurs, freelance journalisten en ondertitelaars.

NBD | Biblion

NBD | Biblion levert ondersteunende diensten aan bibliotheken en mediatheken door heel Nederland. Het verzorgt de catalogisering van de producten, en levert materialen die nodig zijn voor het beheer van een bibliotheek.

CB

Het CB, voorheen bekend onder de namen het Centraal Boekhuis en CB Logistics, vormt de schakel tussen uitgever, boekverkoper en consument. CB biedt de titels van (aangesloten) uitgevers aan bij de boekverkopers en beheert de voorraad boeken. Daarnaast faciliteert het de distributie van titels *print on demand* en e-books. CB logistics levert jaarlijks aan meer dan 12.000 adressen.^[61] In 2016 ging het om een totaal van 59.990.000 fysieke gedistribueerde titels, en maakte het 5.732.826 e-booktransacties mogelijk.

CPNB

De Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB) is het marketing- en communicatiebureau van de Nederlandse boekenwereld. De CPNB organiseert campagnes, evenementen en public relations rondom het boek en auteurs, waaronder het befaamde Boekenbal en de Kinderboekenweek. Het CPNB wordt gefinancierd door het boekenvak en door sponsors.

Fonds Bijzondere Journalistieke projecten

Het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten verleent financiële steun voor artikelen, reportages, *longreads*, journalistieke boeken en biografieën. Met kleinschalige subsidies beoogt het fonds journalisten in staat te stellen zich langdurig te verdiepen in een onderwerp of thema. Daarnaast reikt het fonds jaarlijks een prijs uit voor het beste journalistieke boek. Het fonds ontvangt sinds de oprichting in 1990 subsidie van OCW. In 2016 was dit bijna 400.000 euro, wat het leeuwendeel uitmaakt van de baten. ^[62]

KB

De Koninklijke Bibliotheek (KB) is de nationale bibliotheek van Nederland en beheert alles wat er in ons land is verschenen en in het buitenland over Nederland is gepubliceerd, van de periode van het handgeschreven boek tot het digitale boek. Samen met partners in het domein van de openbare bibliotheken, het erfgoed en de wetenschap maakt de KB de bibliotheekcollectie zichtbaar, bruikbaar en houdbaar. Het verwezenlijken van de nationale digitale bibliotheek heeft een hoge prioriteit. Daarnaast verricht de KB onderzoek, met name voor de bibliotheeksector.

Onder de vlag van de KB ressorteert ook de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL). Dit is een digitale collectie van teksten die behoren tot de Nederlandse letterkunde, taalkunde en cultuurgeschiedenis. De site bevat duizenden literaire teksten en secundaire literatuur die het hele Nederlandse taalgebied bestrijkt, en wordt jaarlijks zo'n vier miljoen keer geraadpleegd.

KBb

De Coöperatieve Koninklijke Boekverkopersbond U.A. (KBb) is de brancheorganisatie voor boekhandels en behartigt de belangen van de boekverkoper op verschillende manieren. Ter stimulering van een innovatieve en klantgerichte branche onderneemt de KBb verschillende activiteiten, bijvoorbeeld rondom distributie en promotie en ook bijscholing. Het grootste deel van de leden is retail-georganiseerd (559) of zelfstandig-ongebonden (487), maar ook de domeinen internet (6) en educatief-wetenschap behoren tot de bond.

KVB

De Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (KVB) is de koepelorganisatie van het Nederlandse boekenvak. Zij verbindt commerciële, culturele en maatschappelijke partijen die zich bezighouden met het boek en aanverwante producten en is de schakel tussen boekenvak en politiek. ^[63]

KVB Boekwerk: kenniscentrum

De jaarcijfers en het consumentenonderzoek over het boekenvak worden sinds 2015 gepresenteerd door KVB Boekwerk, het kennis- en innovatieplatform van de boekensector. Het platform verbindt data, inzichten en spelers en heeft als ambitie om de waarde van de boekensector inzichtelijk te maken en innovatie te stimuleren. Kernpartners van deze netwerkorganisatie zijn de Groep Algemene Uitgevers (GAU) van de Mediafederatie, KBb, Stichting Lezen, CPNB en het Nederlands Letterenfonds.

Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum

In Den Haag, in de KB, is het Literatuurmuseum gevestigd, evenals het Kinderboekenmuseum. De musea maken samen deel uit van de Stichting Nederlands Literatuurmuseum en Literatuurarchief (Stichting NLL). De stichting beheert de literaire schatkamer van Nederland: manuscripten, brieven, illustraties, portretten, foto's en andere unieke documenten en voorwerpen van vrijwel alle Nederlandse schrijvers en illustratoren. Met tentoonstellingen en een site maakt het museum de kracht van literatuur en de rijkdom van het literaire erfgoed zichtbaar.

De Mediafederatie

De Mediafederatie (voorheen het Nederlands Uitgeversverbond, NUV) is de brancheorganisatie voor uitgevers in Nederland en behartigt de collectieve belangen van uitgevers van literatuur, entertainment & lifestyle, nieuws, leermiddelen, vak en wetenschap. De bij de federatie aangesloten uitgevers vertegenwoordigen gezamenlijk meer dan 90 procent van de Nederlandse uitgeefbranche.^[64] De leden zijn ook lid van een of meer van de volgende zelfstandige groepsverenigingen of brancheorganisaties:

- *Groep Algemene Uitgevers (GAU)*
Algemene uitgevers
- *Groep Educatieve Uitgevers (GEU)*
Aanbieders van leermiddelen, toetsen en educatieve dienstverlening in Nederland
- *Magazine Media Associatie*
Multimediale magazinemerken
- *Media voor Vak en Wetenschap*
Professionele, wetenschappelijke en vakinformatieve uitgevers, en uitgevers voor het hoger onderwijs (hbo en academisch)
- *NDP Nieuwsmedia*
Nieuwsbedrijven

Nederlands Letterenfonds

Het Nederlands Letterenfonds is een van de zes publieke cultuurfondsen in Nederland en investeert in de totstandkoming van literatuur in alle genres in de Nederlandse en Friese taal, en de verspreiding daarvan in binnen- en buitenland. Het fonds verstrekt beurzen en subsidies aan schrijvers, vertalers, uitgevers en festivals. Het fonds heeft een budget van 11,2 miljoen euro per jaar dat wordt verstrekt door OCW.

Schrijverscentrale

De Schrijverscentrale (voorheen Stichting Schrijver School Samenleving) verzorgt de landelijke bemiddeling tussen auteurs, bibliotheken, het onderwijs en andere instellingen. De Centrale geeft ook advies, denkt mee over de invulling van programma's en verzorgt de praktische afhandeling. De Schrijverscentrale ontvangt een subsidie van 650.000 euro per jaar van OCW.

Stichting Lezen

Stichting Lezen is het landelijke kennis- en expertisecentrum voor leesbevordering en literatuureducatie. De stichting stemt bestaande activiteiten op het gebied van leesbevordering en literatuureducatie op elkaar af en stimuleert initiatieven, methodieken en instrumenten die vernieuwend zijn. Ook het stimuleren van onderzoek en de verspreiding van onderzoeksresultaten behoren tot het werk van Stichting Lezen. Daarnaast is zij penvoerder voor Kunst van Lezen als preventief onderdeel van Tel mee met Taal. De stichting zit in de 'BIS' voor 1,87 miljoen euro op jaarbasis.

Stichting Lezen en Schrijven

Stichting Lezen en Schrijven zet zich in om laaggeletterdheid te voorkomen en te verminderen door middel van verschillende programma's zoals Taal voor het Leven en Voel je Goed!, waarmee gemeenten, organisaties, docenten en vrijwilligers ondersteund worden om deze missie mede te volbrengen. De organisatie biedt scholing, doet onderzoek, deelt kennis, geeft advies en ontwikkelt instrumenten en lesmaterialen.

Taalunie

De Taalunie is de beleids- en kennisorganisatie voor de Nederlandse taal. Zij werd in 1980 opgericht door de Nederlandse en Vlaamse overheden, met de bedoeling randvoorwaarden te scheppen waardoor het Nederlands optimaal kan worden benut. Bijvoorbeeld door taalgebruikers van adviezen te voorzien, door docenten Nederlands in het buitenland te steunen, en door organisaties te verbinden die zich met het Nederlands bezighouden. De Republiek Suriname is geassocieerd lid van de Taalunie. Met Curaçao, Aruba en Bonaire zijn samenwerkingsovereenkomsten gesloten. ^[65]

1

Monitor Amateurkunst 2017, pag. 7, fig. 3. Dat is een beduidend lager percentage dan de 16 procent die onderzoeksbureau Panteia noemt in de Sectorbeschrijving Letteren en bibliotheken (p. 154).

Waarschijnlijk heeft men zich gebaseerd op hetzelfde percentage dat LKCA in het artikel 'Kunstzinnig bezig zijn...' plakt op de groep amateurkunstbeoefenaars die eens per week of vaker bezig is met creatief schrijven. Dit is dus niet een percentage van de Nederlandse bevolking.

2

Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017

3

Onder het algemene boek wordt verstaan: fictie, non-fictie, poëzie en jeugdboeken. School-, studie- en wetenschappelijke boeken worden niet tot de algemene boeken gerekend.

4

Onder 'non-fictie informatief' schaaft men boeken op het gebied van geschiedenis, taal en cultuur, economie, psychologie, bedrijfskunde en gezondheid. In de categorie 'non-fictie vrije tijd' vallen kookboeken, sportboeken, reisboeken en overige hobby- en lifestyle boeken.

5

Een actieve vertaler is iemand die in een periode van vijf jaar ten minste één nieuw naar het Nederlands vertaald werk publiceerde.
Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017

6

villamedia.nl
29 september 2015

7

De Auteursbond in een email van
20 december 2017.

8

Volgens een schatting van de Rotterdamse spoken word-organisatie Spraakuhloos.

9

Gegevens van de website van SpokenFM.

10

'Actief' definiëren wij hier als: auteurs of vertalers die de afgelopen vijf jaar een boek, of het afgelopen jaar in krant of tijdschrift een artikel publiceerden, die een scenario of toneelstuk schreven dat werd uitgevoerd of die het afgelopen jaar op een podium woordkunst bedreven. Om de schrijvers die op meer dan één front actief zijn eruit te filteren, hebben we het totaal met 5 procent verminderd.

11

Jaarverslag 2016.
Letterenfonds 2017

12

Het werkelijke aanbod van nieuwe Nederlandse titels ligt hoger, op 4909 titels. Maar daarbij zijn inbegrepen alle titels van makers die in strikte zin geen auteurs zijn, zoals bloemlezingen, fotoboeken, et cetera. Cijfers van KVB Boekwerk.

13

Monitor. Makers.
KVB Boekwerk, 2017

- 14
Volgens opgave van Spraakuhloos.
- 15
Monitor. Uitgevers.
KVB Boekwerk, 2017
- 16
Jaarverslag 2015.
Nederlands Uitgeversverbond, 2016
- 17
Email van KVB Boekwerk,
16 januari 2018
- 18
Onderzoek van KVB Boekwerk in samenwerking met de Boekman
Stichting, gebaseerd op data van CB.
Boekman, september 2016
- 19
Jaarverslag 2016.
CB Logistics, 2017
- 20
Cijfers afkomstig uit het Jaarverslag van de Koninklijke
Boekverkopersbond (KBb). De webshops zijn inclusief de 154
aanvullende webwinkels van fysieke verkooppunten. Er zijn zes
webwinkels zonder fysieke pendant.
- 21
Email van de KBb,
4 januari 2018
- 22
Jaarverslagen KBb en CPNB.
- 23
Jaarverslag 2015.
KBb, 2016
- 24
Dit in tegenstelling tot de Amerikaanse en de Engelse boekenmarkt,
waar zowel omzet als afzet van e-books in 2016 terugliepen.
- 25
Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017
- 26
Jaarverslag 2016.
KBb, 2017
- 27
Leesmonitor 2017.
Stichting Lezen
- 28
Jaarverslag 2016.
KBb, 2017
- 29
Rapportage Boekenbranche.
GfK, 2017
- 30
Festival Monitor 2017.
Respons, 2017
- 31
Jaarverslag 2016.
Letterenfonds 2017

32

Jaarverslag 2016.
Schrijverscentrale, 2017

33

Cultuurindex 2018.
Boekmanstichting, SCP

34

Gewonnen door Erik-Jan Harmens.

35

In 2016 kreeg de KB 44,8 miljoen voor het vervullen van de stelseltaken zoals vastgelegd in de Wsob, en 46,2 miljoen voor de wetenschappelijke taken, vastgelegd in de WHW.

36

Bibliotheekmonitor KB. De KB stelt dat de daling van het ledenaantal sinds 2011 tot stilstand is gekomen. In de rapportage bibliotheekstatistiek wordt gesteld: 'Sinds 2005 stijgen de aantallen jeugdleden van de bibliotheek. Ook relatief is er sprake van een groeiend ledental, aangezien het aantal kinderen en jongeren in de bevolking wat daalde (van 3,8 miljoen in 2005 naar 3,6 miljoen in 2016). Het aantal volwassen leden daalde ten opzichte van 2015 met 4% naar ongeveer 1,4 miljoen leden. Het aantal jeugdleden tot 18 jaar is gestabiliseerd en ligt evenals in 2015 rond de 2,3 miljoen. De jeugdleden maken nu 62 procent van het totale ledenbestand van de bibliotheek uit.'

37

De cijfers over inkomsten en ledentallen van de openbare bibliotheken komen van CBS Statline,
20 september 2017

38

Ondernemerschap in een veranderend subsidiebeleid.
p. 13-17., Panteia, 2015

39

Koninklijke Bibliotheek
Bibliotheekmonitor.nl

40

Openbare bibliotheken.
CBS Statline,
20 september 2017

41

VOB

42

Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen,
artikel 5

43

Onduidelijk is voorsnog hoe groot het aandeel illegale downloads is.
Meer over piraterij in 'Economische waarde'.

44

Cijfers aangeleverd door de KB betreffende de Landelijke Digitale Openbare Bibliotheek.

45

Volgens opgave van de Koninklijke Bibliotheek.

46

Onlangs zijn Bruna en VBK gefuseerd. Onbekend is nog onder welke naam hun beider leenplatform verder gaat en onder welke voorwaarden een abonnement kan worden afgesloten.

- 47
Jaarverslag 2016.
KBb, 2017
- 48
Feiten en cijfers laaggeletterdheid.
Stichting Lezen en Schrijven, 2016
- 49
Berekening van PwC, 2017.
- 50
Feiten en cijfers laaggeletterdheid.
Stichting Lezen en Schrijven, 2016
- 51
Brief van OCW aan de Tweede Kamer,
6 maart 2015
- 52
Impactonderzoek taaltrajecten Taal voor het Leven.
Greef, M., de Segers, M., Nijhuis, J., Lam, J.F., 2014
- 53
Lezen loont een leven lang.
Mol. S., Bus, A.
in: Levende talen, jaargang 12, nr.3, 2011
- 54
BoekStart maakt baby's slimmer
Berg, H. van den, Bus, A., 2015
- 55
Idem
- 56
Het BoekStartkoffertje: bekendheid, bereik en waardering.
Kantar Public, 2018
- 57
Brief van OCW aan de Tweede Kamer,
6 maart 2015
- 58
Staande receptie.
Joosten, J. , 2012
- 59
Bibliografie van de Literaire Tijdschriften in Vlaanderen en
Nederland.
Koninklijke Bibliotheek
- 60
In de vorige subsidieperiode financierde het fonds louter de digitale
presentatie van literaire tijdschriften.
- 61
Jaarverslag 2016.
CB Logistics, 2017
- 62
Jaarverslag 2016.
FBJP, 2017
- 63
KVB.nl
- 64
NUV.nl
- 65
Taaluniersum.org

Analyse

Deel 2

Artistieke waarde

Wie een (fysiek) boek op de markt wil brengen, heeft een vormgever nodig, een zetter, een drukker en een uitgever. Daarmee is het boek onderdeel van een commerciële sector en zal het zich gedeeltelijk moeten aanpassen aan de wetten van de markt. Die markt verkeerde de laatste jaren, zoals we hebben gezien, in een crisis. Dat heeft gevolgen gehad, ook voor de artistieke ontwikkelingen in het boekenvak.

We signaleren twee min of meer samenhangende ontwikkelingen: 1. een toenemende belangstelling voor non-fictie, 2. marginalisering van het experiment. Daarnaast zien we hoe het segment van *spoken word* tot bloei is gekomen.

Non-fictie floreert

In de bestsellerlijsten heeft de Nederlandse literatuur het zwaar. De laatste twintig jaar haalde alleen in 2006 en 2011 een Nederlandse roman de top 3, respectievelijk 'Komt een vrouw bij de dokter' van Kluun en Herman Kochs 'Zomerhuis met zwembad'.^[1] Liet de gehele rubriek fictie in 2016 na jaren van teruggang eindelijk weer een omzetgroei van 6 procent zien, de literair-culturele fictietitels profiteerden daar minimaal van (+1 procent), in tegenstelling tot spannende boeken en (vooral) jeugdboeken.^[2]

Dat dit literair-culturele segment onder druk staat, blijkt ook uit het feit dat het aantal beursaanvragen bij het Letterenfonds terugliep. Om een aanvraag te kunnen doen, moet een auteur een contract of intentieverklaring van een uitgeverij kunnen overleggen. Blijkbaar werden die contracten of verklaringen de laatste jaren minder makkelijk afgegeven aan literair-culturele auteurs.

Zo gek is dat ook niet, in een moeilijke boekenmarkt waar de grote verkoopsuccessen niet de literaire romans zijn, maar non-fictie boeken als Joris Luyendijks 'Dit kan niet waar zijn', David van Reybroucks 'Congo' of Geert Maks 'In Europa'. De media spelen hierbij een belangrijke rol. Aanschuiven bij Pauw, Jinek, RTL Late Night of De Wereld Draait Door heeft voor de verkoop van een boek meer impact dan een goede recensie in de Volkskrant of NRC Handelsblad.^[3] En tv-makers praten liever over een concreet, waargebeurd onderwerp dan over zoiets 'moeilijks' als een verzonnen roman.

Wat voor impact het vervlechten van een waargebeurd element in een roman heeft, zien we bijvoorbeeld bij een auteur als Jan van Mersbergen. De vijf romans die hij tussen 2001 en 2009 publiceerde, kregen mooie kritieken maar genereerden bescheiden verkoopaantallen. In 2011 verscheen 'Naar de overkant van de nacht', een roman over de Limburgse Vastelaovond-traditie. Hoewel in stijl en opzet niet afwijkend van zijn vorige romans, trok dit boek opeens veel meer de aandacht. Het feit dat Van Mersbergen ook in werkelijkheid ieder jaar begin februari naar Venlo afreist, was voor veel media aanleiding om de auteur te interviewen en het boek alle ruimte te geven. Prompt haalde 'Naar de overkant van de nacht' de bestsellerlijsten.

De drie romans die hij sindsdien heeft gepubliceerd, hadden minder succes, hoewel Van Mersbergen nog steeds dezelfde weerbarstige, nuchtere jongens ten tonele voert, in klare taal, ontroerend onsentimenteel.

Zo hebben de klassieke poortwachters – literair critici – aan invloed ingeboet, en bepalen populaire (massa)media wat er gelezen wordt. Er is een groeiende groep incidentele lezers die zich vooral door dit soort media-aandacht laat leiden. Zij komen pas terug in de boekhandel als zich een nieuwe hype aandient. De boeken van J.K. Rowling of Michel van Egmond bijvoorbeeld zorgden voor een tijdelijke vergroting van de lezersmarkt, maar toen de maximale afzet was bereikt, zakte de verkoop weer naar een structureel lager niveau. Uitgevers kopiëren elkaars succesnummers. In de slipstream van ‘Fifty Shades of Grey’ van E.L. James overspoelde een golf literaire softporno de boekwinkels. De boekhandel voert nog altijd een breed assortiment, maar anders dan vroeger worden de niet-commerciële titels in kleinere aantallen ingekocht.

Zo is een situatie ontstaan waarin makers, boekenmarkt en media elkaar in een ijzeren greep houden. Het is niet eenvoudig om hier oorzaak en gevolg aan te wijzen. Zeker is wel dat het er voor minder mediagenieke auteurs niet makkelijker op is geworden.

Experiment in het gedrang

De Wet op de Vaste Boekenprijs (hierna: WVB) is in het leven geroepen om het boek als cultuurgood te beschermen. De bedoeling van de maatregel is door middel van prijsbinding een relatieve inkomstzekerheid te bieden binnen de sector. Immers, de opbrengsten van de WVB bij zowel uitgever als boekverkoper zouden ten goede komen aan de publicatie respectievelijk inkoop van minder renderende titels. Op die manier zou een brede beschikbaarheid en verscheidenheid van boeken gegarandeerd moeten zijn.

Een onderzoek naar deze zogenoemde ‘interne kruissubsidiëring’ werd bij de tweede evaluatie van de WVB door de raad als een van de voorwaarden gesteld voor continuering van de wet. ^[4] De (toenmalig) minister nam dat advies over. Intussen heeft onderzoeksbureau SEO in opdracht van OCW dit onderzoek uitgevoerd, en aangetoond dat een (relatief klein) deel van de titels bij zowel boekhandel als uitgeverij verantwoordelijk is voor een groot deel van de winst. Tegenover dat kleine deel winstgevende titels staat een substantieel deel verliesgevende titels. We mogen op basis van dit onderzoek dus voorzichtig concluderen dat kruissubsidiëring bestaat en een grotere verscheidenheid van titels waarborgt. ^[5]

We zijn van mening dat de WVB zijn diensten nog altijd goed bewijst. Ondanks de woelige marktomstandigheden van de afgelopen jaren, zijn uitgevers en boekhandelaren erin geslaagd het kwetsbare, eigenzinnige en vooruitstrevende boek levend te houden. Poëzie en essayistiek zijn weliswaar marginale literaire genres als je naar de verkoop kijkt, maar dat is altijd zo geweest. ^[6] Wel constateren we dat het experiment in de romankunst goeddeels naar de achtergrond is verdwenen. Het Ander proza van de jaren zestig, het academisme van de jaren tachtig en het postmodernisme van de jaren negentig hebben geen opvolging gekregen, een enkele uitzondering (Tonnus Oosterhoff, Peter Verhelst) daargelaten. Ook hier zou de invloed van de media merkbaar kunnen zijn, maar dit blijft speculatief.

Schrijfonderwijs professionaliseert

Terwijl het leesonderwijs voortdurend onderwerp van discussie is, blijft het vak van creatief schrijven in het lager en middelbaar onderwijs vaak buiten beschouwing. Toch blijkt uit onderzoek dat actief en spelenderwijs met taal bezig zijn ook het lezen enorm stimuleert. ^[7] Het zou de moeite waard zijn als er bij de omvorming van het onderwijscurriculum ('Curriculum.nu') meer ruimte gemaakt zou worden voor het vak creatief schrijven. ^[8]

Dat schrijven een ambacht is dat voor een belangrijk deel aangeleerd kan worden, is intussen wijdverbreid geaccepteerd. Studenten die creatief schrijven willen leren, kunnen op steeds meer opleidingen terecht. Wel blijft de vraag in hoeverre jongeren met een migratieachtergrond hun weg weten te vinden naar deze opleidingen.

Bij uitgeverijen kan jong schrijftalent doorgaans op een warm onthaal rekenen. Het aantal debuten bleef, ook in de crisisjaren, constant. ^[9] Het Letterenfonds heeft een speciaal programma voor acht literaire debutanten, die een beurs krijgen van 10.000 euro en trainingen kunnen volgen, onder meer op het gebied van promotie en podiumpresentatie. De media zijn over het algemeen happig op nieuwe auteurs aan het firmament.

Toch blijft ook bij de gerenommeerde literaire uitgeverijen de categorie cultureel-diverse auteurs nog altijd onderbelicht. Het is niet zo dat uitgeverijen onwillig zijn om literair talent met een niet-Nederlandse achtergrond in het fonds op te nemen, integendeel. Maar het blijven nog altijd te veel gescheiden werelden.

Dit kleurverschil valt des te meer op bij avonden van spoken word-organisaties en 'klassieke' literaire avonden. De raad beseft dat teksten die op een podium hun werking hebben, op papier niet automatisch hetzelfde effect sorteren. De performance van de spoken word-artiest is uiteraard een belangrijk element. Maar toch denken wij dat uitgeverijen hier nog artistieke en commerciële kansen laten liggen.

Een ander probleem doet zich voor bij auteurs die zo ongeveer aan hun derde of vierde boek toe zijn. Veel literaire loopbanen lijken dan tot stilstand te komen. Wij constateren ook in andere sectoren dat de ontwikkeling van *mid-career* artiesten stagneert. In de letterensector geldt hetzelfde. Auteurs die zich na drie, vier boeken commercieel niet bewezen hebben, dreigen steeds vaker het kind van de rekening te worden. Zowel bij uitgevers als in de boekhandel is de doorloopsnelheid enorm toegenomen.

Dit heeft een aantal oorzaken, waarbij niet direct duidelijk is wat de kip is en wat het ei: veranderd leesgedrag bij consumenten, een verkorte spanningsboog bij de media, ongeduld bij uitgevers. Hoe het ook zij, vluchtigheid ligt op de loer. Terwijl juist in de literatuur talent de tijd nodig heeft om te rijpen. Legio zijn de voorbeelden van auteurs die pas na lang ploeteren, op hun veertigste (Margriet de Moor), vijftigste (Thomas Verbogt) of zestigste (Alfred Birney), hun literaire stem vonden.

De complexe verhouding tussen analogoog en digitaal

‘Digitalisering maakt een wereld mogelijk waarin iedereen kan beweren uitgever te zijn en iedereen zichzelf schrijver kan noemen. In die wereld zullen de traditionele filters zijn weggesmolten en alleen het ultieme filter – het menselijk onvermogen te lezen wat onleesbaar is – zal overblijven om te onderscheiden wat het waard is om bewaard te worden in een virtuele markt waar Keats’ nachtegaal een elektronische ruimte deelt met de haiku’s van tante Marie.’

Dit beeld schetste de gerenommeerde Amerikaanse uitgever Jason Epstein in een artikel in *The New York Review of Books* in 2010.^[10] Zijn toekomstvisie, waarin alle scheidslijnen wegvallen tussen hoge en lage cultuur – voor sommigen een utopie, voor anderen een dystopie – is lange tijd dominant geweest in de letterensector, ook in Nederland. De technologische revolutie zou het boekenvak op zijn kop zetten. Daarbij kwam de (begrijpelijke) vrees dat het vrijgeven van digitale tekstbestanden piraterij in de hand zou werken.^[11] Dit alles zorgde voor een merkwaardige verkramptheid als het om technische innovaties ging. Over de ontwikkeling van e-books zei een Nederlandse uitgever in diezelfde periode in *Boekblad*: ‘We slijpen de dolk die in onze rug zal belanden.’

Inmiddels lijkt de sector die vrees van zich afgeworpen te hebben. Enerzijds komt dat omdat men gemerkt heeft dat de digitale revolutie zich niet van vandaag op morgen voltrekt. Er is meer tijd dan aanvankelijk werd gedacht voor een weloverwogen omschakeling. In het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten is er, na een snelle toename, in 2016 zelfs een terugval te zien in de verkoop van e-books en e-readers.^[12] Ook zijn er in Amerika meer dan 1.000 *real life* boekhandels geopend (nadat in de jaren nul een slachting was aangericht onder de grote en kleine boekhandelsketens in de VS). Er is volgens sommigen sprake van *screen fatigue* – consumenten zitten al de hele dag op hun schermpjes te turen, en zouden daarom in de avonden weer liever in een papieren boek duiken. Dit zijn allemaal geruststellende geluiden voor de doemdenkers.

Maar er zijn genoeg redenen om de komst van het e-book juist te omarmen. De optimisten beseffen dat de verhouding tussen analogoog en digitaal eindeloos veel complexer is dan een sector die ten val komt door een technologische revolutie. De sector verandert. Wie de kansen ziet, kan ook veel profijt hebben van de mogelijkheden die de technologie biedt. Een voorbeeld vormt de literaire app Sweek, die op de Frankfurter Buchmesse in 2017 werd genomineerd voor de internationale prijs Booktech Company of the Year. Het is een sociaal medium voor lezers en schrijvers, speciaal voor de mobiele telefoon. Je kunt er klassieke verhalen (gratis) lezen, je kunt er e-books kopen, maar ook je eigen verhalen uploaden. Belangrijk is de interactie tussen de gebruikers. Wereldwijd heeft Sweek intussen 150.000 gebruikers. Het interessante van een app als Sweek is, dat het schrijven zelf ermee wordt veranderd. Veel verhalen ontwikkelen zich seriematig, naar analogie van Netflix-series, waarbij meer in afleveringen wordt gedacht. Auteurs werken er ook veelvuldig samen in teams.^[13] Zo gaat de technologische evolutie twee kanten op: het verandert de leeservaring, maar ook het artistieke proces en het literaire werk.

Het Letterenfonds en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie spelen een stimulerende rol met het gezamenlijke programma Literatuur op het Scherm. Hierin werken auteurs samen met ontwerpers, makers en programmeurs, om literaire of poëtische producties te ontwikkelen voor het digitale domein. Jaarlijks worden vier projecten ondersteund met een bedrag van 12.500 euro.

Ook de Groep Algemene Uitgevers (GAU) is doordrongen van de noodzaak tot vernieuwing. Mede daarom startte de GAU in 2015 met het programma Renew the Book. Hierin worden vijf nationale en internationale startups op het gebied van de letteren gedurende 45 dagen verder ontwikkeld, samen met professionals uit de sector. De ‘winnaar’ verdient 15.000 euro, maar belangrijker is de kennisdeling en het opbouwen van een netwerk.

Bij de vorige evaluatie van de WVB werd afgesproken dat de sector meer aandacht zou schenken aan innovatie. Bovendien zou het boekenvak meer inzicht verschaffen in de cijfermatige ontwikkelingen binnen de letteren. Op advies van de raad werd een kenniscentrum opgericht.^[14] Dit kenniscentrum, KVB Boekwerk, wordt gezamenlijk door OCW en de branche gefinancierd. Kernpartners zijn (naast de KBb en het NUV) het Letterenfonds, de CPNB en Stichting Lezen. Behalve de markt heeft KVB Boekwerk ook de innovatie in het boekenvak in kaart gebracht. Daarnaast fungeert Boekwerk als aanjager van innovatie. De bijdrage van KVB Boekwerk is bijzonder nuttig gebleken, zoals minister Van Engelshoven ook concludeert in haar brief van 20 december 2017.^[15] Wij sluiten ons hierbij aan.

Reflectie en debat blijven cruciaal

Voor een bloeiende artistieke praktijk is het noodzakelijk dat er ruimte is voor kritische reflectie en debat. De afgelopen decennia zijn het aantal en de omvang van boekrecensies in kranten en tijdschriften aanzienlijk afgenomen. De oorzaak ligt deels in fusies in krantenland en het verlagen van de verschijningsfrequentie van enkele opiniebladen. Ook verdwenen er verschillende literaire tijdschriften, vanouds het podium voor essays en literaire polemieken, terwijl er aanzienlijk minder nieuwe bij kwamen.^[16] Daarnaast spelen literaire tijdschriften een belangrijke rol in de talentontwikkeling van auteurs, die er min of meer vrijuit nieuwe dingen kunnen proberen, zonder meteen tot een boekpublicatie over te gaan. Deze literaire proeftuinfunctie zien we verder alleen in een digitale context.

De laatste jaren brachten een spectaculaire explosie van het aantal platforms op internet dat ruimte biedt aan literaire kritieken, boekenblogs, podcasts, literaire videoreportages, lees-communities et cetera. De raad juicht de komst van deze nieuwe, digitale podia voor reflectie en debat toe. Digitalisering leidt tot democratisering: iedereen kan zijn eigen boekenblog of leespanel beginnen op internet. De levendige gedachtewisseling zien we als een verrijking van de literaire cultuur.

Literaire tijdschriften, of die nu online of op papier verschijnen, vervullen een kleine maar cruciale rol in het letterenveld. Als laboratorium en als aanjager van debat en kritische beschouwing moeten we deze literaire broedplaatsen in ere houden. Wel constateren we dat de middelen die nu voor tijdschriften beschikbaar zijn amper volstaan om de auteurs van artikelen en verhalen fatsoenlijk te honoreren. Voortzetting en intensivering van de ondersteuning vanuit het Letterenfonds ligt dus in de rede.

Aanbevelingen

Aan het Rijk

- Behoud de Wet Op de Vaste Boekenprijs in een sector die volop in beweging is.
- Stimuleer het creatieve schrijven op scholen in het basis- en voortgezet onderwijs.

Aan het Letterenfonds

- Maak meer geld vrij voor de literaire tijdschriften, zodat de magere schrijvershonoraria kunnen worden opgekrikt, en uitgeverijen meer budget overhouden voor promotie en abonneewerving.

Aan de sector

- Laat de letteren een afspiegeling zijn van de bevolking. Cultureel diverse lezers zullen zich makkelijker kunnen herkennen in boeken met personages en thema's die dichterbij hen zelf staan. Laten daarom schrijfopleidingen actiever op zoek gaan naar studenten met een cultureel diverse achtergrond, en laten uitgeverijen hiermee meer rekening houden bij de acquisitie van nieuwe auteurs.
- Talentontwikkeling houdt niet op na een tweede of derde boek. *Mid-career* auteurs dreigen tussen wal en schip te vallen. Zorg voor continuïteit en focus niet louter op 'jong en nieuw'.
- Cijfermatig inzicht in de boekenbranche blijft van groot belang. Niet alleen voor een beter beeld van het functioneren van de sector zelf, maar ook voor een goed begrip van de werking en de effecten van de WVB. KVB Boekwerk presenteerde al diverse monitors en onderzoeken en is om die reden een welkome aanvulling in de sector.

- 1
Onderzoek NRC Handelsblad,
23 maart 2017.
- 2
Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017
- 3
Van de 31 werken die tussen 2014 en 2017 als Boek van de Maand naar voren werden geschoven in DWDD, haalden er 28 de Bestseller60 van de CPNB, aldus NRC Handelsblad, 23 maart 2017.
- 4
Vaste Boekenprijs.
Raad voor Cultuur, 2014
- 5
Het percentage titels met een negatieve nettowinst is in de steekproef gemiddeld ongeveer 64 voor de uitgevers en 47 voor de boekwinkels. Bij de uitgevers genereert gemiddeld ongeveer 4 procent van de titels de helft van de totale nettowinst, bij de boekwinkels genereert ongeveer 2 procent van de titels de helft van de totale nettowinst. Kruissubsidiëring door boekhandels en uitgevers.
SEO, 2017
- 6
Zo werden, om één voorbeeld van vele te noemen, van de grote dichter Albert Verwey slechts enkele tientallen bundels per jaar verkocht. Gorter en zijn uitgever, Versluys
in: De Gids (131), Endt, E., 1968
- 7
Een aantal bronnen worden hier genoemd: Leesmonitor.nu
- 8
Curriculum.nu is de voortzetting van het platform Onderwijs 2032, dat in januari 2016 zijn visie op de toekomst van het onderwijs publiceerde.
- 9
Zo blijkt uit een inventarisatie van de ingezonden debuten voor enkele debutantenprijzen.
- 10
Publishing, The Revolutionary Future.
in: The New York Review of Books,
Epstein, J., 11 maart 2010
- 11
Over illegale downloads meer in 'De eeuwige slingerbeweging van de uitgeverij'.
- 12
In Engeland nam de verkoop van e-books in 2016 af met 17 percent, volgens de Publishers Association. De verkoop van fysieke boeken nam juist toe met 7 procent over dezelfde periode. (Zie: Mark Sweney, 'Screen fatigue sees UK ebook sales plunge 17 percent as readers return to print', in: The Guardian, 27 april 2017.) In de VS daalde de verkoop van e-books in dezelfde periode met 18,7 procent volgens the Association of American Publishers.
Real books are back.
Ivana Kottasová, CNN Media,
27 april 2017
- 13
De toekomst van lezen en publiceren.
INCT-nieuwsbrief

14

Vaste Boekenprijs.
Raad voor Cultuur, 2014

15

In haar brief stelde de minister vast dat 'Boekwerk een breed draagvlak heeft en [dat] de samenwerking met de partners goed verloopt.' De resultaten van Boekwerk beoordeelde zij al met al positief. 'Boekwerk heeft in ruim anderhalf jaar veel acties ondernomen en is erin geslaagd invulling te geven aan een Kennis-en Innovatie agenda die ondernemers kan ondersteunen bij de voorbereiding op verwachte ontwikkelingen in de sector.' De subsidie voor Boekwerk werd met twee jaar verlengd tot en met 31 december 2019.

16

Tussen 2000 en 2018 verdwenen de literaire tijdschriften Maatstaf, Optima, De Tweede Ronde, Revolver, Parmentier, Raster, Bunker Hill en Het trage vuur. Nieuwe, regelmatig verschijnende literaire tijdschriften waren Terras en Das Mag.

Maatschappelijke waarde

We wegen het belang en de werking van de letteren in het maatschappelijke domein. Hoe is het gesteld met de status van het boek, welke plek neemt lezen als activiteit nog in, in een samenleving die steeds meer op beelden gericht lijkt?

De letteren zijn overal

Of het goed of slecht gaat met de letterensector lijkt een kwestie van perspectief. In de statistieken van het Lees:Tijd-onderzoek van het SCP wordt vastgesteld dat de leestijd (in de vrije tijd) van volwassenen en jongeren (13-plussers) weer verder is teruggelopen.^[1] Maar met evenveel recht kun je staande houden dat er meer gelezen wordt dan ooit. Kijk maar eens om je heen in het openbaar vervoer, in wachtkamers of schoolkantines. Iedereen staart naar zijn mobieltje, leest WhatsApp, scrolt door zijn Facebook-tijdlijn of pakt nog even het laatste nieuws mee op nu.nl. Jazeker, de oplagen van kranten en tijdschriften dalen, net als de oplagen van de meeste boeken. De vorm van het gelezene verandert, waarmee oude verdienmodellen onder druk komen te staan, maar het lezen zelf verdwijnt niet.

Het is maar hoe je het bekijkt. Het aantal mensen dat in een jaar tijd geen enkel boek las, nam tussen 2012 en 2016 toe. Volgens een recent internationaal onderzoek in 17 landen is het percentage niet-boekenlezers nergens zo hoog als in Nederland en Zuid-Korea.^[2] Dat kan reden zijn voor zorg. Tegelijkertijd blijkt dat 80 procent van de Nederlanders jaarlijks weleens een boek leest. Oftewel: bijna iedereen die in staat is een boek te lezen, doet dit tenminste één keer per jaar.^[3]

Wie krampachtig wil vasthouden aan het verleden, heeft de strijd bij voorbaat al verloren. Het lezen als activiteit verandert, en de manier waarop we lezen verandert mee. Met het lossen van de traditionele verbanden van familie, kerk en vereniging, ontstaan nieuwe sociale netwerken. De bloeiende leesclubcultuur, zowel in de digitale als analoge wereld, is hiervan een voorbeeld. Ook de online platforms van lezers, die hun ervaringen delen en leestips uitwisselen, is een vorm van dit 'sociale lezen'.

Voor auteurs en uitgevers bieden deze sociale netwerken ook kansen. De Amerikaanse auteur John Green was al voor verschijnen van zijn roman 'The Fault in our Stars' ('Een weeffout in onze sterren') actief op sociale media, hij maakte blogs en vlogs en onderhield actief contact met zijn volgers. Zo bouwde hij een community om het boek, dat meteen in de eerste week van publicatie op de eerste plaats van de Amazon-bestsellerlijst terechtkwam.^[4]

Vrijwel iedereen leest, overal en door de hele dag heen. Uit het (lopende) promotieonderzoek naar 'poëziebeleving in Nederland' van Kila van der Starre wordt duidelijk dat 97 procent van de volwassenen weleens in aanraking komt met poëzie. Dat gebeurt allang niet meer alleen in bundels, maar ook op gevels van gebouwen, in kranten, op geboortekaartjes, op internet, in theaterzalen, op de radio. ^[5]

Zoals we dagelijks in teksten worden ondergedompeld, zo kun je ook constateren dat er meer geschreven wordt dan ooit. Op de sociale media, op weblogs, in mails en apps. Als je het 'schrijven van een verhaal' ruimer opvat, kun je ook denken aan podcasts, aan hoorspelen, aan spoken word-artiesten, of aan de podia in de wijken waar buurtgenoten hun verhaal kunnen vertellen. Er bestaat een onuitroeibare behoefte elkaar onder te dompelen in verhalen. Om verhalen te vertellen, om verhalen te ondergaan. Dat legt een vaste bodem onder de letterensector. Toch moet vastgesteld worden dat de concurrentie voor de letteren groter is dan voorheen. Er passen maar 24 uur in een dag, en op de vrije uren wordt meer dan vroeger een beroep gedaan. Door het gezin, door vrienden en familie, door sport- en culturele activiteiten.

En dan is er nog 'het bewegende beeld'. Iedereen kent dat verschijnsel: je zit te lezen, tot er ergens in een hoek een beeldscherm wordt aangezet. Onmiddellijk lekt alle aandacht weg bij het boek dat je in je hand houdt. De satirici van 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer' wisten het in 1963 al: het beeld is almachtig. 'Het beeld zij geprezen dat er slechts weinigen zijn die hun plicht verzaken en zich overgeven aan zondige bezigheden als lezen, spelen of zelfs praten.'

Het zijn vooral de dramaserieën van grote platforms als Netflix en HBO die onder zowel hoog- als laagopgeleiden de laatste jaren snel aan populariteit hebben gewonnen. ^[6] Parallel hieraan zien we hoe de Nederlandse taal meer en meer in de verdrukking komt in de samenleving als geheel, en in het hoger onderwijs in het bijzonder. ^[7] Tegelijkertijd hebben boeken in rap tempo aan status verloren. Boekenbezit is niet meer iets vanzelfsprekends, laat staan iets om trots op te zijn. Voor veel mensen zijn boeken ballast geworden, die in het kader van het 'ontspullen' in kastjes op straat worden gezet.

En dat schuurt. Voor kinderen die opgroeien in een boekloos huis zal lezen minder snel een vanzelfsprekende activiteit worden. Kinderen die opgroeien in gezinnen waar veel boeken aanwezig zijn, volgen gemiddeld drie jaar langer onderwijs dan kinderen uit gezinnen waar geen boeken aanwezig zijn, onafhankelijk van de opleiding, het beroep en de sociaaleconomische achtergrond van hun ouders. ^[8]

Leesplezier op een dieptepunt

Het belang van boeken lezen kan niet genoeg worden onderstreept. Steeds meer wetenschappelijke studies tonen aan dat lezen tal van positieve effecten heeft. ^[9] En dat er wel degelijk verschil is tussen het je verdiepen in een langere tekst en het lezen van de ondertitels bij je favoriete tv-serie of van de *comments* onder je Facebook-bericht.

Op een gezaghebbende internationale ranglijst die het leesniveau weergeeft van basisschoolleerlingen daalde Nederland van de tweede plaats in 2001 naar de veertiende plaats in 2016. ^[10] De onderzoekers stellen vast dat de Nederlandse leerlingen nog altijd bovengemiddeld scoren, maar dat vooruitgang ontbreekt. Opmerkelijk is wel dat het verschil tussen de 5 procent sterkste en de 5 procent zwakste lezers nergens zo klein is als in Nederland. Zwakke leerlingen doen het dus verhoudingsgewijs goed, al moet gezegd worden dat we een relatief klein percentage excellente lezers hebben. ^[11]

Mogen we op basis hiervan concluderen dat het technische lezen dus nog altijd in orde is, op het gebied van leesplezier scoren Nederlandse leerlingen heel laag. Op een lijst van 65 landen kwamen Nederlandse 15-jarigen op de laatste plek uit, in een recent onderzoek. ^[12] Het vergroten van het leesplezier onder jongeren moet dus speerpunt worden in het beleid. Er gebeurt al een hoop waardevols op dit gebied. Zo zijn de activiteiten die de Stichting Lezen ontplooit ter vergroting van het leesplezier bij jongere lezers van levensbelang. Het leesbevorderingsprogramma Kunst van Lezen, dat de Stichting Lezen samen met de Koninklijke Bibliotheek coördineert, werpt zijn vruchten af. ^[13]

Stichting De Schoolschrijver is een organisatie die ervoor zorgt dat kinderboekenschrijvers gedurende een heel schooljaar op gezette tijden in de klas met de leerlingen komen praten, lezen en schrijven. Voor kinderen blijkt de aanwezigheid van een heuse schrijver bijzonder stimulerend te werken, zowel op het gebied van creatief schrijven, als op het gebied van het lezen van literatuur. Ook de prestaties in het vak taal gaan erop vooruit. Ook de Schrijverscentrale heeft een belangrijke rol als het gaat om de bemiddeling tussen onderwijs en auteurs. De organisatie *matcht* auteurs en tekenaars met de diverse jaarlagen, voor het geven van voordrachten, workshops, interviews of signeersessies.

In deze tijden van *fake news* is het niet alleen belangrijk leesplezier te bevorderen, maar ook de kritische leeshouding. 'Mediawijzer.net' is een netwerk van 1.200 organisaties die zich bezighouden met mediawijsheid. Zij trainen kinderen, jongeren, maar ook hun ouders, om slim en kritisch met (digitale) media om te gaan.

Dit zijn allemaal prachtige initiatieven die beslist moeten worden gecontinueerd. Wel constateren we dat de centrale regie wordt gemist. In de uitvoering van de Kunst van Lezen zien we bijvoorbeeld grote verschillen op regionaal niveau. Leesbevordering wordt immers landelijk georganiseerd maar regionaal geëffectueerd. Zo kent De Bibliotheek op School (BOS) tal van varianten. In een aantal gevallen mogen boeken die bij de BOS geleend worden niet mee naar huis genomen worden. Dat is betreurenswaardig, omdat het 'hebben' van een boek (al is dat maar tijdelijk) in je eigen omgeving je in staat stelt om ook buiten schooltijd erin te lezen. Ook is het aantal uren dat een leesconsulent (vanuit de bibliotheek) per school kan besteden aan het overleg met de leerkrachten en het verbinden van de collecties met het onderwijs zeer beperkt. Het potentieel van een BOS wordt dan te weinig benut. ^[14]

In andere gevallen zijn de leesconsulenten niet op hun specifieke taak toegerust. Er zijn speciale trainingen voor leesconsulenten, maar bibliotheken maken er nog onvoldoende gebruik van. Vaak hebben ze simpelweg de mankracht niet om de desbetreffende bibliothecaris vrij te maken. ^[15] Dat is zonde. Leesbevordering is een kwestie van geschikte leesambassadeurs vinden. Eén bevlogen bibliothecaris, docent, leesconsulent of mediacoach kan al zoveel verschil maken.

Ook bestaat het risico op het zogenoemde Mattheüs-effect. Dit wil zeggen dat leesbevorderende activiteiten vooral in vruchtbare aarde vallen op ‘plekken’ – of dit nu individuen zijn, gezinnen, scholen – waar men lezen, leesvaardigheid en leesbevordering al gunstig gezind is. Groepen die vooroplopen, profiteren meer van de leesbevordering dan groepen die achterlopen, zodat de verschillen eerder groter worden dan kleiner. ^[16]

Een gecoördineerd beleid zou dergelijke ongewenste effecten moeten tegengaan en leesbevorderende activiteiten beter moeten afstemmen op de wensen en mogelijkheden van bibliotheken en onderwijs. Wie zou die centrale regie moeten voeren? Wie kan de gedeelde belangen op het gebied van mediawijsheid, literatuuronderwijs en leesvaardigheid behartigen?

In onze ogen zijn de Stichting Lezen, de KB en het Letterenfonds hiervoor de aangewezen partners. De eerste als coördinator van leesbevorderingsinitiatieven, de tweede als vertegenwoordiger van de Kunst van Lezen, de derde als schakel naar de literatuur. Het fonds kan bijvoorbeeld een specifiek aanbod voor cultureel diverse lezers of jonge leeftijdsgroepen verzorgen, dat via de programma’s van de Stichting Lezen en de KB op de juiste plekken terecht komt, in de klas of op de bibliotheek.

We denken dat een geïntegreerd beleid op het gebied van letteren, leesbevordering en onderwijs welkom zou zijn. Het Nederlandse letterenveld heeft een mooie traditie van collectiviteit. De Leescoalitie is hier een voorbeeld van. Aan dit samenwerkingsverband zouden het Letterenfonds, de KBb, de Auteursbond en andere organisaties die belang hebben bij leesbevordering moeten worden toegevoegd. Ook het onderwijs zou actief betrokken moeten worden. Te vaak horen wij dat het onderwijsbeleid nog onvoldoende aansluit op het cultuurbeleid. Daarom zouden ook vertegenwoordigers van curriculum.nu en van het ministerie van OCW moeten aanschuiven.

Een intensievere samenwerking tussen betrokken partijen, onder regie van Stichting Lezen, de KB en het Letterenfonds, zou een oplossing kunnen zijn voor de geconstateerde lacunes. Dit onderwerp is dermate belangrijk dat nader onderzoek gewenst is. De raad is daarom bereid om in een separaat advies over deze problematiek te adviseren. Samenwerking met de Onderwijsraad ligt dan in de rede.

Ten slotte nog dit. De letteren vormen het bindweefsel van onze samenleving. Ons literair erfgoed bevat de neerslag van alle ideeën, verhalen en gebeurtenissen die Nederland hebben gevormd. Daarom vinden we het van belang dat oude teksten toegankelijk blijven, ook als ze niet meer in druk zijn. Bij de Digitale Bibliotheek van Nederland (‘dbnl.org’) is hiermee al een enorme slag gemaakt, zeker waar het om de historische letteren gaat. Van ons moderne literaire erfgoed van na de Tweede Wereldoorlog is echter nog maar 2 procent gedigitaliseerd. ^[17]

Onlangs sloot de KB een overeenkomst met uitgeverij Kluitman om 2.600 titels van het kinderboekenfonds uit de periode 1940 – 2000 te digitaliseren. De kosten worden gedeeld door bibliotheek en uitgeverij. Dit is een mooi initiatief dat navolging verdient.

Een talige tweedeling dreigt

De raad vindt het belangrijk dat alle uitingen van cultuur in principe toegankelijk zijn voor alle Nederlanders. In de wereld van de letteren begint dat bij alfabetisme. Alleen zij die geletterd zijn, kunnen genieten van taalkunstwerken – voor zover het geschreven taal betreft, *spoken word* en *poetry slam* laten we hier even buiten beschouwing.

In Nederland zien we hoe de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden de laatste jaren is verdiept. ^[18] Dit wordt weerspiegeld in de mate van geletterdheid. Terwijl het percentage hoogopgeleiden stijgt, is ook het percentage laaggeletterden toegenomen. Hier is een talige tweedeling aan het ontstaan.

Deze tweedeling gaat door alle bevolkingsgroepen heen: jong en oud, allochtoon en autochtoon, in de stad en in de regio. Wel zien we dat de taalvaardigheid afneemt naarmate mensen ouder worden. Vooral bij mensen die beroepen uitoefenen waarvoor ze weinig hoeven te lezen en schrijven, is op hogere leeftijd de geletterdheid ernstig verminderd, en soms zelfs helemaal verdwenen. Met de aanstaande vergrijzingsgolf in aantocht, valt te voorzien dat het aantal laaggeletterden zal toenemen. Dit zou leiden tot verdergaande segregatie in de samenleving.

De Stichting Lezen en Schrijven heeft veel bereikt op het gebied van curatie en, samen met de Stichting Lezen en de KB, op het gebied van preventie van laaggeletterdheid. Met het programma Taal voor het Leven (onderdeel van Tel mee met Taal) wordt een netwerk van honderden gemeenten, organisaties, docenten en vrijwilligers ondersteund. Het lijkt zinnig Tel mee met Taal te continueren, rekening houdend met de vooraf gestelde doelen.

We constateren wel dat geld ter bestrijding van laaggeletterdheid niet altijd op de juiste plek terechtkomt. Laaggeletterde moedertaalsprekers (NT1) komen door schaamtegevoelens niet snel in een bibliotheek. NT2-sprekers, die de Nederlandse taal nog niet machtig zijn, zetten naar verhouding veel makkelijker de stap. Laaggeletterden en (functioneel) analfabeten zullen dus niet alleen in de bibliotheek, maar ook in een andere omgeving moeten worden aangesproken: via het UWV, bij de schuldhulpverlening. Dit gebeurt nu al, maar dient te worden geïntensiveerd.

Overigens blijkt uit onderzoek dat negatieve leerervaringen met het formele onderwijs ervoor zorgen dat volwassenen met lage basisvaardigheden weinig zin hebben in scholing via de formele weg. Verschillende studies wijzen op informeel leren als kansrijke leervorm. ^[19] Laaggeletterden hebben behoefte aan een andere benadering dan via geschreven taal. In de gezondheidszorg wordt steeds vaker gewerkt met pictogrammen om bijvoorbeeld de werking van medicijnen uit te leggen. Om laaggeletterden te bereiken, zouden andere wegen bewandeld moeten worden.

Denk hier bijvoorbeeld aan *digital storytelling* – multimediale producties waarin levensverhalen op een toegankelijke manier in beeld worden gebracht, en die laten zien hoe belangrijk het is om geletterd te zijn. Dat vereist geen leesvaardigheid en is extreem laagdrempelig.

Kansen voor de zelfstandige boekhandel

Bereikbaarheid van cultuuruitingen betekent ook een hecht netwerk van goed bevoorrade boekhandels en bibliotheken. Dat er de afgelopen jaren vele tientallen boekhandels zijn verdwenen, is dus geen goede zaak. ^[20] Vooral in sommige dunbevolkte gebieden moet een boekenliefhebber heel wat kilometers maken voor hij ergens in een boekhandel kan rondneuzen.

Uiteraard kan er ook online eindeloos gesnuffeld worden. bol.com zorgt er met slimme algoritmen voor dat de klant telkens verleid wordt tot verder winkelen, op basis van eerdere aankopen ('andere klanten kochten ook...'). Een site als antiqbook.com is een ware goudmijn voor de bibliofoon.

Natuurlijk mist de achter zijn computer winkelende lezer het advies van een goed geïnformeerde boekhandelaar. Vanuit cultuurpolitiek oogpunt komt daar nog bij dat het winkelend publiek min of meer bij toeval, tussen de spijkerbroek en het nieuwe paar schoenen door, op een mooi boek stuit. Zo worden we in de fysieke winkel eerder verrast en verrijkt dan in een digitale omgeving. In de boekhandel vindt de consument wat hij niet zocht, waar hij op internet doelgericht te werk gaat.

Er is online nog een heel circuit bij gekomen: dat van het tweedehands boek. Mensen die hun zolder opruimen en het complete boekenoverschot op marktplaats.nl, speurders.nl of boekwinkeltjes.nl zetten. Er bestaan geen cijfers over de omzet van het tweedehands boek, maar het is niet onwaarschijnlijk dat een deel van de omzet die in de winkelstraat verdwenen is, naar die particuliere online verkoop is weggelekt. Een simpele steekproef leert dat de top-3 uit de Bestseller 60 (Dan Browns 'Oorsprong', Leon Verdonchots 'Rico' en Tommy Wieringa's 'De heilige Rita') op Marktplaats te vinden is, met een vriendelijk prijsje, ver onder de vaste boekenprijs. ^[21]

Hoe verhoudt de teruggang in de echte wereld zich tot de opkomst van het internetwinkelen? Worden fysieke boekhandels eenvoudig gekannibaliseerd door Bol, Amazon en boekwinkeltjes.nl? Dat ligt genuanceerder. Het boekenvak komt er steeds meer achter dat er een complexere samenhang is tussen fysiek en digitaal. Beide kanten kunnen juist van elkaars aanwezigheid profiteren.

De Amerikaanse hoogleraar bedrijfskunde Ryan Raffaelli deed de laatste vijf jaar onderzoek naar de kleine, onafhankelijke boekhandel in de VS. ^[22] Tegen alle verwachtingen in zijn die *independent bookstores* in die periode weer tot bloei gekomen, in de schaduw van amazon.com en andere webwinkels. Tussen 2009 en 2015 noteerde de American Booksellers Association (ABA) een toename van 35 procent, van 1.651 naar 2.227 onafhankelijke boekwinkels. Raffaelli komt tot de conclusie dat drie factoren bijdragen aan het succes van de zelfstandige boekhandel: 1. *community*, 2. *curation*, 3. *convening*.

Onafhankelijke boekhandels hebben 1. een sterke band met de lokale gemeenschap, ze zorgen 2. voor een klein, gespecialiseerd aanbod, om zich te onderscheiden van grote boekenwinkels, en 3. brengen mensen samen door tal van activiteiten te organiseren in de boekhandel. Blijkbaar, zo concludeert Raffaelli, leeft er bij boekenlezers een grote behoefte om te delen, om literatuur en boeken in gezamenlijkheid te bespreken, om ergens bij te horen. Boeken vormen een gemeenschapsgoed.

Betekent de renaissance van de lokale, zelfstandige boekwinkel nu een aanslag op de digitale verkoop? Neen. Uit een reportage van CNBC blijkt dat online verkoop in Amerika juist toeneemt op plekken waar meer fysieke winkels zijn. ^[23] Het is ook om die reden dat amazon.com op steeds meer plekken in de VS zijn eigen fysieke *bookstores* opent. Wie in het dagelijkse leven geregeld boeken om zich heen ziet, in het loopje van en naar de supermarkt of kantoor, zal 's avonds achter de computer thuis ook eerder naar een online boekwinkel surfen.

Wat kan de Nederlandse boekhandel hiervan leren? Uiteraard is de Amerikaanse situatie niet klakkeloos naar de onze te vertalen. Belangrijk is vooral dat de boekhandel het digitale verkoopkanaal niet als vijand ziet, maar als een broeder in de strijd tegen ontleding. Een voorbeeld vormt 'o-2-o', *online to offline*: online bestelde goederen die in een fysieke boekwinkel worden afgehaald. Dit levert logistieke voordelen op en leidt tot een breder aanbod in de winkel.

Om binnensteden aantrekkelijk te houden, is een gedifferentieerd winkelaanbod van belang. Fysieke boekhandels dragen hieraan bij. Voor gemeenten is het dus zaak de aanwezigheid van boekhandels (en andere winkels met een cultureel profiel) te bevorderen. Zij kunnen dit doen door het voor winkels makkelijker te maken literaire activiteiten te programmeren. Denk hierbij aan het versoepelen van vergunningsaanvragen en het stimuleren van samenwerking met scholen. Voor kleine, zelfstandige boekhandels zijn de kosten om een schrijver te boeken vaak moeilijk op te brengen. Hierin zouden zij gesteund moeten worden vanuit gemeenten of het Rijk.

De komst van superplatforms wordt vanuit de letterensector met de nodige argwaan bekeken. Die zorg bestaat ook in andere sectoren. In ons recente advies over de audiovisuele sector, 'Zicht op zo veel meer', wordt geschetst hoe het Nederlandse audiovisuele product dreigt te marginaliseren onder invloed van buitenlandse media- en technologiebedrijven als Netflix, Google, en Facebook. ^[24]

Voor de letterensector bewijst de Wet op de Vaste Boekenprijs ook hier haar nut. Waar buitenlandse partijen als amazon of AliBaba door hun schaalgrootte in andere sectoren prijsontwrichtend te werk kunnen gaan, zullen ze zich in de Nederlandse boekenmarkt aan de vaste prijs moeten houden. Andermaal een reden om niet aan deze wet te tornen.

De bibliotheek als tweede huiskamer

De openbare bibliotheken zijn in een dynamische fase van transitie, van traditionele boekenuitleencentra naar 'multifunctionele ontmoetingsplekken'. De raad ziet dat er veel vestigingen zijn die op een creatieve en zinnige manier invulling geven aan de vijf functies in de Wsob. Bibliotheken worden steeds meer een aangename plek om

te verblijven, ‘publieke huiskamers’ waar je je huiswerk maakt, een kop koffie drinkt, de krant leest, naar een lezing luistert of informatie verzamelt op de computer. Ook vervullen veel bibliotheken een belangrijke rol in het NT2-onderwijs, bij hulp voor laagtaalaanbieders bij het invullen van een belastingbiljet, in het lokale cursusaanbod. Er zijn bibliotheken die zich op educatie en innovatie richten, met *makers spaces* voor lasercutters en 3D-printers. Anderen hebben zaaltjes ingericht en programmeren talkshows en literaire avonden, of zijn allianties aangegaan met theaters in de buurt.

Door deze vernieuwing is de drempel van de bibliotheken onmiskenbaar verlaagd. Het is in het bijzonder verheugend te zien dat zij meer en meer jongeren met een cultureel diverse achtergrond trekken.^[25] Op die manier komen groepen jongeren bij wie het lezen thuis vaak geen vanzelfsprekendheid is op een speelse manier in aanraking met boeken, literatuur en kennis, en draagt de bibliotheek bij aan de integratie van minderheden.

Tegelijkertijd hebben de bezuinigingen het bibliotheekwerk hard geraakt, waardoor de fijnmazigheid van het netwerk onder druk is komen te staan. Voor de *midterm review* van de Wsob stelde onderzoeksbureau Kwink vast dat ‘een tendens van verschraling’ zichtbaar is. Er zijn weliswaar afhaalpunten en zelfbedieningsbibliotheken bij gekomen – loketten waar gereserveerde boeken en andere materialen kunnen worden afgehaald en geretourneerd – maar het aantal plekken waar burgers met hun vragen terecht kunnen bij gekwalificeerd personeel is schaarser geworden.^[26]

Waar bibliotheekvestigingen openbleven, ging dat meestal ten koste van het aantal fte’s. Door de bezuinigingen is het aantal geschoolde bibliotheekmedewerkers de afgelopen vijf jaar gedaald met 20-24 procent. Hier zien we een gevaarlijke paradox ontstaan. Aan de ene kant zijn de opleidingen voor bibliothecarissen, zoals we eerder vaststelden, op de verschillende onderwijsniveaus de afgelopen jaren steeds kleiner geworden en geïntegreerd in bredere opleidingen op het gebied van informatiemanagement en informatietechnologie.^[27] Aan de andere kant zijn de taken van bibliothecarissen door de nieuwe Bibliotheekwet juist uitgebreid en complexer geworden. In de nabije toekomst zal er een toenemende behoefte ontstaan aan hoogopgeleide informatieprofessionals, ook buiten de bibliotheeksector.^[28]

We zijn van mening dat bibliotheken een sleutelpositie innemen in de samenleving. Een goed functionerende bibliotheek dient net zo vanzelfsprekend te zijn als een goed functionerende ambulancedienst. In onze verkenning over stedelijke cultuurregio’s rekenen we de bibliotheek tot de ‘humuslaag van het ecosysteem’, een basisvoorziening die dicht bij de inwoners van alle regio’s is gevestigd.^[29]

De bibliotheken zien zelf de noodzaak tot vernieuwing goed in. In het vervolg op het rapport ‘De bibliotheek van de toekomst’ van de commissie-Cohen, waarin een perspectief op de bibliotheek anno 2025 werd ontwikkeld, organiseerde de VOB het programma Route 2020.^[30] Vanaf 2015 werden in tientallen sessies ervaringen uitgewisseld en discussies gevoerd over de positionering van de bibliotheek. In november 2017 vond het afsluitende symposium plaats onder de titel ‘Delen maakt je rijker’.

Omdat de bibliotheken onder de gemeentelijke verantwoordelijkheid vallen, zien we grote regionale verschillen in de budgetten. Waar er landelijk gemiddeld 11 procent werd bezuinigd op het bibliotheekwerk in de periode 2009 – 2015, was er in de gemeente Gouda bijvoorbeeld sprake van een krimp van 40 procent, in de gemeente Buren zelfs van 100 procent. Dit heeft vanzelfsprekend grote gevolgen voor omvang, uitrusting en professionaliteit van de bibliotheken in die gemeenten.

Het lijkt ons van belang dat dergelijke verschillen zoveel mogelijk worden weggenomen. De provincies kunnen gemeenten een helpende hand bieden. In Drenthe hebben we gezien dat Provinciale Staten de gevolgen van de herverdeling van de beschikbare middelen voor de kleinere gemeenten hebben gecompenseerd. Laten andere provincies hieraan een voorbeeld nemen.

Spoken word stimuleert culturele diversiteit

Zijn de letteren voldoende inclusief? De sector discussieert al langer over de vraag hoe het komt dat er weinig mensen met een niet-Nederlandse achtergrond in het boekenvak werkzaam zijn. Intussen is er op dit gebied weinig verbeterd. Romans hebben het unieke vermogen de lezer te laten samenvallen met een ander mens, doordat hij voor de duur van de leeservaring in diens gedachten kan kijken, diens gevoelens kan voelen. In deze tijd, waarin de komst van mensen uit andere culturen soms op angst en ongemak stuit, is deze kwaliteit van literatuur urgenter dan ooit. Het is daarom des te meer betreurenswaardig dat er nog altijd betrekkelijk weinig boeken van auteurs met een cultureel diverse achtergrond worden uitgegeven. ^[31] Zijn die auteurs er niet, of wordt er niet goed genoeg naar gezocht?

Uitgeverijen als Rose Stories en Jurgen Maas, die zich specifiek richten op deze doelgroep, bewijzen dat er genoeg cultureel diverse auteurs zijn die hun verhaal te boek willen stellen. Het lijkt erop dat de 'klassieke' uitgeverijen in hun eigen personeelsbestand nog onvoldoende cultureel divers zijn om de link met deze groep te leggen. Bij Jurgen Maas maken ze gebruik van externe adviseurs met diverse culturele achtergronden. Ook de Vlaamse kinderboekenuitgever Sesam, gespecialiseerd in prentenboeken met niet-witte hoofdpersonages, heeft een uitgebreid netwerk van auteurs, tekenaars en redacteurs in alle etnische lagen van de samenleving.

Bij het Letterenfonds is het streven naar culturele diversiteit al veel nadrukkelijker een onderdeel geworden van de regelingen en activiteiten. Dit heeft geleid tot een diversere samenstelling van de eigen organisatie, zowel wat betreft adviseurs als het personeel. Ook is culturele diversiteit een expliciet criterium bij de beoordeling van aanvragen voor manifestaties, uitgaven en tijdschriften. Banden met organisaties uit de doelgroep zijn aangehaald: behalve het hierboven genoemde Rose Stories ontving ook El Hizra subsidie, gericht op talentontwikkeling van jonge schrijvers met een grotendeels Marokkaanse en Arabische achtergrond, evenals de spoken word-organisatie Poetry Circle.

De spoken word-scene is het enige werkelijk diverse hoekje binnen de letterensector. Zowel op het podium, waar we een heel koor aan stemmen horen, als in de zaal, die vol zit met (veelal jonge) mensen met allerlei etniciteiten. Stichting Spraakuhloos deed onderzoek naar de samenstelling van het publiek op spoken word-avonden. Daaruit bleek dat er een mix van Nederlandse, Surinaamse, Antilliaanse, Kaapverdiaanse, Marokkaanse, Turkse en Indonesische mensen in de zaal zat. Het gemiddelde opleidingsniveau was hbo (64 procent) en de vrouwelijke bezoekers waren in de meerderheid (65 procent). Met deze cijfers bewijst Spraakuhloos dat er wel degelijk een jong en cultureel divers publiek te vinden is dat geprikkeld en geïnspireerd wil worden door verhalenvertellers.

Aanbevelingen

Aan het Rijk

- Het belang van geletterdheid en het tegengaan van ontlezing wegen zwaar. Het is goed dat er veel gebeurt, en veel gebeurt op een goede manier. Het actieprogramma Tel mee met Taal werpt zijn vruchten af. Dit vraagt om een langjarig *commitment* aan Tel mee met Taal.
- Laaggeletterden zetten niet gemakkelijk de stap naar de bibliotheek. Voor de bestrijding van laaggeletterdheid moeten er andere partnerschappen geactiveerd worden, met UWV, schuldhulpverleners et cetera.
- Win over het dossier van de leesbevordering apart advies in bij de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad.

Aan provincies

- De verschillen tussen gemeenten op het gebied van de bestrijding van laaggeletterdheid en de zorg voor de bibliotheek zijn schrijnend. Compenseer gemeenten die sterk hebben moeten bezuinigen op het lokale bibliotheekwerk.

Aan gemeenten

- De raad roept gemeenten en de bibliotheekbranche op de ontprofessionalisering van bibliothecarissen te stoppen. Zorg voor een erkende landelijke opleiding op hbo of wo-niveau of goede gespecialiseerde cursussen. De KB dient dit proces te begeleiden in het kader van haar stelseltaken.
- Leesconsulenten zijn dé leesambassadeurs binnen de muren van de school. Er bestaan diverse trainingen om bibliothecarissen om te vormen tot consulenten. Maak het bibliotheken makkelijker hun personeel voor die cursussen vrij te maken.
- Ga in gesprek met de KBb en maak het boekhandels makkelijker zich in winkelgebieden te vestigen en te handhaven. Dit betekent onder meer een soepeler verstrekking van activiteitenvergunningen en een financiële ondersteuning om auteursoptredens te kunnen boeken. Betrek de boekhandel actiever bij het ontwikkelen van een cultuuragenda.

Aan de sector

- We constateren dat sommige leesbevorderingsactiviteiten doeltreffender op elkaar kunnen worden afgestemd. Daarom bepleiten we een geïntegreerd letterenbeleid, waarbij Letterenfonds en Stichting Lezen in nauwe samenwerking in gesprek gaan met de partijen die actief zijn in het letterenveld. De Leescoalitie kan hiervoor als basis dienen.
- Met de culturele diversiteit binnen de sector is het nog bedroevend gesteld. Dat begint met de diversiteit van het eigen personeelsbestand. De sector mag hier actiever werk van maken, met een beroep op de Code Culturele Diversiteit.

- Op het gebied van diversiteit zou spoken word een breekijzerfunctie kunnen vervullen. Als spoken word-artiesten als volwaardige literair auteurs worden beschouwd, zullen de bezoekers van spoken word-festivals wellicht makkelijker de overstap maken naar het geschreven boek.
- Digitaliseer het literair erfgoed uit de twintigste eeuw en maak dit online beschikbaar, met het oog op het behoud van onze nationale cultuur en identiteit.

- 1
In 2017 stond de teller op 37 minuten voor Nederlanders van 16 jaar en ouder.
Lees:Tijd.
SCP, 2018
- 2
Global GfK-survey.
GfK, 2017
- 3
Leesmonitor.
Stichting Lezen, 2016
- 4
Met het oog op morgen.
Klis, H. van der, 2017
- 5
De resultaten van een deelstudie van haar promotie-onderzoek publiceerde Van der Starre in 2017 onder de titel Poëzie in Nederland bij de Stichting Lezen.
- 6
Stichting Kijkonderzoek
- 7
Talen voor Nederland. KNAW, 2018;
Nederlands en/of Engels. KNAW, 2017
- 8
Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations.
Evans, M.D.R., Kelley, J., Sikora, J., Treiman, D., 2010
- 9
Lees:Tijd.
SCP, 2018
- 10
Progress in International Reading Literacy Study.
- 11
Vijftien jaar leesprestaties in Nederland.
Gubbels, J., Netten, A., Verhoeven, L. , 2016
- 12
Leesvaardigheid van 15-jarigen in Vlaanderen.
Universiteit Gent in opdracht van de Vlaamse Overheid, PISA, 2010
- 13
Evaluatie programma Kunst van Lezen.
Kwink groep, Rebel, 2015
- 14
Blijkt uit een berekening op basis van de monitordata van de Bibliotheek op School over de jaren 2012 – 2014.
- 15
Er is een schrijnend verschil met de situatie in sommige Angelsaksische landen. De teacher-librarian of school-librarian runt de schoolbibliotheek fulltime en geeft onderwijs op het gebied van informatievaardigheid en mediawijsheid, vaak in samenspraak met de vakdocent. Zie bijvoorbeeld de Australische vakvereniging (asla.org.au).
- 16
Early Reading Acquisition and Its Relation to Reading Experience and Ability 10 Years Later.
in: Developmental Psychology, nr. 6, p. 934-945,
Cunningham, A.E., Stanovich, K., 1997

- 17
Jaarverslag 2017.
Koninklijke Bibliotheek, 2018
- 18
Gescheiden werelden?
SCP, WRR, 2014
- 19
Negatieve leerervaringen van volwassenen met lage basisvaardigheden.
Kohnstamm Instituut, 2017
- 20
Zie paragraaf 'Boekhandel'
- 21
Bestseller60 van de CPNB,
10 januari 2018
- 22
Reframing Collective Identity in Response to Multiple Technological
Discontinuities; The Novel Resurgence of Independent Bookstores.
Raffaelli, R., 2017
- 23
Amazon is firing on all cylinders to grow its retail presence,
Kim, E., CNBC,
19 september 2017
- 24
Zicht op zo veel meer.
Raad voor Cultuur, 2018
- 25
Sport en cultuur.
p. 40-41, SCP, 2016
- 26
Midterm Review Wet stelsel openbare bibliotheekvoorziening
p. 64-65, Kwink, 2017
- 27
Zie paragraaf 'Opleiding en talentontwikkeling'
- 28
Onderzoek Opleidingsnoden Informatieprofessionals.
VVBAD, 2018
- 29
Cultuur voor stad, land en regio.
Raad voor Cultuur, 2017
- 30
Bibliotheek van de toekomst.
Siob, 2014
- 31
Thomas Franssen en Daan Stoffelsen inventariseerden in De Groene
Amsterdammer het aandeel cultureel diverse auteurs, op het gebied
van publicaties in literaire tijdschriften, debuten en winnaars van
literaire prijzen. In al deze categorieën bleef het percentage ver achter
bij de 12 procent niet-westerse allochtonen die deel uitmaken van de
Nederlandse samenleving. Zie: 'De witte motor', In: De Groene
Amsterdammer,
19 augustus 2015

Economische waarde

De letterensector is grotendeels zelfbedruipend. De Rijksoverheid steekt 118 miljoen euro in de sector via subsidie aan het Letterenfonds, de Schrijverscentrale, de Koninklijke Bibliotheek, de Stichting Lezen en Schrijven en de Stichting Lezen. ^[1] De sector zette zelf in 2016 vijfmaal zoveel om. ^[2] De openbare bibliotheken zijn grotendeels afhankelijk van de overheid.

Hieronder nemen we de economie van het boekenvak onder de loep. Hoe heeft de sector de gevolgen van de crisis opgevangen? Welke ontwikkelingen zijn bepalend voor het huidige beeld? Wat kan de overheid doen om die economie te verbeteren?

Auteursinkomen flink onder modaal

De inkomenspositie van auteurs is de laatste jaren steeds meer onder druk komen te staan. Hieraan ligt een complex van oorzaken ten grondslag. Voor een deel hebben die te maken met enkele wezenskenmerken van de cultuursector als geheel, voor een deel met een paar tijdgebonden problemen van de letterensector in het bijzonder.

In een gezamenlijk uitgebracht advies van de Raad voor Cultuur en de SER, 'Passie gewaardeerd', worden de bijzondere kenmerken van de creatieve sector op een rijtje gezet. ^[3] Het voornaamste kenmerk is een structurele disbalans tussen vraag en aanbod, die ontstaat omdat kunstenaars hun kunst produceren omdat ze een intrinsieke aandrang voelen, niet omdat ze na marktonderzoek een bepaalde vraag hebben geconstateerd. Dit geldt bij uitstek voor auteurs. Ook als ze er weinig inkomen mee verwerven, blijven auteurs doorschrijven, 'omdat ze niet anders kunnen'.

Hierbij komen enkele specifieke factoren die de boekenmarkt bemoeilijken. Allereerst liepen door de economische crisis consumentenbestedingen terug. Daarbij komt dat het lezen als bezigheid onder druk staat door de toenemende concurrentie van andere vormen van vrijetijdsbesteding. ^[4] De winkelstraten werden leger, en daarmee ook de boekhandel, die het voor een deel moet hebben van toevallige passanten. In 2012 ging boekhandelsketen Selexyz failliet, twee jaar later viel het doek voor Polare.

De auteurs, die afhankelijk zijn van hun royalty's, voelden dit als eersten in hun portemonnee. Zoals we hebben gezien, liep de boekenverkoop in de periode 2008 – 2014 stelselmatig terug. Uit het 'Inkomensonderzoek schrijvers en vertalers' kwam naar voren dat het gemiddeld bruto jaarinkomen van deze beroepsgroep in 2013 en 2014 op 28.000 euro lag. Een deel van dit inkomen (21 tot 45 procent) kwam uit andere werkzaamheden, die niet gerelateerd zijn aan schrijven of vertalen. Daarmee ligt het bruto jaarinkomen dus flink onder modaal (in 2013: 34.500 euro). ^[5]

Behalve door de teruggelopen royalty's, kromp het auteursinkomen ook doordat de inkomsten uit leenrechtvergoedingen onder druk staan. In de periode 2010 – 2016 daalde het totaal uitgekeerde bedrag aan auteurs met 800.000 euro per jaar. Voor een deel komt dat omdat het aantal uitleningen afnam, van 133 miljoen in 2005 naar 73 miljoen in 2016. ^[6] Maar er is meer aan de hand. Volgens de Stichting Leenrecht leverden 158 miljoen uitleningen voor boeken in 1995 nog 40 miljoen gulden op, waar 69 miljoen uitleningen nu nog maar 9 miljoen euro opleveren. ^[7] De vergoeding daalt dus sneller dan het aantal uitleningen. Hieraan liggen twee ontwikkelingen ten grondslag.

De eerste factor is de opkomst van de Bibliotheek op School (BOS). Omdat het onderwijs in het kader van de Auteurswet is vrijgesteld van leenrecht, ontvangen schrijvers in een aantal BOS-gevallen geen vergoeding voor de uitleningen op school. ^[8] Maar om hoeveel van die uitleningen gaat het eigenlijk? Hier is veel onduidelijkheid over. De Stichting Leenrecht spreekt van 20 miljoen op jaarbasis, de VOB (die de uitleendata verzamelt en doorgeeft aan CBS) houdt het op 611.000. Dat is nogal een verschil.

Daarom liet OCW op aandringen van de Stichting Leenrecht een onderzoek uitvoeren: 'Onderzoek naar de ontwikkeling van de afdracht van leenrechtvergoedingen (2006 – 2015)'. ^[9] De conclusies van het rapport waren vierledig: 1. er is onduidelijkheid over de definitie van verschillende uitleencategorieën, 2. verlengingen worden geregeld (ten onrechte) als primaire uitlening geregistreerd, 3. bibliotheken zijn vaak aangewezen op handwerk bij de opgave van de uitleencijfers, en dit werkt fouten in de hand, 4. bij de bibliotheken die werken met de BOS leven verschillende opvattingen over hoe om te gaan met de opgave van uitleningen. Lang niet alle bibliotheken vinden het vanzelfsprekend dat de onderwijsvrijstelling voor een BOS geldt. Anderen registreren wel de uitleningen en geven die door aan CBS, maar niet aan Stichting Leenrecht.

Al deze factoren werken foutmarges in de hand. In sommige gevallen ging dat ten koste van de leenrechtvergoeding, in andere gevallen werd die juist ten onrechte uitgekeerd. Het ministerie van OCW concludeert op basis van deze gegevens dat de leenrechtplichtige uitleningen van jeugdboeken over de gehele onderzochte periode met circa 10 miljoen is gedaald door het ontstaan van bibliotheken op school.

Minder duidelijk zijn de effecten van de groei van de e-book-uitleningen. Op 10 november 2016 bepaalde het Europese Hof dat er, voor wat het leenrecht betreft, geen principieel verschil is tussen een papieren boek en een e-book. Daaruit volgt dat bibliotheken zonder voorafgaande toestemming van de uitgever e-books mogen uitlenen. ^[10] Tot dan toe moesten bibliotheken altijd aparte licenties met uitgeverijen afsluiten voor het uitlenen van digitale werken.

Inderdaad nemen de uitleningen van e-books toe, via bibliotheek.nl en via diverse abonnementen. ^[11] Helaas blijken veel auteurs en vertalers hiervoor geen vergoeding te krijgen van hun uitgevers. Vaak zijn de auteurs niet op de hoogte van het feit dat hun boeken online te leen werden aangeboden; ook is hiervan op de royalty-afrekening in sommige gevallen niets te zien. ^[12]

Platforms als Kobo Plus en onlinebibliotheek.nl dragen wel degelijk af aan de uitgevers. De kern van het probleem lijkt te zijn dat uitgevers dit niet doorbetalen aan hun auteurs en vertalers. We vinden het belangrijk dat de stakeholders binnen de sector opnieuw met elkaar in gesprek gaan om heldere afspraken te maken over de betaling van een uitleenvergoeding. Bibliotheken, scholen en de Stichting Leenrecht aan de ene kant, schrijvers en uitgevers aan de andere kant. Een oplossing zou kunnen zijn dat een tussenpartij hierbij betrokken wordt. Als auteurs bijvoorbeeld hun digitale rechten voor e-books, die worden verspreid via de bibliotheek, overdragen aan de Stichting Lira, kan deze als collectieve beheersorganisatie dichter op de huid van uitgevers gaan zitten.

Het is in ieders belang dat deze beide dossiers snel tot een oplossing worden gebracht. Het kan niet zo zijn dat auteurs, zonder wie de hele boekensector niet draaien kan, de dupe worden van onduidelijkheid, achteloosheid of slordigheid. Hoewel de inkomsten uit royalty's en leenrechtvergoeding dus teruglopen, liggen er elders ook kansen voor auteurs. Bijvoorbeeld in het buitenland. Waar de Nederlandse lezersmarkt lijkt te krimpen, is er een wereldwijde lezersmarkt te winnen.

Het Letterenfonds speelt hierin een belangrijke rol als aanjager, verbinder en subsidiënt. Het is (mede-)organisator van grote manifestaties en beurzen waar de Nederlandse letteren in de etalage worden gezet, het treedt op als intermediair tussen Nederlandse en buitenlandse uitgevers, agenten en vertalers, bijvoorbeeld door hen *en groupe* enkele dagen in Nederland te ontvangen (het 'Amsterdam Fellowship'), en – last but not least – het ondersteunt de buitenlandse uitgevers voor een aanzienlijk deel in de vertaalkosten.^[13] En met aantoonbaar succes.

De laatste Buchmesse, waar Nederland en Vlaanderen *Schwerpunkt* waren, heeft een enorme impuls gegeven aan het aantal vertalingen van Nederlandse (en Vlaamse) letteren, met name in het Duitse taalgebied. In 2016 verschenen in totaal 681 Nederlandstalige titels in vertaling, een record, waarvan 258 in het Duits. Van 355 van deze boeken werd de vertaling gesubsidieerd door het Letterenfonds.^[14] Verheugend is dat daarbij ook steeds meer aandacht uitgaat naar klassieke Nederlandse romans. Zo werd de Engelse vertaling van 'De Avonden' van Gerard Reve juichend ontvangen en zeer goed verkocht.

Het Engelse taalgebied blijft een speerpunt, omdat succes in Engeland en Amerika een springplank betekent naar andere landen. Ook investeert het fonds in het bijzonder in samenwerking met onze buurlanden, en worden er initiatieven ontwikkeld in China, Spanje en Scandinavië. In 2018 zal het fonds door heel Frankrijk 20 festivals organiseren in het kader van de campagne Phares du Nord. De Nederlandse ambassade participeert hierin actief, en heeft een intendant aangesteld (Margot Dijkgraaf) die al ruim van tevoren contacten legt met uitgevers en organisatoren door heel Frankrijk. Haar tactiek is aansluiting zoeken bij activiteiten in de regio. Zo zullen de Nederlandse auteurs straks tijdens Phares du Nord in een vruchtbare bedding vallen. We zijn onder de indruk van het buitenlandbeleid van het Letterenfonds en denken dat dit met extra middelen nog geïntensiveerd kan worden.

De eeuwige slingerbeweging van de uitgeverij

Het boekenvak verandert. Terwijl het aantal uitgeverijen gelijk bleef, nam het aantal werknemers sinds 2011 af. ^[15] De trend is: slankere organisaties, die expertise inhuren van buiten. Redactie, eindredactie, vormgeving, promotie – alles kan worden uitbesteed. De grote uitgeefconcerns liggen de laatste jaren onder vuur. In de media wordt een beeld geschetst van versteende bolwerken die alleen maar geld opslurpen. Zelfstandige uitgevers zouden minder gevoelig zijn voor marktdenken en meer oog hebben voor hun auteurs.

De realiteit is een stuk genuanceerder. Tussen grote concerns en kleine, onafhankelijke spelers is al decennia een slingerbeweging gaande. In de jaren negentig hokten zelfstandige uitgeefhuizen juist massaal samen onder grotere concernparaplu's. Een uitgeverij als De Bezige Bij stond op de rand van het faillissement en werd gered door de toenmalige Weekbladpersgroep. Bovendien zijn zogenaamd 'verzelfstandigde' bedrijven nog altijd vaak onderdeel van een groep. Querido weekte zich los uit de WPG, maar sloot zich aan bij Singel Uitgevers. Daar komt bij dat uitgeverijen die deel zijn van een concern niet automatisch al hun zelfstandigheid opgeven.

Uit de cijfers blijkt dat de grootste marktmacht in 2016 en 2017 nog altijd bij dezelfde twaalf grootste uitgeverijen ligt. Die twaalf uitgeverijen profiteren het meest van bestsellers. ^[16] Overigens was van een bestsellermarkt de afgelopen jaren geen sprake. Zowel in 2015 als 2016 gingen er slechts van zeven titels meer dan 100.000 exemplaren over de (fysieke en digitale) toonbank. In het topjaar 2009 slaagden twintig verschillende titels daarin. ^[17]

Toch concludeert KVB Boekwerk dat er sprake is van 'bestsellerisering' van de markt. ^[18] Bestsellers zijn voor uitgevers niet of nauwelijks te voorspellen. Dit leidt ertoe dat veel uitgevers bereid zijn een groot aantal boeken op de markt te brengen, in de hoop dat een van die boeken een verkoopsucces wordt, met de beruchte 'boekenberg' als gevolg. Er wordt in het boekenvak al jaren geklaagd over overproductie, en nieuwe uitgeverijen profileren zich door te verkondigen dat ze minder boeken uitbrengen.

Een groter gevaar voor auteurs en uitgeverij vormt piraterij. Niemand weet precies om hoeveel illegale downloads het jaarlijks gaat, maar Deloitte concludeerde na onderzoek dat 10 procent van de Europeanen in 2016 doelbewust illegale content had gestreamd of gedownload. Daarbij ging het behalve om boeken ook om films en muziek. In de leeftijdsgroep tussen 15 en 24 jaar lag dit percentage zelfs op 27 procent. ^[19]

De sector heeft deze situatie misschien over zichzelf afgeroepen, doordat het digitale aanbod lange tijd zeer beperkt was. Ook is het illegaal downloaden lange tijd niet strafbaar gesteld, alleen de aanbieders waren in overtreding. Het Europese Hof van Justitie besliste in 2014 dat downloaden uit illegale bron niet onder de uitzondering voor privé-kopiëren valt en zonder voorafgaande toestemming van rechthebbenden niet is toegestaan.

Stichting Brein voert actie tegen aanbieders van illegale e-books. Een advertentie waarin illegale downloads te koop worden aangeboden, is snel genoeg verwijderd; het probleem schuilt erin dat de aanbieder zijn gestolen waar meestal subiet onder een andere naam elders aanbiedt. Het is dweilen met de kraan open.

De oplossing op de lange termijn ligt wellicht in de creatie van een gesloten systeem, waarbij het e-book alleen in een app gelezen kan worden. Dat heeft als voordeel dat de klant geen kopie op zijn harde schijf downloadt. Welke technologische vondsten er in de toekomst nog mogen volgen, het is de mentaliteit die achter piraterij schuilgaat, die de meeste zorgen baart. Blijkbaar geldt een boek steeds minder als het resultaat van langdurige en diepgravende werkzaamheden die een passende beloning verdienen. De raad meent dat de bewustmaking van het principe van 'intellectueel eigendom' prioriteit verdient.

Naast een restrictief beleid pleiten we, in lijn met ons advies over de audiovisuele sector, ook voor een stimulerend beleid waarbij legaal beschikbaar materiaal nadrukkelijk gepromoot wordt. Zo zouden internetserviceproviders de bezoekers van (inmiddels) afgesloten websites, waarop aantoonbaar illegaal aanbod staat, kunnen doorverwijzen naar 'dbnl.org' of naar de websites van de desbetreffende uitgeverijen. ^[20]

Het boek als cadeau

In de inleiding maakten we al melding van de doorstart van 16 van de 21 vestigingen van boekhandelsketen Polare, na het faillissement in 2014. Vaak was dat onder de oude naam (van voor de overname door Selexyz, de voorloper van Polare). In een aantal gevallen werd het startkapitaal opgebracht door crowdfunding. Dit tekent de boekhandel als geheel. De betrokkenheid van klanten is groot. Als een juwelier of rijwielhersteller failliet gaat, zullen de consumenten niet snel tot een dergelijke actie overgaan.

Naar verwachting zal de Nederlandse economie in 2018 met 2,4 procent groeien. Vooral de detailhandel en de horeca zullen profiteren van de consumptiegroei. Het online aandeel in de retail zal nog fors groeien en dit zal gevolgen hebben voor de fysieke winkels. ^[21] Niettemin zijn fysieke winkels nog altijd dominant, en zullen klanten behoefte houden aan contact, met andere klanten, en met gekwalificeerde medewerkers. Terecht dringt de KBB er in haar jaarverslag op aan te investeren in het winkelpersoneel. Dit is niet alleen een kwestie van salaris, maar ook van opleidingsmogelijkheden en carrièreperspectief.

Daarnaast is een herwaardering van de brede winkelvoorraad essentieel. Tien jaar geleden dacht men dat een smaller, gespecialiseerd assortiment de oplossing was, nu dringt het besef door dat het aanbod juist breder en dieper moet zijn. Als de klant teleurgesteld raakt, gaat hij het zelf online regelen en zie je hem nooit meer in de winkel terug.

Intussen groeide de boekenmarkt in 2016 en 2017 weer voorzichtig. Tegelijkertijd weten we uit tijdsbestedingsonderzoek dat de totale leestijd van volwassenen afneemt. ^[22] De conclusie moet dan welhaast luiden dat boeken meer gekocht worden om weg te geven. Het boek is het ideale cadeau geworden. Maar nadat hij in ontvangst is genomen, staat het ongelezen in de kast. Ook voor de boekhandel is een actief leesbevorderingsbeleid van het grootste belang om in de toekomst te overleven.

Een andere belangrijke trend is de wijze waarop boekhandel en uitgeverij verweven raken. Het meest recente voorbeeld is de aankoop van boekhandelsketen Bruna door uitgeverij VBK. Zo kreeg de uitgever een extra schakel van de keten in handen: productie en verkoop komen in één hand. Iets dergelijks gebeurt ook bij een platform als Kobo, dat boeken verkoopt en streamt, maar ook nieuwe teksten ‘uitgeeft’: de ‘Kobo originals’.

De boekhandel raakt er steeds meer van overtuigd dat e-books geen bedreiging vormen. Online en fysiek winkelen gaan in elkaar over. Daarom lijkt het logisch als het lage btw-tarief zoals dat voor de papieren boeken geldt, ook voor e-books gaat gelden. Dit dient in EU-verband geregeld te worden. Nederland maakte zich hier onlangs sterk voor, maar de Tsjechische Republiek hield het (om een oneigenlijke reden) tegen.

Het sociale lezen

Auteurs en boeken vormen steeds vaker een onderdeel van de festivalprogrammering. Lezers komen nu eenmaal graag in aanraking met door hen bewonderde auteurs. Ook het leesclubcircuit bloeit als nooit tevoren. Bibliotheken vervullen in het kader van de nieuwe Bibliotheekwet steeds meer een actieve rol als ontmoetingsplek en aanjager van debat en ideeënuitswisseling.

Deze ontwikkelingen, die we als ‘sociaal lezen’ kenschetsen, bieden ook kansen voor het magere auteursinkomen. Auteurs die zich actief een plek in dit circuit toe-eigenen, versterken de band met hun lezers en kunnen ook een nieuw publiek verwerven. Probleem is wel dat de beloning op de podia de laatste zes jaar stagneerde of zelfs terugliep. Hoewel het aantal door de Schrijverscentrale bemiddelde contracten vrij constant bleef, liep het totaal aan uitbetaalde honoraria terug van 2.489.034 euro in 2011 naar 2.046.842 euro in 2016. Het gemiddelde auteurshonorarium per contract daalde daarmee van 462 euro in 2011 naar 410 euro in 2016. ^[23]

Dit is het onmiskenbare gevolg van de cultuurbezuinigingen in dezelfde periode. Literaire organisaties, boekhandels en bibliotheken hebben getracht hun programmering zoveel mogelijk op peil te houden, ten koste van de honoraria en de beloning van de eigen mensen. De organisatie van veel literaire evenementen berust in toenemende mate bij vrijwilligers en liefhebbers.

De spoken word-sector staat er economisch niet veel gunstiger voor. Podia worden alleen voor losse spoken word-evenementen gesubsidieerd, de organisaties krijgen geen van alle structurele ondersteuning. De tien grootste spoken word-organisatoren komen op jaarbasis 1,5 ton tekort voor een gezonde exploitatie.

Wel slagen spoken word-artiesten er steeds beter in om commerciële opdrachten te verwerven. Ook is er een groeiend educatief aanbod, vanuit organisaties als SKVR en LKCA en vanuit zelfstandige aanbieders, waarmee artiesten op scholen terecht kunnen voor workshops en spoken word-lessen. Toch zijn er in Nederland hooguit vijftien artiesten die van hun spoken word-optredens en het organiseren van spoken word-activiteiten hun beroep kunnen maken. ^[24]

Zoals we hebben gezien, vormen boeken en literatuur steeds vaker een onderdeel van festivals van allerlei pluimage. De ondersteuning van festivals door het Letterenfonds is dus een goede zaak, met het oog op het penibele auteursinkomen. De raad is van mening dat de Schrijverscentrale zich proactiever zou mogen opstellen, door zelf bibliotheken, scholen, boekhandels, festivals en andere literaire organisaties te benaderen.

Toch is de raad ervan doordrongen dat niet iedere auteur in de wieg gelegd is voor het podium. Er zullen altijd schrijvers zijn die het beste gedijen in de stilte van hun werkkamer. Auteurs moeten het in de eerste plaats hebben van hun verbeelding, en hun vermogen die verbeelding om te vormen tot glanzende taal. Het vermogen een live publiek te bespelen is een zeer bruikbare kwaliteit, maar mag geen voorwaarde worden om te overleven in de letterensector.

Aanbevelingen

Aan het Rijk

- Het auteursinkomen staat onder grote druk. Verschillende maatregelen zouden die druk iets kunnen verlichten: 1. Stimuleer vertalers en organisaties die vertalingen ondersteunen. 2. Zorg dat er Europese besluitvorming komt over de toepassing van het lage btw-tarief op e-books. 3. Podiumoptredens vormen in toenemende mate een factor van belang in de economie van het boekenvak. Op dit moment hebben festivals onvoldoende middelen om hun ambities waar te maken en auteurs naar behoren te honoreren. Verruim daarom het festivalbudget van het Letterenfonds.
- Leenrecht is in de wet opgenomen om het belang van de auteurs te dienen, wat ook het algemeen belang is. Een eerlijke afdracht van leenrechtvergoedingen via de Bibliotheek op School is van het grootste belang.
- Het jaarlijkse aantal illegale downloads is onbekend. Alles staat of valt met het kweken van het bewustzijn dat de uitwisseling van een illegaal gedownload bestand een misdrijf is. Ondersteun een landelijke campagne tegen piraterij.

Aan de sector

- Uitgevers en auteurs moeten gezamenlijk om de tafel gaan om de problemen met de collectieve honorering van de digitale verspreiding van boeken en teksten te evalueren. Waar nodig moet het standaardcontract aangepast worden.
- Haal spoken word-artiesten binnen bij uitgeverijen, zet ze op podia, nodig ze uit in bibliotheken, boekhandels en op scholen. Op die manier wordt het genre stevig verankerd binnen de letterensector.

1

De Koninklijke Bibliotheek ontvangt 88 miljoen euro per jaar, het Letterenfonds 11,2 miljoen, de Stichting Lezen en Schrijven 15 miljoen, de Stichting Lezen 1,87 miljoen en de Schrijverscentrale 650.000 euro. We laten de subsidies van provincies en gemeenten hier buiten beschouwing.

2

Daarbij komen de opbrengsten die festivals genereren.

3

Passie gewaardeerd.
Raad voor Cultuur, SER, 2017

4

Lees:Tijd.
SCP, 2018

5

Inkomensonderzoek schrijvers en vertalers.
APE, 2018

6

Openbare bibliotheken.
CBS Statline,
20 september 2017

7

Hierbij past de kanttekening dat er per uitlening dus geen sprake is van een serieuze teruggang (tenzij de geldontwaarding wordt meegewogen). Maar gevolg van deze ontwikkeling is wel dat auteurs dit deel van hun inkomen voor een belangrijk deel hebben zien verdampen.
Persbericht Stichting Leenrecht,
22 juni 2017

8

Auteurswet,
artikel 15c, lid 2

9

Uitgevoerd door onderzoeksbureau Ecorys.

10

Mits ze dat op een soortgelijke manier doen als bij fysieke boeken. Bijvoorbeeld met het one-copy-one-usermodel, waarbij een licentie recht geeft op het uitlenen van één exemplaar, en dus niet meer exemplaren tegelijkertijd. Daarvoor zouden evenzovele licenties kunnen worden afgesloten, net zoals een bibliotheek meerdere fysieke exemplaren van een titel kan aanschaffen en uitlenen.

11

CB Logistics

12

Onderzoek van Kantar Public in opdracht van de Auteursbond en Stichting Lira onder 583 schrijvers en 237 vertalers.
2017

13

Buitenlandse uitgevers krijgen 2/3 van de vertaalkosten vergoed, bij de eerste twee boeken die ze van een auteur doen verschijnen. Daarna stopt de financiële ondersteuning.

14

Jaarverslag 2016.
Letterenfonds, 2017

15

Zo blijkt uit een vergelijking van de Jaarverslagen van het NUV, over de periode 2009-2016. Hierin worden de aantallen werknemers uitgesplitst per cao. De werkenden in het boeken- en tijdschriftenbedrijf vallen onder dezelfde cao. De cijfers worden niet uitgesplitst per tak. Toch achten wij deze cijfers representatief voor het boekenvak als geheel.

16

Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017

17

Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017

18

Dit is gedaan door het aandeel dat nodig is om het 50%-omslagpunt te behalen tussen 2012 en 2016 te vergelijken. Als er relatief meer titels nodig zijn om het omslagpunt te bereiken, dan is het percentage positief. Is het percentage negatief, dan zijn er relatief minder boektitels nodig om het 50%-omslagpunt te bereiken. Dit laatste duidt op 'bestsellerisering'. Inderdaad blijkt dat het aandeel toptitels op het totaal aantal boektitels kleiner wordt. Deze ontwikkeling geldt voor alle genres.

Monitor 2016.
KVB Boekwerk, 2017

19

Onderzoek van Deloitte in opdracht van het Europees Bureau voor Intellectueel Eigendom.

20

Zicht op zo veel meer.
Raad voor Cultuur, 2018

21

Sectorprognose detailhandel non-food 2018.
Rabobank

22

Lees:Tijd.
SCP, 2018

23

Gegevens Schrijverscentrale,
mail 24 januari 2018

24

Spoken word-data in deze paragraaf afkomstig van Spraakuhloos.

Aanbevelingen

Deel 3

Aanbevelingen

In de eerste twee delen van dit advies hebben we een veelheid van onderwerpen behandeld. We hebben geprobeerd de recente ontwikkelingen te duiden over de volle breedte van het letterenveld: van de schrijver, uitgever, boekhandelaar, bibliothecaris en leesbevorderaar tot de literaire programmamaker. Nu plaatsen we een accolade om al deze deelonderwerpen. Zo komen we, op basis van de voorgaande analyse, tot de volgende vier hoofdaanbevelingen.

1. Investeer in lees- en literatuuronderwijs en de bestrijding van laaggeletterdheid

Waar de letterensector herstellende is na een periode van tegenslagen, knaagt er aan de wortels van de sector een fundamenteel probleem dat wellicht een grotere bedreiging vormt dan bezuinigingen en teruglopende omzetten. En dat is, om het in economische termen uit te drukken, de uitval aan de vraagzijde. Er zijn domweg steeds minder mensen die kunnen en willen lezen. Op termijn kan dit niet goed blijven gaan.

Voor iedere burger zijn geletterdheid, leesvaardigheid en mediawijsheid van levensbelang. Het kunnen lezen van formulieren en (digitale) brieven, van nieuwsbronnen, opiniestukken en wetsartikelen, maar ook van verhalen en romans is een basisvoorwaarde voor volwaardig burgerschap, om nog te zwijgen van een goede schrijfvaardigheid. Dat een kleine 2 miljoen (volwassen) Nederlanders laaggeletterdheid zijn, is dus een majeur maatschappelijk probleem. Intensivering van het beleid dat laaggeletterdheid tegengaat, is noodzakelijk.

Voor de ontleding geldt hetzelfde. Kinderen aan het lezen krijgen en jongeren aan het lezen houden, blijkt steeds lastiger. Dit vraagt om beleid met een lange adem. Het programma Kunst van Lezen is succesvol gebleken en verdient een perspectief op langetermijn-financiering. De Bibliotheek op School (BoS), dat hiervan deel uitmaakt, is een belangrijke stimulans om kinderen aan het lezen te krijgen. Maar op onderdelen functioneert de BoS nog niet optimaal. Op dit moment achten wij de rol van de leesconsulent in het kader van de BoS bijvoorbeeld nog te mager, ook in vergelijking met de praktijk in de Angelsaksische landen.

Daarnaast zien we dat er grote regionale verschillen zijn in de wijze waarop bibliotheken invulling geven aan de BoS, en aan andere activiteiten ter bestrijding van ontleding en laaggeletterdheid. Dit betekent dat niet iedereen in gelijke mate toegang heeft tot kennis en informatie. Meer middelen voor een effectieve landelijke uitrol van de BoS zouden die verschillen kunnen wegnemen.

Het is ons duidelijk gebleken dat de oplossing voor deze complexe problematiek van ontleding gelegen is op het snijvlak van cultuur en onderwijs. Dit vereist meer samenwerking tussen de beleidsmakers en instellingen op deze gebieden. Die samenwerking zou vorm moeten krijgen in een tweemaandelijks 'Leesoverleg'. De 'Leescoalitie' vormt hiervoor een mooie basis, maar zou uitgebreid moeten worden met vertegenwoordigers van fondsen, het onderwijs, de wetenschap en andere stakeholders zodat het hele letterenveld wordt bestreken, conform het gemeenschappelijke 'Boekenoverleg' in Vlaanderen. Een vertegenwoordiger namens het Rijk zou dit overleg moeten voorzitten.

Er worden al veel leesbevorderingsinitiatieven ontplooid, maar de effectiviteit ervan blijft vooralsnog, gelet op het dalende aantal vrijetijdslezers, achter bij de doelstellingen. Kennelijk is het beleid nog niet effectief genoeg. Bovenaan de agenda van dit 'Leesoverleg' zou dus moeten staan hoe de effectiviteit omhoog kan. Vanuit de wetenschap moet hiernaar onderzoek verricht worden, vanuit het Rijk moet het beleid hierop aangepast worden.

Voor het Rijk betekent dit:

- Bevorder de leesvaardigheid en de leesbereidheid. Het programma Tel mee met Taal, dat zijn effectiviteit bewijst, moet over een langere periode worden voortgezet.
- Instellingen die zich inzetten voor lees- en literatuureducatie, zoals De Schoolschrijver, verdienen structurele ondersteuning.
- Zorg voor continuïteit in het leesbevorderingsprogramma Kunst van Lezen en creëer financiële ruimte voor het intensiveren van de interventies BoekStart en de Bibliotheek op School.
- Investeer fors in onderzoek naar de effectiviteit van leesbevorderende interventies en naar succesvolle interventies in andere landen, en pas het beleid hierop aan. Neem het initiatief tot een tweemaandelijks 'Leesoverleg' met vertegenwoordigers van fondsen, onderwijs en wetenschap en brancheorganisaties.
- Win advies in bij de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad hoe de ontleding een halt kan worden toegeroepen. Onderzoek hoe het onderwijs effectiever methoden kan ontwikkelen om leesvaardigheid en leesplezier te bevorderen.

Voor de instellingen betekent dit:

- Sla de handen ineen met een tweemaandelijks 'Leesoverleg' en zorg dat dit netwerk een sturende rol krijgt in het onderling afstemmen van leesbevorderende initiatieven en onderzoek.

2. Bevorder de pluriformiteit en inclusiviteit van de letteren

Een pluriform aanbod is een van de doelen van het rijkscultuurbeleid. Op die manier kunnen alle bevolkingsgroepen zich aangesproken voelen en als volwaardige burgers aan de maatschappij deelnemen. De letteren vervullen hier een speciale rol, omdat zij de lezer in staat stellen de werkelijkheid door vreemde ogen te aanschouwen, en zo een wezenlijk ander perspectief te ontwikkelen.

De raad constateert dat de culturele diversiteit van het boekenaanbod nog altijd achterblijft bij die van de bevolking. Wat daarvan ook de oorzaak is, de sector als geheel moet die handschoen opnemen en zorgen voor meer diversiteit in het aanbod. Voor uitgevers betekent dit een acquisitiebeleid met meer oog voor een veelkleurig leespubliek, voor de fondsen een andere samenstelling van de beoordelingscommissies, voor de instellingen meer focus op talentontwikkeling binnen de diverse bevolkingsgroepen.

Daar staat tegenover dat we met genoeg constateren hoe *spoken word* en *poetry slam* zich tot volwaardige literaire genres ontwikkelen. Gezien het cultureel diverse publiek dat hier wordt bereikt, ligt het in de rede om deze genres structureel in de sector te verankeren.

In een goed functionerende democratie zijn de voorwaarden geschapen die een divers boekenaanbod garanderen. De Wet op de Vaste Boekenprijs is er zo een. Toch zien we dat het experiment in de letterensector in het gedrang is. De raad pleit voor een continuering van de wet, waarbij wordt aangetekend dat de sector doordrongen moet blijven van de culturele spilfunctie die hij vervult.

In ons advies bij de tweede evaluatie van de wet in 2014 stelden wij vast dat er behoefte was aan systematisch verzamelde bedrijfseconomische data. De komst van een kenniscentrum moest daarin verandering brengen, om zodoende inzicht te krijgen in het functioneren van de Wet op de Vaste Boekenprijs. Dit leidde tot de oprichting, in 2015, van KVB Boekwerk. Naar ons inzicht heeft dat zijn nut sindsdien goed bewezen.

Voor Het Rijk, de decentrale overheden en de fondsen betekent dit:

- [Continueer de Wet op de Vaste Boekenprijs](#). We hebben tot ons genoeg geconstateerd dat de minister in haar ‘tussentijdse rapportage vaste boekenprijs’ (20 december 2017) de intentie tot behoud van de wet al heeft uitgesproken.
- [Continueer de bijdrage aan KVB Boekwerk](#).
- [Houd bij de samenstelling van personeelsbestand en beoordelingscommissies meer rekening met de culturele diversiteit van de leden](#).
- [Geef spoken word- en slam poetry-festivals en -organisaties een vastere plek in het literaire landschap, met name bij de subsidiatoekenning](#). Stimuleer dit in de verschillende regio’s.

Voor uitgeverijen, boekhandels en festivals betekent dit:

- Blijf je bewust van je taak als hoeder van de cultuur in deze hybride sector. Het in stand houden van een divers en pluriform boekenaanbod is onlosmakelijk verbonden aan de uitzonderingspositie die de Wet op Vaste Boekenprijs de sector verleent.
- Blijf KVB Boekwerk ondersteunen.
- Heb nog meer oor voor stemmen uit andere culturen bij uitgeven, verkopen, programmeren en talentontwikkeling.

3. Zorg dat iedere Nederlander onbelemmerd toegang heeft tot de culturele producten van de letterensector

Niet alleen moeten burgers over leesvaardigheden beschikken, ook hebben zij in gelijke mate recht op toegang tot de kennisbronnen. De ‘aanrijtijd’ tot boekhandels en bibliotheken zou nergens in Nederland groter mogen zijn dan de aanrijtijd tot een bakker of supermarkt. Kennis, informatie en de schone letteren vormen net zo goed een eerste levensbehoefte: voedsel voor de geest.

Cruciaal is dus het in stand houden van een fijnmazig netwerk van boekhandels en bibliotheken. De laatste jaren zien we steeds grotere gaten vallen op de letterenkaart van Nederland. Boekhandels kunnen zich moeilijker handhaven in winkelgebieden. De raad adviseert de gemeentelijke overheden om in gesprek te gaan met de retail-branchorganisaties en te onderzoeken hoe het vestigingsklimaat van winkels met een cultureel profiel bevorderd kan worden. Deze winkels zouden een prominente rol kunnen spelen als plek om te lezen en te ontmoeten binnen een landelijk programma dat is gericht op leesbevordering en andere culturele doelen.

Ook zien we een toenemend aantal gemeenten zonder bibliotheekvoorziening, in de zin van de Bibliothekwet. Voor een deel is dit het gevolg van bezuinigingen, die in sommige gemeenten hebben geleid tot een verschraling van het cultuuraanbod. De raad roept gemeenten op hun verantwoordelijkheid te nemen en zorg te dragen voor een bibliotheek met een breed en kwalitatief hoogwaardig boekenaanbod, zodat de witte vlekken in het bibliotheeklandschap worden teruggedrongen.

We krijgen signalen dat de functies in de Bibliothekwet niet overal naar behoren worden ingevuld. We beseffen dat de invulling een zoektocht is, gezien de schaalverschillen tussen de diverse gemeenten. Maar als er geen eenduidig beleid ontwikkeld en uitgevoerd wordt, voorzien wij een uitholling van de functies van de openbare bibliotheek. Daarom moet er bij de evaluatie van de Bibliothekwet in 2019 door het Rijk speciale aandacht uitgaan naar de wijze waarop bibliotheken invulling geven aan de functies, zowel op het niveau van de organisaties als op dat van de afzonderlijke vestigingen binnen die organisaties.

In het veranderende bibliotheekveld is de positie van de bibliothecaris cruciaal. Idealiter is hij of zij een duizendpoot die lezers adviseert, niet-lezers motiveert, NT1, NT2 en digitale vaardigheden doceert en literaire avonden organiseert en modereert. Op dit moment is het niet duidelijk welke partij verantwoordelijk is voor de sturing op kwaliteit van de opleidingen. Mede daardoor hebben opleidingen op hbo- en wo-niveau kunnen verwateren en is een wildgroei van kortdurende cursussen en opleidingen ontstaan.

Voor het Rijk betekent dit:

- Maak duidelijke afspraken met gemeenten hoe de bibliotheekvestiging op zinvolle wijze invulling kan geven aan de functies in de Wsob.
- Treed in overleg met VOB en KB en zorg dat helder wordt wie binnen de sector verantwoordelijk is voor de initiële opleiding en bijscholing van bibliothecarissen en de deskundigheidsbevordering van zij-instromers. Zie toe op spreiding en kwaliteit van (met name de hogere) opleidingen, in overleg met hbo- en wo-instellingen.

Voor gemeenten betekent dit:

- Zorg voor naleving van de Wsob met een kwalitatief hoogwaardige bibliotheekvoorziening.
- Onderzoek in overleg met retail-brancheorganisaties hoe winkels met een cultureel profiel zich gemakkelijker zouden kunnen vestigen binnen stedelijke winkelgebieden.

Voor de bibliotheken betekent dit:

- Zorg in VOB-verband, in samenspraak met gemeenten en de KB, voor een erkende bibliothecarissenopleiding op hbo- of wo-niveau, of voor een overzichtelijk aanbod van erkende, gespecialiseerde cursussen.

4. Creëer optimale voorwaarden voor een eerlijke auteurshonorering

Zonder auteurs geen letterensector. Het auteursinkomen is de afgelopen jaren door verschillende oorzaken onder druk komen te staan. Deze situatie brengt het ecosysteem als geheel in gevaar.

Digitalisering heeft een nieuwe werkelijkheid geschapen. E-books worden verkocht, uitgeleend en illegaal doorgegeven, niet zelden zonder dat auteurs hiervoor een eurocent aan royalties krijgen. Het begint met de bewustwording dat het gratis verstrekken van tekstbestanden waarop auteursrecht berust, een strafbaar vergrijp is. Om dit onder de aandacht te brengen, zou een grootscheepse campagne tegen piraterij op poten moeten worden gezet.

Maar ook de sector zelf heeft hier een verantwoordelijkheid. Auteurs en vertalers kiezen steeds vaker een ander carrièrepad, omdat zij van de pen alleen niet langer kunnen rondkomen. Dit leidt uiteindelijk tot verschraling van het aanbod. Wij roepen uitgeverijen op om zo snel mogelijk de misverstanden over de honorering van de verkoop en uitleen van e-books op te lossen. Onder regie van OCW zouden alle betrokkenen met elkaar in gesprek moeten gaan om tot een vergelijk te komen.

Voor de leenrechtvergoeding geldt hetzelfde. Hierover bestaat veel onduidelijkheid in de royalty-afrekening. Met name de opbrengsten van de Bibliotheek op School geven nog te vaak aanleiding tot discussie, terwijl ook de honorering van auteurs uit abonnementsmodellen en de uitlening van e-books vaak ten onrechte achterwege blijft. Het ministerie van OCW mag op dit volgens de raad urgente dossier op stevige wijze de regie nemen.

Optredens op literaire podia worden belangrijker als alternatieve inkomstenbron. Geef festivals voldoende armslag om auteurs (én personeel) een fatsoenlijke vergoeding voor hun voorbereidende en uitvoerende werk te kunnen geven.

Voor het Rijk betekent dit:

- Roep een periodiek overleg tussen partijen (Auteursbond, GAU, Stichting Leenrecht, VOB en KB) in het leven om duidelijkheid te scheppen over auteurshonoraria.
- Bestrijd illegale downloads en maak het concept van intellectueel eigendom onderdeel van de lessen over mediawijsheid.
- Intensiveer de ondersteuning van literaire festivals en optredens, en van de instellingen die deze mogelijk maken.

Voor de Auteursbond, de uitgeverijen, de Stichting Leenrecht, de VOB en de KB betekent dit:

- Zorg dat er snel helderheid komt over de leenrechtvergoedingen.

Tot slot

In het veld van letteren en bibliotheken komen heel verschillende belangen en doelstellingen samen: cultuurpolitieke (toegankelijkheid, meerstemmigheid), economische (gezonde bedrijfsmatige exploitatie, passende honorering, geletterde werknemers) en maatschappelijke (taalbeheersing, sociale inclusiviteit, vrijheid van meningsuiting). Uit de vele gesprekken die zijn gevoerd, is het de raad duidelijk geworden dat alle betrokkenen het publieke belang van een bloeiende talige en geletterde cultuur een warm hart toedragen. Met onze analyse en aanbevelingen hopen we mede richting te geven aan de sector, om in de buurt te komen van het onverminderd nastrevenswaardige doel van een voor de volle honderd procent geïnvolveerde bevolking.

We begonnen dit advies met een citaat van Gerard Reve. We sluiten af met een verwant citaat van spoken word-artiest Derek Otte. Zo reiken de oude en nieuwe letteren elkaar de hand.

**ondanks
alles
altijd
voorwaarts**

Bijlagen

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE DEN HAAG

Erfgoed en Kunsten
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon:
Jerker Spits

Onze referentie
1135998

Datum **30 JAN. 2017**
Betreft verkenningaanvraag cultuurbeleid 2021 en verder

Geachte Raad,

Met deze brief vraag ik u om advies over het cultuurbeleid vanaf 2021. In het eerste deel van deze brief schets ik de aanleiding voor mijn verzoek aan de Raad. In het tweede deel stel ik u een aantal vragen over samenwerking tussen de overheden. Het derde deel bestaat uit meer specifieke vragen over verschillende sectoren. Tot slot schets ik de planning in voorbereiding op de nieuwe periode.

Uw advies vormt één van de bouwstenen voor het cultuurbeleid vanaf 2021. Mijn doel is een toekomstbestendig cultuurbeleid dat goed rekening houdt met nieuwe werkwijzen in de cultuursector en uitgaat van wederzijdse samenwerking tussen rijk, provincies en gemeenten. Ik vind het van belang om, juist gezien de wens tot verandering, in een vroeg stadium het inhoudelijke gesprek over mogelijke verbeteringen te starten.

De samenwerking tussen en afstemming met de verschillende overheden is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Rijk, steden en provincies treden nu op vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid: de zorg voor landelijk, stedelijk respectievelijk regionaal cultuurbeleid. Mijn overtuiging is dat zij door meer samen te werken de betekenis van cultuur voor het publiek kunnen versterken.

Ik hecht eraan de nieuwe periode in gezamenlijkheid met bestuurders van gemeenten en provincies, de cultuurfondsen en de cultuursector voor te bereiden. Daarom is deze brief afgestemd met VNG, IPO en de negen grote steden. Ook heb ik een beroep gedaan op de expertise van de cultuurfondsen.

1. Aanleiding voor de adviesaanvraag

In voorbereiding op de periode 2017-2020 waren bestuurders, cultuursector en de Tweede Kamer het erover eens dat het niet raadzaam was om grote veranderingen aan te brengen in het beleid en de wijze van financiering van

cultuur. Dit vanwege de forse bezuinigingen van het rijk en de andere overheden in de periode daarvoor.¹

Onze referentie
1135998

Nu klinkt een ander geluid. Steden en provincies, die samen met het rijk het cultuurbeleid vormgeven, vragen om een sterkere samenwerking in het cultuurbeleid.² De cultuursector wijst op nieuwe werkwijzen en het belang van een inhoudelijk gesprek over een stimulerend, gezamenlijk vorm te geven beleid.³ De Raad voor Cultuur heeft geadviseerd om 'de functie van de landelijke basisinfrastructuur opnieuw te beschrijven, met daarbij ook aandacht voor het lokale cultuurbeleid'. De Raad ziet daarbij een belangrijke rol voor de stedelijke regio: 'Stedelijke regio's kunnen rekening houden met de eigen identiteit en inspelen op de behoeften van hun inwoners – of het nu om een groeiende multiculturele bevolking gaat of juist om een krimpregio. Meer maatwerk wordt daardoor mogelijk, meer onderscheid ook.'⁴

De afgelopen jaren heeft mijn beleid in het teken gestaan van het bieden van ruimte aan culturele instellingen. Ruimte om een eigen profiel te ontwikkelen en om nieuwe samenwerkingsvormen aan te gaan, binnen en buiten de cultuursector. Dit was en is nodig om orkesten, musea en andere culturele instellingen mogelijkheden te bieden om zich aan te passen aan veranderingen in hun omgeving. Veranderingen op artistiek gebied, in de voorkeuren van het publiek en in de financiering. Ook was het een van mijn ambities recht te doen aan de grote waarde van cultuur voor de samenleving.

Daarnaast heb ik mij ingespannen om een aantal knelpunten in de financiering van cultuur op te lossen, na de zware bezuinigingen van het vorige kabinet. De afgelopen jaren is er weer geïnvesteerd in cultuur: in cultuureducatie, in talentontwikkeling, en in de basisinfrastructuur en de fondsen. Bij de invulling van de extra middelen die ik heb uitgetrokken, heb ik gekozen voor prioriteiten in mijn cultuurbeleid (talentontwikkeling, het aantrekken van een nieuw en divers publiek en cultuureducatie), rekening houdend met de wensen van de Tweede Kamer, van de provinciale en lokale bestuurders en van de cultuursector.

Ik ben de afgelopen jaren onder de indruk geraakt van de hoge kwaliteit en innovatie in het Nederlandse culturele aanbod, en van de betrokkenheid van vrijwilligers, amateurkunstenaars en bestuurders bij cultuur. Intussen richt de blik zich op de periode na 2020. Het is tijd geworden om met de betrokken partijen naar het huidige stelsel te kijken. Dat is van belang om te behouden wat er goed is, maar ook om te onderzoeken hoe de verschillende overheden gezamenlijk kunnen optrekken in de keuzes die gemaakt worden. In

¹ Zie Ruimte voor Cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020, juni 2015. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2015/06/08/ruimte-voor-cultuur>.

² Brief G9-wethouders kunst en cultuur aan minister Bussemaker, 24 april 2015, http://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/9.digitaaloket/Brief_G9_Minister_van_OCW.pdf

³ Kunsten '92, Tweede Kamerdebat op 21 november aanstaande, 7 november 2016, <http://www.kunsten92.nl/wp-content/uploads/2016/11/Brief-Kunsten-92-voor-Tweede-Kamerdebat-Cultuurbegroting-op-21-november-2016.pdf>.

⁴ Raad voor Cultuur, Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder), april 2015, <https://www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/Agenda-Cultuur.pdf>, p.3.

het wetgevingsoverleg cultuur in de Tweede Kamer heb ik al een aantal voorbeelden van goede samenwerking genoemd: de samenwerking tussen steden in Brabant, de pilot van het rijk en Eindhoven op het gebied van de creatieve industrie en de samenwerking in het Noorden *We the North*.⁵ Het verder vormgeven van deze sterkere samenwerking, ook vanuit het rijk, zie ik als een belangrijk thema voor de komende jaren.

Het jaar 2017 wil ik benutten om de ideeën en wensen van verschillende partijen in beeld te brengen. Daarom zal ik gesprekken voeren met vertegenwoordigers van de cultuursector, steden en provincies. Ook de cultuurfondsen van het Rijk zijn met hun expertise en ervaring belangrijke partners in de voorbereiding op de periode na 2020. Daarbij gaat het om meer dan 'enkel' de inhoudelijke kennis van de ontwikkelingen in de cultuursector. Het gaat ook om de ervaring met de productie en distributie van cultuur en om kennis van nieuwe samenwerkingsvormen tussen de cultuursector en overheden. Dit is belangrijk, onder meer voor de relatie tussen aanbod van producties en programmering van podia in de podiumkunsten. Zo voert het Fonds Podiumkunsten hiervoor momenteel een pilot uit en wordt in samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Milieu het onderzoek *Ruimte, cultuur en economisch presteren van stedelijke regio's* uitgevoerd. Behalve de cultuurfondsen van het rijk zijn ook de private fondsen een belangrijke partner om een levendig cultuurklimaat te stimuleren. Daarom zal ik ook hun ideeën en wensen inventariseren.

Bij de vormgeving van het cultuurbeleid na 2020 hecht ik eraan om niet enkel aandacht te hebben voor gevestigde belangen in de cultuursector, maar ook voor de positie van makers die vaak minder institutioneel verankerd en vertegenwoordigd zijn, en de beleving en behoeften van het (potentiële) publiek. Het publiek wordt steeds diverser van samenstelling en treedt niet enkel als consument, maar ook steeds vaker als producent op. De relatie tot de omgeving van het aanbod – vooral de stedelijke regio – is in al deze ontwikkelingen een belangrijk aandachtspunt.

Ik vraag u om twee adviezen:

- Een verkenning naar de mogelijkheden van een sterkere en evenwichtigere samenwerking tussen overheden onderling en overheden en de cultuursector;
- Sectoradviezen, waarin u per thema of discipline trends en ontwikkelingen duidt en deze aan mogelijke scenario's verbindt.

Ik verzoek u de verkenning en de sectoradviezen uit te brengen in oktober 2017. Hieronder benoem ik voor beide mijn aandachtspunten.

2. Aandachtspunten voor de verkenning

Ik verwacht dat de verkenning ruim aandacht besteedt aan de samenwerking tussen de verschillende overheden. Het gaat mij hierbij vooral om stedelijke en regionale samenwerkingsvormen die goed inspelen op ontwikkelingen in de

⁵ Tweede Kamer, vergaderjaar 2016–2017, 34 550 VIII, vaststelling van de begrotingsstaat van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2017, verslag van een wetgevingsoverleg, vastgesteld 2 december 2016, p. 51. <http://www.tweedekamer.nl/vergaderingen/commissievergaderingen/details?id=2016A03174>.

cultuursector. Ik vraag u dan ook het perspectief van de cultuursector en het publiek bij uw antwoorden te betrekken. De samenwerking tussen de verschillende overheden behoort immers in dienst te staan van een rijk en veelzijdig cultuuraanbod, waarvan zo veel mogelijk mensen kunnen genieten.

Onze referentie
1135998

Ik vraag u in elk geval in te gaan op de volgende vragen:

1. Welke regionale initiatieven en samenwerkingsverbanden zijn er op cultureel gebied?
2. Welke nieuwe samenwerkingsverbanden zouden de overheden in het leven kunnen roepen? Wat kunnen we daarbij leren van andere maatschappelijke sectoren?
3. Wat zijn de voorwaarden voor goede en effectieve samenwerking tussen de verschillende overheden en de overheden en de cultuursector?
4. Wat betekenen deze voorwaarden voor de verhouding en rolverdeling tussen rijk, steden en provincies, uitgaande van gelijkwaardige samenwerking?
5. Op welke wijze kan het rijk zijn overkoepelende, wettelijke verantwoordelijkheid voor 'het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen' in nieuwe bestuurlijke samenwerkingsverbanden gestalte geven?
6. Hoe kunnen rijk, steden en provincies in hun samenwerking optimaal rekening houden met (stedelijke en regionale) kenmerken van disciplines? En hoe kunnen zij inspelen op de toenemende cross-sectorale en discipline-overstijgende samenwerking in de cultuursector, die vaak regionaal of stedelijk is ingebed?
7. In welke mate draagt de huidige systematiek bij aan regionale verschillen in de sociale en geografische spreiding van cultuur?
8. Hoe kunnen subsidies van het rijk en de andere overheden elkaar versterken, ook in combinatie met leningen, crowdfunding en matching, zodat zij bijdragen aan nieuwe investeringen in de cultuursector?

Deze vragen bestrijken alle mogelijke samenwerkingsvormen tussen de overheden op het gebied van cultuur; ook samenwerking op het gebied van programma's en thema's, zoals cultuuronderwijs, talentontwikkeling, experiment en innovatie.

Ik vraag u aan de hand van actuele ontwikkelingen per sector duidelijk te maken in hoeverre de samenwerking tussen de overheden versterkt zou moeten worden. Ook vraag ik u hierbij aan te geven wat de rol van de cultuursector zelf zou moeten zijn. De antwoorden kunnen per regio, per sector en per discipline verschillen. De rol van de overheid en van de cultuurfondsen verschilt namelijk sterk. Zij spelen in de podiumkunsten een andere rol dan bijvoorbeeld op het gebied van film. Zo spelen in de podiumkunsten de gemeenten en provincies een grotere rol dan in de productie van film. Ik vraag u dan ook u in uw advies vooral te richten op voorbeeldstellende initiatieven in de verschillende disciplines en te benoemen wat daarbij de factoren voor succes zijn.

Voor de rol van de fondsen verwijs ik u naar de analyse en duiding van resultaten in de beleidsplannen van de fondsen voor de periode 2017-2020, en de komende verantwoording door de cultuurfondsen over de periode 2013-2016. Eens in de

vier jaar worden de fondsen gevisiteerd. De laatste visitatie velde een positief algemeen oordeel.⁶

Onze referentie
1135998

Ik vraag u uw verkenning van de samenwerking tussen de overheden niet te beperken tot de meerjarige subsidies van de overheden en fondsen, maar ook de samenwerking in programma's (zoals op het gebied van cultuureducatie) en de projectregelingen van fondsen en overheden hierbij te betrekken.

3 Aandachtspunten voor de sectoradviezen

Door een combinatie van publieke en private investeringen kent Nederland een kwalitatief sterke en fijnmazige culturele infrastructuur. In aanloop naar het cultuurbeleid vanaf 2021 vraag ik u sectoradviezen uit te brengen. Het doel daarvan is trends en ontwikkelingen binnen de sectoren te duiden en daaraan scenario's te verbinden. Het gaat om de sectoren podiumkunsten, beeldende kunst, architectuur en stedenbouw, creatieve industrie, musea, letteren en bibliotheken en de audiovisuele sector.

De sectoren archieven en monumenten maken geen deel uit van deze adviesaanvraag. Deze sectoren kennen een eigen dynamiek en wettelijk stelsel waarin de hierna genoemde thema's een minder sterke rol spelen. Zo valt de sector monumenten onder de Erfgoedwet en in 2019 onder de Omgevingswet.⁷ Binnenkort verschijnt de Erfgoedbalans, die de ontwikkelingen rond erfgoed zal duiden. In 2018 wordt het (financiële) stelsel voor de monumentenzorg herijkt. Daarin wordt ook de evaluatie van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim) betrokken en de evaluatie van de bestuurlijke afspraken die met de provincies zijn gemaakt over de restauratie van rijksmonumenten. Voor de sector monumenten wordt een aparte adviesaanvraag voorgelegd over de herijking van het stelsel voor de monumentenzorg en archeologie. Deze zal ook ingaan op de professionele organisaties voor monumentenbehoud als beherende instanties. Hiermee is ook uw brief van 3 december jl. over de afschaffing van de fiscale aftrek monumentenpanden afgedaan.⁸

Over de sector archieven hebben de Raad voor Cultuur en de Raad voor het openbaar bestuur op 5 april jl. op mijn verzoek al een advies uitgebracht. Dit advies beschrijft de problematiek rondom het beheer van keteninformatie. Het advies constateert dat de huidige Archiefwet onvoldoende houvast biedt. Op dit moment wordt bezien welke aanpassingen van de Archiefwet in het licht van de digitalisering noodzakelijk of gewenst lijken voor een geordende en toegankelijke

⁶ Rapport visitatiecommissie cultuurfondsen 2014, december 2014, www.letterenfonds.nl/dl.php?file=29. De visitatiecommissie concludeerde: 'Het beleid dat zij voeren is in lijn met de aan hen opgelegde kaders, zij beoordelen aanvragen en bezwaarschriften zorgvuldig, werken actief aan kwaliteitsbeleid via evaluaties, betrekken hun stakeholders in toenemende mate bij beleidsontwikkeling en uitvoering, hun bedrijfsvoering is op orde en de fondsmedewerkers zijn betrokken en gemotiveerd' (p.5).

⁷ Vooruitlopend op de datum van ingang van de Omgevingswet zijn de artikelen over de leefomgeving te vinden in het Overgangsrecht in de Erfgoedwet. Ze blijven ongewijzigd van toepassing zolang de Omgevingswet nog niet van kracht is.

⁸ Raad voor Cultuur, brief over afschaffing fiscale aftrek monumentenpanden en aankondiging sectoranalyse, 3 november 2016, kenmerk rvc-2016-1135.

staat van de archieven. In 2017 wordt de Kamer geïnformeerd over mogelijke wijzigingen van de Archiefwet. Momenteel voert de Erfgoedinspectie samen met de Provincie Noord-Brabant en het stadsarchief Rotterdam een inspectieonderzoek uit. Voor zover daar evenwel vanuit de publiekscant aanleiding toe is, kunt u genoemde sectoren in uw sectoradviezen betrekken.

Sectorspecifiek

In uw sectorspecifieke adviezen verzoek ik u om rekening te houden met de onderstaande overkoepelende thema's:

- De relatie van de specifieke discipline tot de samenleving en het publiek;
- De stedelijke of regionale inbedding;
- Crossovers en discipline-overstijgende samenwerking;
- Knelpunten per discipline in relatie tot de functies in de basisinfrastructuur en de regelingen van de fondsen;
- Internationalisering en Europese samenwerking;
- De rol van instellingen in de keten;
- Behoud en beheer;
- Het kunstvakonderwijs en loopbaanontwikkeling;
- Ondersteunende functies in de cultuursector.

Daarnaast vraag ik u in te gaan op de volgende beleidsmatige aandachtspunten:

- Cultuureducatie, waaronder het bereik van kinderen en jongeren;
- Cultuurparticipatie, waaronder ook de actieve deelname aan cultuur door samenwerking tussen amateurs en professionals en nieuwe media;
- Digitalisering;
- Diversiteit;
- Innovatie;
- Talentontwikkeling;
- Professionalisering en ondernemerschap;
- Het aanbod van niet-gesubsidieerde cultuur;
- Arbeidsmarkt, waaronder arbeidsvoorwaarden en inkomenspositie van kunstenaars, werknemers en ZZP'ers;
- De verbinding tussen de cultuursector en andere sectoren.

Andere sectoren, zoals onderwijs, welzijn, zorg, woningbouw, natuur en milieu, doen vaak een beroep op de cultuursector vanwege de vindingrijkheid en creativiteit van kunstenaars. Ik hecht er dan ook aan dat deze verbinding met andere sectoren – en de wijze waarop deze versterkt kan worden – in uw advies naar voren komt.⁹ Ook hecht ik eraan dat u aandacht besteedt aan de discipline-overstijgende werkwijze die in toenemende mate de artistieke praktijk bepaalt.

Podiumkunsten

De verschillende sectoren binnen de podiumkunsten kennen productieketens, waarbij de productie (via gezelschappen en ensembles) en presentatie (via schouwburgen en podia) meestal gescheiden zijn. Binnen de verschillende genres bestaan grote verschillen in de omvang van de inzet van overheid en de markt. Het is van belang een zo volledig mogelijk beeld van de sector te krijgen. Zo gaat het bij de sector muziek niet alleen om de positie van de klassieke canon, zoals

⁹ Zie hiervoor ook mijn brief *Cultuur verbindt. Een ruime blik op het cultuurbeleid*, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/07/08/kamerbrief-over-het-cultuurbeleid>.

die levend wordt gehouden door symfonische orkesten en ensembles, maar is het ook van belang zicht te krijgen op de rol die genres als dance-, pop-, urban-, jazz- en geïmproviseerde muziek spelen. Ook de positie van het aanbod voor de jeugd binnen de podiumkunsten vraagt om aandacht.

De podiumkunsten vormen een complex speelveld. Dit maken ook de verschillende onderzoeken duidelijk die in de afgelopen jaren zijn verricht naar onder meer de verhouding tussen aanbod en afname en publieksbereik.¹⁰ Op het gebied van talentontwikkeling, een onderwerp dat ik de afgelopen jaren veel aandacht heb gegeven, heeft een aantal maatregelen gezorgd voor nieuwe mogelijkheden voor makers. Festivals groeien gestaag in aantal; ook het spelen op andere locaties dan de schouwburg of de concertzaal wint aan terrein. Zoals u eerder in uw Cultuurverkenning beschreef, zoekt publiek nieuwe wegwijzers. Ontwikkelingen als App!aus en PubliekNL zijn binnen de podiumkunsten voorbeelden van een andere benadering van publiek.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- De relatie tussen aanbod en afname;
- Nieuwe organisatievormen en samenwerkingsverbanden;
- De positie van jeugdtheater. –dans en –muziek;
- Talentontwikkeling.

Beeldende kunst

Nederland kent een dynamische beeldende kunstensector, die tot de internationale wereldtop wordt gerekend. De sector bestaat uit een fijnmazig systeem van productie- en presentatieschakels: uit makers, postacademische instellingen, bemiddelaars en theoretici, presentatie-instellingen, kleine kunstinitiatieven, musea voor beeldende kunst, festivals en galleries. De grens tussen beeldende kunst en (social) design, wetenschap, e-culture, film, literatuur en andere kunstvormen is vloeiend. Artistiek gezien lopen de wegen dwars door nationale erfscheidingen heen. Daarnaast is de beeldende kunst in Nederland voor zijn ontwikkeling en afzet afhankelijk van het buitenland.

De locaties waar beeldende kunst wordt getoond zijn divers: galleries, kunsttuileencentra, musea, festivals en kunstbeurzen, veilingen, presentatie-instellingen, online en in de openbare ruimte. Deze partijen spelen daarmee een belangrijke rol in de distributie. Soms treden presentatie-instellingen op als producent. Ook digitalisering speelt toenemend een rol in de beeldende kunst, zowel in de distributie en toegankelijkheid als op artistiek gebied.

De organisatiegraad binnen de beeldende kunst is de afgelopen jaren toegenomen. Zo heeft de sector *Een collectieve selfie: beter zicht op beeldende*

¹⁰ Commissie d'Ancona, *Uit! Naar gesubsidieerde podiumkunsten met een nieuw elan*, 2006, <https://vng.nl/onderwerpenindex/cultuur-en-sport/cultuur-kunst-en-kunstenaars/publicaties/uit-naar-gesubsidieerde-podiumkunsten-met-een-nieuw-elan-rapport-commissie-dancona>; Commissie Ter Horst, *Over het voetlicht. Naar een groter en diverser toneelpubliek*, 2015, <http://www.vscd.nl/nieuws/rapport-commissie-ter-horst>.

kunst uitgebracht, een publicatie die de beschikbare gegevens over de beeldende kunstsector in Nederland bundelt.¹¹

Onze referentie
1135998

Binnen de sector worden de volgende disciplines onderscheiden:

- teken-, schilder- en grafische kunsten;
- beeldhouwkunst, (sociale) sculptuur en installatiekunst;
- conceptuele kunst, performancekunst, artistiek onderzoek;
- niet-traditionele vormen van beeldende kunst;
- fotografie;
- audiovisuele, digitale, geluids- en (nieuwe) mediakunst;
- beeldende kunsttoepassingen;
- kunst in de openbare ruimte.

Ik vraag u de onderstaande punten te betrekken bij uw advies:

- De rol, functie, positie en betekenis van presentatie-instellingen;
- De rol, functie, positie en betekenis van postacademische instellingen;
- De rol, functie, positie en betekenis van musea voor beeldende kunst.

Creatieve industrie (architectuur en stedenbouw, vormgeving, mode en e-cultuur)

Er zijn verschillende definities van het begrip creatieve industrie. Volgens het CBS omvat de creatieve industrie een uiteenlopende verzameling sectoren waarin de 'initiële creatie' centraal staat: het creëren van vorm, betekenis of symbolische waarde. De term creatieve industrie wordt gebruikt voor bepaalde marktgeoriënteerde disciplines, ook omdat dit in het buitenland gebruikelijk is. Het huidige cultuurbeleid richt zich speciaal op architectuur en stedenbouw, vormgeving en mode en digitale-cultuur.

Nederland was het eerste land dat 25 jaar geleden een specifiek architectuurbeleid heeft ontwikkeld. Vanaf 2009 bestaat het architectuurbeleid uit een aantal stimuleringsprogramma's. Bovendien maken architectuur en stedenbouw deel uit van het cultuurbeleid dat is gericht op de ontwikkeling van talent, het mogelijk maken van experiment en onderzoek, internationalisering en het versterken van opdrachtgeverschap. Al lange tijd is het Nederlandse gebouwoontwerp en het conceptueel denken internationaal toonaangevend. Dit geldt de laatste jaren ook voor stedenbouw en landschapsarchitectuur. Zij gaan nadrukkelijk de verbinding aan met maatschappelijke vraagstukken op het gebied van zorg, onderwijs, klimaatverandering en energietransitie.

Vanwege de grote rol van de markt op het terrein van productie en distributie, is het beleid op het gebied van vormgeving vooral gericht op de ontwikkeling van talent, het mogelijk maken van onderzoek en experiment en internationalisering. Net als het architectuurbeleid heeft het vormgevingsbeleid in de laatste decennia een sterke ontwikkeling doorgemaakt. *Dutch Design* heeft een sterk imago in het buitenland. De Nederlandse vormgeving staat bekend om zijn artistieke kwaliteit en ontwikkeling op het gebied van grafische vormgeving, scenografie en *social design* waarbij ook maatschappelijke uitdagingen centraal staan. De sector is gegroeid, mede door de digitalisering en de rol van ontwerpers bij het

¹¹ <http://www.platformbk.nl/2016/07/een-collectieve-selfie-beeldende-kunst-in-cijfers/>. Daarnaast is de publicatie *Een collectieve selfie: trends in de beeldende kunst*, met relevante ontwikkelingen in de sector, uitgebracht: <http://bknl.nl/nieuws/trends-in-de-beeldende-kunst>.

ontwikkelen van diensten en *product service systems*. De inzet van ontwerp als methodiek en het zogenaamde *design thinking* hebben er in de sector toe geleid dat grenzen tussen ontwerpdisciplines steeds meer vervagen.

Onze referentie
1135998

In 2003 bracht de Raad het advies *Van i- naar e-cultuur* uit, waarmee een nieuwe culturele sector en daarmee ook een nieuw beleidsterrein werden gedefinieerd. Rondom de medialabs en instellingen die destijds deel uitmaakten van de e-cultuur sector is een fijnmazig netwerk ontstaan. Als gevolg van de focus op nieuwe technologieën en materialen wordt in het veld behalve van 'digitale cultuur' ook vaak gesproken over 'emergente cultuur', om de veranderlijkheid van het onderzoeksveld te benadrukken. De sector is gericht op het openbreken van bestaande technologieën en processen. Van daaruit worden ontwerpmethodieken en principes toegepast in uiteenlopende terreinen, variërend van gaming, storytelling en muziek tot biotechnologie, architectuur en zorg. Crossovers tussen disciplines zijn hierbij vanzelfsprekend.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- De rol, functie, positie en betekenis van instellingen gericht op het stimuleren van de hierboven genoemde culturele doelstellingen;
- De positionering daarvan ten opzichte van andere sectoren;
- De afbakening van de e-cultuursector;
- Nieuwe organisatievormen en samenwerkingsverbanden.

Musea

Musea tonen (historische) voorwerpen en vertellen verhalen over het verleden en het heden. Het zijn instellingen met collecties op uiteenlopende terreinen als kunst, geschiedenis, natuurhistorie, bedrijf en techniek en volkenkunde. Het huidige rijksmuseum bestel bestaat uit 29 musea die door OCW worden gefinancierd. Deze groep musea vormt slechts een klein deel van het gehele museumbestel in Nederland. Wel beheren de rijksmusea omvangrijke collecties en trekken zij veel publiek. De meeste musea worden gefinancierd door andere overheden of door particulieren. Ook het Mondriaan Fonds subsidieert activiteiten van musea. Met de inwerkingtreding van de Erfgoedwet is er een onderscheid tussen financiering van het beheer en behoud van de collectie en de publieksactiviteiten.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op de volgende onderwerpen:

- De verantwoordelijkheidsverdeling tussen de overheden;
- De (digitale) toegankelijkheid van collecties;
- Collectiemobiliteit;
- Roerend en onroerend erfgoed zoals ensembles en kunst in de openbare ruimte;
- Kennis en onderzoek.

Letteren en bibliotheken

De boekensector bevindt zich in een transitiefase. Er zijn structurele veranderingen in de markt als gevolg van internet en digitalisering en veranderingen in de tijdbesteding en behoeften van lezers. Uitgevers krijgen concurrentie van (gratis) alternatieven en andere aanbieders op internet zoals weblogs. Ze moeten hun traditionele verdienmodellen en uitgeefstrategieën herzien en op zoek naar nieuwe inkomstenbronnen en manieren om de kosten te verlagen. Ook de inkomens van auteurs en vertalers staan onder druk. In opdracht van de Vereniging van Letterkundigen en het Nederlands Letterenfonds

is onderzoek gedaan naar de inkomenspositie van een brede groep auteurs en vertalers. Het gemiddelde inkomen blijkt minder dan modaal. Dit is overigens ook in andere kunstvormen de praktijk.

Onze referentie
1135998

Een voldoende mate van taal- en leesvaardigheid is essentieel om deel te nemen aan de maatschappij. Het kabinet stimuleert daarom een vitale leescultuur in Nederland, in samenwerking met het Nederlands Letterenfonds, de Stichting Lezen en de Stichting Schrijvers School en Samenleving. Ook de nieuwe Bibliotheekwet, met de verlenging van de Wet op de vaste boekenprijs en het actieprogramma 'Tel mee met taal', zijn gericht op een vitale leescultuur. In hun samenhang ondersteunen zij de keten van productie, distributie en consumptie van tekst en literatuur. De Tweede Kamer ontvangt in de eerste helft van 2017 een rapportage over twee elementen die de Raad noemt in zijn advies over de vaste boekenprijs: de uitkomsten van het onderzoek naar de kruissubsidiëring en de ontwikkelingen op het gebied van innovatie. In de tweede helft van 2017 ontvangt de Tweede Kamer een midterm review van de Bibliotheekwet. De eerste resultaten over 2015, het eerste jaar van de Bibliotheekwet, ontvangt de Tweede Kamer op korte termijn.

Ik vraag u in elk geval in te gaan op:

- Ontwikkelingen in het digitale (online) domein en de gevolgen daarvan voor de traditionele productie- en distributieketen, voor makers en voor lezers;
- De leesbevordering;
- De spreiding en bereikbaarheid van de openbare bibliotheek sinds de invoering van de Bibliotheekwet in 2015.

Audiovisueel

De Nederlandse audiovisuele sector staat op dit moment voor een reeks uitdagingen voortvloeiend uit technologische ontwikkelingen en de medialisering van de maatschappij. Het gaat onder meer om het fundamenteel veranderde kijkgedrag door mobiele schermen, snel (mobiel) internet en nieuwe distributievormen zoals on demand services, de digitalisering van het maakproces en de internationalisering van de AV-markt. Nieuwe grote internationale spelers betreden de markt en de grenzen tussen de van oudsher gescheiden AV-disciplines van film, filmkunst, documentaire, animatie en tv-drama vervagen. Hierdoor verandert het medialandschap. Bioscopen en filmtheaters blijven sterk presteren maar de doorlooptijd van films is verkort en de dominantie van het aanbod van de Amerikaanse majors groeit. De markt voor dvd/blue ray daalt scherp en tegelijkertijd blijven de opbrengsten uit video on demand achter.

De Raad heeft, vanwege de omvang en complexiteit van het onderwerp, separaat een adviesaanvraag ontvangen over mogelijke beleidswijzigingen voor de audiovisuele sector in relatie tot het huidige film- en mediabeleid. Hierin staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Wat is er nodig om pluriforme en kwalitatief hoogstaande Nederlandse culturele audiovisuele content te stimuleren, gezien het veranderende medialandschap?
- Wat is er nodig om te zorgen dat deze content toegankelijk is en het publiek bereikt, ook internationaal?

In de audiovisuele sector zijn ook de overkoepelende thema's zichtbaar die hierboven zijn beschreven. Ik vraag u daarom ook de audiovisuele sector te betrekken bij uw integrale advies over de cultuursectoren.

Planning

Onze referentie
1135998

Uw verkenning en advies vormen een van de bouwstenen in de voorbereiding op het cultuurbeleid vanaf 2021. De komende jaren zal mijn opvolger hierover het gesprek voeren met bestuurders van steden en provincies, de cultuursector en de Tweede Kamer. De voorlopige planning is als volgt:

- 2017 bijeenkomsten met andere overheden en de cultuurfondsen
- september 2017 verkenning en sectoradviezen Raad voor Cultuur
- februari 2018 gezamenlijke adviesaanvraag
- zomer 2018 advies Raad voor Cultuur over stelsel
- zomer 2019 uitgangspuntenbrief periode vanaf 2021.

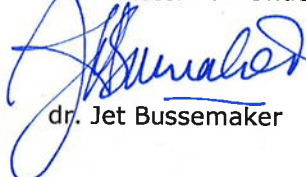
Dit voorjaar zal ik met een uitgewerkte planning komen, waarin een agenda voor overleg met verschillende partijen is opgenomen.

Ik verzoek u dus uw gehele advies in oktober 2017 te presenteren.

De Raad voor Cultuur heeft zich bewezen als een onafhankelijk en deskundig adviseur van regering en Kamer. Ik zie uw advies met vertrouwen tegemoet.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

Samenstelling commissie

Kerncommissie letteren

Wiet de Bruijn
CEO VBK Uitgevers

Diana Chin-A-Fat
(voorzitter)
Beleidsadviseur
Rotterdamse Raad
voor Kunst en
Cultuur

Caroline Damwijk
Directeur Libris Blz

Jos Debeij
Afdelingshoofd
bibliotheekselsel
Koninklijke Bibliotheek

Babs Gons
Schrijver, performer,
docent
creatief schrijven

Jenneke Harings
Beleidsadviseur
Brabants
Kenniscentrum
Kunst en Cultuur

Frank Huysmans
(voorzitter)
Bijzonder hoogleraar
bibliotheekwetenschap
Universiteit
van Amsterdam

Elsbeth Kwant
Strategisch adviseur
Koninklijke Bibliotheek

Daniël van der Meer
Uitgever Das Mag

Ben Peperkamp
(voorzitter) †
Hoogleraar Moderne
Nederlandse
Letterkunde Vrije
Universiteit
Amsterdam

Liesbet van Zoonen
Hoogleraar
Sociologie en decaan
Erasmus
Universiteit
Rotterdam,
lid Raad voor Cultuur

Bureau Raad voor Cultuur

Thomas van den
Bergh
Beleidsadviseur

Anna Pedrolì
Beleidsadviseur

Overzicht gesprekspartners

Deze sectoranalyse is mede tot stand gekomen op basis van de informatie die uiteenlopende partijen in de letterensector ons hebben aangereikt. Dat gebeurde in rondetafelgesprekken en individuele ontmoetingen met schrijvers, uitgevers, boekhandelaren en bibliotheken, koepelorganisaties, belangenverenigingen, literaire en spoken word-festivals. We maakten een tour langs bibliotheken door het hele land, spraken met verschillende literaire organisaties in Vlaanderen en bezochten diverse boekhandels. Wij danken alle gesprekspartners voor hun bereidheid om hun ervaringen, zorgen en ideeën met ons te delen.

Bijke Aarts Tilt	Janne Damen Theek 5	Daphne de Heer Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam
René Appel Auteur	Martijn David KVB Boekwerk	Merel Heimens Visser Stichting Lezen & Schrijven
Maarten Asscher Schrijver, directeur Athenaeum Boekhandel	Sylvie Dhaene Iedereen Leest Lot Douze Boekhandel Over het water	Jan Hilbers Auteursbond
Chafina Ben Dahman Uitgeverij Rose Stories	Anja Duitsmann Linnaeus Boekhandel	Petra Hoogenboom Bruna
Mary Berkhout Mediawijzer	Jasmin Düring Fischer Verlag	Massih Hutak Muzikant, columnist
Koen Van Bockstal Vlaams Fonds voor de Letteren	Herman Franssen Onderwijsinspectie	Kirsten Janssens Bibliotheek Sint- Niklaas
Jan Braeckman Cultuurconnect	Reintje Gionotten Schrijverscentrale	Pieter de Jong Schoolschrijver
Marius van Campen Uitgeverij Gottmer	Heide Goris Mediawijzer	Francien Jonge Poerink Uitgeverij Rose Stories
Gerlien van Dalen Stichting Lezen	Greetje Heemskerck Letterenfonds	

Juan Khalaf Theek 5	Mijke Pol Tilt	Yvonne Twisk Uitgeverij Terra Lanno
Janneke Klok Biblionet Groningen	Henk Pröpper Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek	Linda Veldman Stichting Perdu
Lilly Knibbeler Koninklijke Bibliotheek	Jurriaan Rammeloo KVB Boekwerk	Thys Verloren van Themaat Uitgeverij Verloren, voorzitter Vereniging van Zelfstandige Uitgevers
Henk Kraima Strategisch adviseur	Caroline Reeders Boekhandel Athenaeum	Mark Vermeer Bruna
Jacinta Krimp Bibliotheek School 7	An Renard Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience	Marfa Vermeulen Bibliotheek Eindhoven
Adriaan Langendonk Koninklijke Bibliotheek, Stichting Lezen	Janne Rijkers Auteursbond	Ivo Victoria Auteur, literaire talkshow Waumans & Victoria, programmeur Lowlands festival
Kathérina Loix Gallimard	Johannes Riis Gyldendal	Maria Vlaar Auteursbond
René van Loon Confituur	Jacqueline Roelofs Biblionet Hoogezand	Tessa Vosjan INRetail
Annemiek Neefjes Schoolschrijver	Anita Ruter Bibliotheek School 7	Jabik de Vries Taalman, webman, vinexfilosoof
Nelleke Noordervliet Auteur	Arthur Schellekens Vereniging van Openbare Bibliotheken	Joost de Vries Auteur, kunstredacteur De Groene Amsterdammer
Christine Otten Schrijver, Bijlmer Boekt!	Anne Schroën Koninklijke Boekverkopersbond	
Theo Peeters Theek 5	Louis Stiller Journalist, auteur	
Tiziano Perez Letterenfonds	Michaël Stoker Het Literatuurhuis	
Mark Pieters Uitgeverij Van Oorschot	Frank Tazelaar De Nieuwe Oost	

Roos Wolters
Stichting Lezen

Anne Zeegers
Schrijverscentrale

Literatuur

- APE
Veen, S. van der,
Jong, P. de,
Faber, D.
onderzoek in opdracht van het Letterenfonds, de Vereniging voor Letterkundigen
Inkomensonderzoek schrijvers en vertalers. Een kwantitatief onderzoek naar de inkomsten van schrijvers en vertalers over de belastingjaren 2013 en 2014
Den Haag, 2016
- Bastet, F.L.
Louis Couperus.
Een biografie.
Uitgeverij Querido, Amsterdam, 1987
- Berg, H. van den,
Bus, A.
BoekStart maakt baby's slimmer
Uitgeverij Eburon, Delft, 2015
- Boekmanstichting,
Sociaal Cultureel Planbureau
Cultuurindex 2018
- CB Logistics
Jaarverslag 2016
Culemborg, 2017
- CBS Statline
Openbare bibliotheken
20 september 2017
- Chin-A-Fo, H.,
Jaeger, T.
De Nederlandse roman heeft het zwaar
in: NRC Handelsblad, 23 maart 2017
- Cito
Feskens, R.,
Kuhlemeier, H.,
Limpens, G.
Resultaten PISA-2015.
Praktische kennis en vaardigheden van 15-jarigen
Arnhem, 2016
- Cunningham, A.E.,
Stanovich, K.
Early Reading Acquisition and Its Relation to Reading Experience and Ability 10 Years Later
in: Developmental Psychology, nr. 6, p. 934-945, 1997
- ECBO
Buisman, W.,
Allen, J.,
Fouarge, D.,
Houtkoop, W.,
Velden, R. van der
Kernvaardigheden in Nederland. 2012
- Ecorys, IViR
Meindert, L. e.a.
in opdracht van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap
Onderzoek naar de ontwikkeling van de afdracht van leenrechtvergoedingen (2006 – 2015)
Rotterdam/Amsterdam, 2017
- Endt, E.
Gorter en zijn uitgever, Versluys
in: De Gids (131), 1968
- Epstein, J.
Publishing,
The Revolutionary Future
in: The New York Review of Books, 11 maart 2010

- Evans, M.D.R.,
Kelley, J., Sikora, J.,
Treiman, D.
Family scholarly
culture and
educational success.
Books and schooling
in 27 nations
Reno, 2010
- Franssen, T.,
Stoffelsen, D.
De witte motor
*in: De Groene
Amsterdammer,
19 augustus 2015*
- Fonds Bijzondere
Journalistieke
Projecten
Jaarverslag 2016
Amsterdam 2017
- GfK
Witte, E., Scholtz, A.
Rapportage
Boekenbranche.
Themameting naar
de opbrengsten
van lezen
2016
- GfK
Witte, E.,
Akkerman, A.
Rapportage
Boekenbranche.
Reguliere meting
naar het kopen,
lezen en lenen van
boeken
2017
- GfK
Global GfK-survey.
Frequency of
reading books
2017
- Gubbels, J.,
Netten, A.,
Verhoeven, L.
Vijftien jaar
leesprestaties in
Nederland:
PIRLS-2016
*Nijmegen:
Expertisecentrum
Nederlands,
Radboud
Universiteit,
Behavioural Science
Institute*
- International
Association for the
Evaluation of
Educational
Achievement
Progress in
International
Reading Literacy
Study (PIRLS) 2016
*Amsterdam/Hamburg,
2017*
- Institute for societal
resilience, VU
fsw.vu.nl
- Joosten, J.
Staande receptie.
Literatuur, kritiek en
literatuurwetenschap
Nijmegen, 2012
- Kantar Public
Tilanus, A.,
Verhue, D.
*in opdracht van
de Auteursbond en
Stichting Lira*
Auteursinkomen uit
de exploitatie van
e-books en
afspraken daarover.
Amsterdam, 2017
- Kantar Public
Kaal, M.,
Plantinga, S.,
Bemer, E.
Het
BoekStartkoffertje:
bekendheid, bereik
en waardering
Amsterdam, 2018
- Klis, H. van der
Met het oog
op morgen.
Innovatie in het
boekenvak
*KVB Boekwerk,
2017*
- Kohnstamm
Instituut
Buisman, M.
Negatieve
leerervaringen van
volwassen met lage
basisvaardigheden
Amsterdam, 2017
- Koninklijke
Bibliotheek
Bibliotheekmonitor.nl
- Koninklijke
Bibliotheek
Bibliografie van de
Literaire
Tijdschriften in
Vlaanderen en
Nederland
Bltn.kb.nl
- Koninklijke
Boekverkopersbond
Jaarverslag 2016
Bilthoven, 2017

- Koninklijke
Nederlandse
Academie van
Wetenschappen
[Nederlands
en/of Engels.
Taalkeuze met beleid
in het Nederlands
hoger onderwijs
Amsterdam, 2017](#)
- Koninklijke
Nederlandse
Academie van
Wetenschappen
[Talen voor
Nederland
Amsterdam, 2018](#)
- Kottasová, I.
[Real books are back
CNN Media,
27 maart 2017](#)
- KVB Boekwerk
[Monitor 2016.
Amsterdam, 2017](#)
- KVB Boekwerk
[Monitor. De markt
Amsterdam, 2017](#)
- KVB Boekwerk
[Monitor. Makers
Amsterdam, 2017](#)
- KVB Boekwerk
[Monitor. Uitgevers
Amsterdam, 2017](#)
- Kwink groep, Rebel
Mil, B. van,
Kandel, H.,
Mulder, J.,
Modderman, P.
[in opdracht van het
ministerie van
Onderwijs Cultuur
en Wetenschap
Evaluatie
programma Kunst
van Lezen.
Eindrapport
Den Haag, 2015](#)
- Landelijk
Kennisinstituut
Cultuureducatie
en Amateurkunst
Neele, A., Zernitz, Z.,
IJdens, T.
[Monitor
Amateurkunst 2017.
Kunstzinnig en
creatief in
de vrije tijd
Utrecht, 2017](#)
- Letterenfonds
[Jaarverslag 2016
Amsterdam 2017](#)
- Maastricht
University School of
Business and
Economics
Educational
Research &
Development
Greef, M. de,
Segers, M.,
Nijhuis, J.
[in opdracht van
Stichting Lezen &
Schrijven
Feiten & Cijfers
Geletterdheid 2016
Amsterdam, 2017](#)
- Mediafederatie
(t/m begin 2018
bekend onder de
naam Nederlands
Uitgeversverbond)
[Jaarverslag 2016
Amsterdam, 2017](#)
- Mol, S., Bus, A.
[Lezen loont een
leven lang
in: Levende Talen
Tijdschrift,
jaargang 12, nr.3,
Amsterdam, 2011](#)
- Nederlands
Uitgeversverbond
[Jaarverslagen
2009 – 2015
Amsterdam,
2010 – 2016](#)
- Panteia
Harteveld, I.,
Klaver, P. de,
Stroeker, N.
[Ondernemerschap
in een veranderend
subsidiebeleid.
Rapport onderzoek
bezuinigingen
& cultureel
ondernemerschap
bibliotheeksector
Zoetermeer, 2015](#)
- PwC
[Voorlopige update
PwC rapport 2013:
Laaggeletterdheid
in Nederland
kent aanzienlijke
maatschappelijke
kosten
Amsterdam, 2017](#)

- Raad voor Cultuur
Zicht op
zo veel meer.
Sectoradvies
Audiovisueel
Den Haag, 2018
- Raad voor Cultuur
Cultuur voor stad,
land en regio
Den Haag, 2017
- Raad voor Cultuur
Vaste Boekenprijs.
Advies bij tweede
evaluatie van de wet
Den Haag, 2014
- Raad voor Cultuur,
SER
Passie gewaardeerd.
Versterking van de
arbeidsmarkt in
de culturele en
creatieve sector
Den Haag, 2017
- Rabobank
Sectorprognose
detailhandel
non-food 2018
- Raffaelli, R.
Reframing Collective
Identity in Response
to Multiple
Technological
Discontinuities;
The Novel
Resurgence of
Independent
Bookstores
*Harvard Business
School, Boston, 2017*
- Rammeloo, J.
Kwantitatieve
verkenning van de
self-publishing-
markt
*in: Boekman Extra,
Amateurschrijvers
en self-publishers
Amsterdam, 2016*
- Respons
Festival Monitor
2017
Amsterdam, 2017
- Schrijverscentrale
Jaarverslag 2016.
2017
- Sociaal Cultureel
Planbureau
Sonck, N,
Haan, J. de
Media:Tijd in beeld
Den Haag, 2015
- Sociaal Cultureel
Planbureau
Wennekers, A.,
Haan, J. de,
Huysmans, F.
Media:Tijd in kaart
Den Haag, 2016
- Sociaal Cultureel
Planbureau
Wennekers, A.M.,
Troost, D.M.M. van,
Wiegman, P.R.
Media:Tijd 2015
*Amsterdam/Den
Haag, 2016*
- Sociaal Cultureel
Planbureau
Wennekers, A.,
Huysmans, F.,
Haan, J. de
Lees:Tijd,
Lezen in Nederland
Den Haag, 2018
- Sociaal Cultureel
Planbureau, WRR
Bovens, M.,
Dekker, P.,
Tiemeijer, W.
Gescheiden
werelden?
Een verkenning van
sociaal-culturele
tegenstellingen
in Nederland
Den Haag, 2014
- SEO
Bruunk, E., Hof, B.,
Rosenboom, N.,
Veld, D. in 't
*in opdracht van het
ministerie van
Onderwijs, Cultuur
en Wetenschap
Kruissubsidiëring
door boekhandels
en uitgevers
Amsterdam, 2017*
- Siob
Bibliotheek van
de toekomst
Den Haag, 2014
- Starre, K. van der
Poëzie in Nederland.
Een onderzoek naar
hoe vaak en op
welke manieren
volwassenen in
Nederland in
aanraking komen
met poëzie
Amsterdam, 2017

Statistics Canada
Coulombe, S.,
Tremblay, J.F.,
Marchand, S.
[International Adult
Literacy Survey.](#)
Canada, 2004

Stichting Lezen
[Leesmonitor](#)
[leesmonitor.nu](#)
Amsterdam, 2016

Stichting Lezen
[Leesmonitor](#)
Amsterdam, 2017

Stichting Lezen
[Wat doet het boek?](#)
Amsterdam, 2017

Stichting
Spraakuhloos
Tjon, G.,
Paauw, T. de
[Spoken word-sector](#)
Rotterdam, 2018

Sweney, M.
[Screen fatigue sees
UK ebook sales
plunge 17 percent
as readers return
to print](#)
*in: The Guardian 27
april 2017*

Universiteit Gent
De Meyer, I.,
Warlop, N.
*in opdracht van de
Vlaamse Overheid*
[Leesvaardigheid van
15-jarigen in
Vlaanderen.](#)
[De eerste resultaten
van PISA 2009](#)
Gent, 2010

Villamedia
[29 september 2015](#)
[villamedia.nl](#)

Colofon

‘De daad bij het woord’
is een uitgave van de Raad voor Cultuur.

Leden

Marijke van Hees *voorzitter*

Brigitte Bloksma

Lennart Booij

Özkan Gölpinar

Erwin van Lambaart

Cees Langeveld

Thomas Steffens

Liesbet van Zoonen

Jeroen Bartelse *directeur*

Raad voor Cultuur

Prins Willem Alexanderhof 20

2595 BE Den Haag

070 – 3106686

‘info@cultuur.nl’

‘www.cultuur.nl’

Ontwerp

‘High Rise’

Alle adviezen van de raad zijn ook te vinden op ‘cultuur.nl’.

Wilt u op de hoogte blijven van de activiteiten van de raad?

Dan kunt u zich aanmelden voor de ‘nieuwsbrief’.

Volg ons ook op ‘Twitter’.

Het is toegestaan (delen van) de inhoud van de jaarverslagen te citeren of te verspreiden, mits daarbij de Raad voor Cultuur en het jaarverslag als bronnen worden vermeld.

Aan de jaarverslagen kunnen geen rechten worden ontleend.

© Raad voor Cultuur, april 2018

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media.

De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidieaanvragen.

**RAAD
VOOR
CULTUUR**